

QARSHI MUHANDISLIK -
IQTISODIYOT INSTITUTI

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal

2024 / 1

innoeconomic@qmii.uz

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy

<https://ojs.qmii.uz/index.php/ej>

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

2-jild
1-son
mart, 2024

March 2024
Volume 2
Number 1

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический электронный
журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Bosh muharrir:

O.SH.Bazarov, texnika fanlari nomzodi, dotsent
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti rektori

Bosh muharrir o'rinbosari:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Mas'ul muharrir:

G.T.Samiyeva, PhD, dotsent
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

Jurnal 1 yilda 4 marotaba elektron shaklda
jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy-amaliy elektron
jurnali - O'zbekiston Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2023-yil
10-martda 068055-raqam bilan ro'yxatga olingan.

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmatlar sohasi

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Ovchinikov Viktor Nikolaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Solodovnikov Sergiy Yurevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Shevchenko Igor Viktorovich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor
(Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Samandarzoda Iskandar Hakim - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor (Sh.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Dmitro Dema - iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Ukraina
milliy universiteti, Jitomir)

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Abdurahmonov Qalandar Xodjaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor, akademik

Yusupov Ahmadbek Tadjievich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Pardaev Mamayunus Qarshiboevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Maxmudov Nosir Maxmudovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Nazarova Fatima Xakimovna - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Murtazaev Olim - iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Ne'matovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Xamraeva Sayyora Nasimovna - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor

Salimov Baxtiyor Tadjievich - iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Rustamova Iroda Baxramjanovna - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Xurramov Azamat Fayzullaevich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Xayriddinov Azamat Botirovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Berdiev Abdumalik Hakimovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Fayzieva Shirin Shodmonovna - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Muxiddinov Xudoyor Suyunovich - iqtisodiyot fanlari doktori,
professor.

Omonov Rustam Farmonovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Egamberdieva Salima Raimberdievna - iqtisodiyot fanlari
nomzodi, dotsent.

Ravshanov Abdusalom Dusiyorovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Qurbonov Alisher Boboqulovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Tursunov Imomnazar Egamberdievich - iqtisodiyot fanlari
nomzodi, dotsent.

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich - iqtisodiyot fanlari falsafa doktori,
dotsent.

Erkaeva Gulbahor Panjievna - iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent.

Aminov Fazlitdin Baxadirovich - iqtisodiyot fanlari nomzodi,
dotsent.

Ochilova Nargiza Akramovna - iqtisodiyot fanlari falsafa doktori.

Panjiev Samijon Aliqulovich - pedagogika fanlari falsafa doktori,
dotsent.

Инновационная экономика

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Учредитель:

Каршинский инженерно-экономический институт

Главный редактор:

О.Ш.Базаров, кандидат технических наук, доцент,
ректор Каршинского инженерно-экономического
института

Заместитель редактора:

Р.Х.Эргашев, доктор экономических наук,
профессор, Каршинский инженерно-экономический
институт

Ответственный редактор:

Г.Т.Самиева, PhD, доцент
Каршинский инженерно-экономический институт

Технический редактор:

Ф.Ф.Хаккулов
Каршинский инженерно-экономический институт

Журнал издается 4 раза в год в электронном виде
через официальный сайт журнала.

Адрес редакции:

180100, г. Карши, ул. Мустакиллик, 225.

Тел.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Научно-практический электронный журнал
«Инновационная экономика» зарегистрирован
Агентством информации и массовых
коммуникаций при Администрации Президента
Республики Узбекистан 10 марта 2023 года за
номером 068055.

Статьи публикуются в журнале на основе следующих рубрик:

1. Теория и методология
2. Цифровая экономика
3. Экономика региона и отрасли
4. Малый бизнес и частное предпринимательство
5. Экономика человеческого капитала
6. Менеджмент и маркетинг
7. Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит
8. Финансы, кредит и инвестиции
9. Эконометрика и статистика
10. Сфера услуг

Редакционная коллегия:

Международные члены Совета редколлегии:

Овчиников Виктор Николаевич - доктор экономических наук,
профессор, академик (Южный федеральный университет, Россия)

Солодовников Сергей Юрьевич - доктор экономических наук,
профессор (Белорусский национальный технический университет)

Шевченко Игорь Викторович - доктор экономических наук,
профессор (Кубанский государственный университет, Россия)

Кусаинов Халел Хаймуллаевич - доктор экономических наук,
профессор (Казахстанский государственный технологический
университет)

Самандарзода Искандар Ҳаким - доктор экономических наук,
профессор (Таджикистанский аграрный университет им.
Ш.Шотемура)

Дмитрий Дема - доктор экономических наук, профессор
(Национальный университет Украины, г. Житомир)

Члены Совета редколлегии:

Абдурахмонов Қаландар Ходжаевич - доктор экономических наук,
профессор, академик

Гулямов Саидахрор Саидахмедович - доктор экономических наук,
профессор, академик

Юсупов Аҳмадбек Таджиевич - доктор экономических наук,
профессор

Пардаев Мамаюнус Қаршибоевич - доктор экономических наук,
профессор

Вахабов Абдурахим Васикович - доктор экономических наук,
профессор

Махмудов Носир Махмудович - доктор экономических наук,
профессор

Назарова Фатима Хакимовна - доктор экономических наук,
профессор

Муртазаев Олим - доктор экономических наук, профессор

Наврўз-зода Бахтиёр Неъматович - доктор экономических наук,
профессор

Хатамов Очилди Қурбонович - доктор экономических наук,
профессор

Хамраева Сайёра Насимовна - доктор экономических наук,
профессор

Салимов Бахтиёр Таджиевич - доктор экономических наук,
профессор.

Рустамова Ирода Бахрамжановна - доктор экономических наук,
профессор.

Хуррамов Азамат Файзуллаевич - доктор экономических наук,
профессор.

Хайриддинов Азамат Ботирович - кандидат экономических наук,
доцент.

Бердиев Абдумалик Ҳакимович - кандидат экономических наук,
доцент.

Файзиева Шириш Шодмоновна - кандидат экономических наук,
доцент.

Мухиддинов Худоёр Суюнович - доктор экономических наук,
профессор.

Омонов Рустам Фармонович - кандидат экономических наук,
доцент.

Эгамбердиева Салима Раимбердиевна - кандидат экономических
наук, доцент.

Равшанов Абдисалом Дусиёрович - кандидат экономических наук,
доцент.

Қурбонов Алишер Бобоқулович - кандидат экономических наук,
доцент.

Турсунов Имомназар Эгамбердиевич - кандидат экономических
наук, доцент.

Алиқулов Азамат Туйғунович - кандидат экономических наук,
доцент.

Эркаева Гулбаҳор Панжиевна - кандидат экономических наук,
доцент.

Аминов Фазлитдин Бахадирович - кандидат экономических наук,
доцент.

Очилова Наргиза Акрамовна - кандидат экономических наук

Панжиев Самижон Алиқулович - PhD, доцент.

Mundarija

Nazariya va metodologiya	8
O'zbekistonda investitsiyaviy jozibadorlikning oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishdagi o'rni	9
<i>Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich</i>	
Mintaqada maxsus iqtisodiy zonani tashkil etish maqsadlari va asosiy xususiyatlari	16
<i>Turayev, Sarvar</i>	
Milliy "yashil iqtisodiyot" taksonomiyasi	24
<i>Aliqulov, Humoyun Tohir o'g'li</i>	
Raqamli iqtisodiyot	29
Ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar uchun bozorga chiqishda zamonaviy IT-texnologiyalaridan foydalanish	30
<i>Alikulov, Azamat Tuygunovich¹, Ziyodullayev, Abdurahim Akmaljon o'g'li²</i>	
Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti	36
Mintaqa meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari	37
<i>Fayziyeva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Marhabo Xaitovna²</i>	
Mintaqada ziyorat turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish	48
<i>Uzoqov, Jamshid Norboyevich</i>	
Dehqon xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash yo'nalishlari	54
<i>Samiyeva, Gulnoza Toxirovna</i>	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik	61
Hududlarda tadbirkorlik sohasini innovatsion rivojlanish istiqbollari	62
<i>Tursunov, Imomnazar Egamberdievich¹, Naminova, Kermen Antonovna²</i>	
Hududlarda klasterlarning sinergetik ta'siri asosida tadbirkorlikni rivojlantirish	72
<i>Qurbonov, Alisher Boboqulovich</i>	
Tadbirkorlikni rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalar roli	78
<i>Mamatov, Abdurauf Olimjon o'g'li</i>	
Inson kapitali iqtisodiyoti	86
Agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanishning institusional asoslarini takomillashtirish	87
<i>Amirqulov, Shuxrat Olimovich</i>	
Raqamli iqtisodiyotda inson kapitalini rivojlantirish masalalari	95
<i>Mirzaev, Qulmamat Djanjakovich¹, Boboqulov, Sanjar Baxronkulovich²</i>	
Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit	103
Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar tahlili	104
<i>Mirzayev, Zafar Abdalimovich</i>	
Moliya, kredit va investitsiya	113
Mamlakat to'lov tizimlarini rivojlantirishda elektron to'lov vositalaridan foydalanish imkoniyatlari	114
<i>Narmamatov Ixtiyar Baxtiyarovich</i>	
Xizmatlar sohasi	119
Mintaqada uy-joy kommunal soha siyosatining yo'nalishlari	120
<i>Yuldosheva Shahribonu Anvar qizi</i>	

Содержание

Теория и методология	8
Роль инвестиционной привлекательности в развитии высшего образования в Узбекистане	9
<i>Джонузоков, Мирзабек Кулмаматович</i>	
Цели и основные особенности создания особой экономической зоны в регионе	16
<i>Тураев, Сарвар</i>	
Национальная таксономия «зеленой экономики»	24
<i>Аликулов, Хумоюн Тохир угли</i>	
Цифровая экономика	29
Использование современных ИТ-технологий в маркетинге для производителей и поставщиков услуг	30
<i>Аликулов, Азамат Туйгунович¹, Зиядуллаев, Абдурахим Акмалжон угли²</i>	
Экономика региона и отрасли	36
Возможности использования хозяйственных механизмов при организации региональных плодовоовощных кооперативов	37
<i>Файзиева, Ширин Шодмоновна¹, Собирова, Мархабо Хаитовна²</i>	
Совершенствование организационно-экономических механизмов развития паломнического туризма в Кашкадарьинской области	48
<i>Узоков, Джамшид Норбоевич</i>	
Направления диверсификации производства в дехканских хозяйствах	54
<i>Самиева, Гулноза Тохировна</i>	
Малый бизнес и частное предпринимательство	61
Перспективы инновационного развития сферы предпринимательства в регионах	62
<i>Турсунов, Имомназар Эгамбердиевич¹, Наминова, Кермен Антоновна²</i>	
Развитие предпринимательства на основе синергического влияния кластеров в регионах	72
<i>Курбанов, Алишер Бобокулович</i>	
Роль имитационных инноваций в развитии предпринимательства	78
<i>Маматов, Абдурауф Олимджон угли</i>	
Экономика человеческого капитала	86
Совершенствование институциональной базы эффективного использования человеческого капитала в сфере сельского хозяйства	87
<i>Амиркулов, Шухрат Олимович</i>	
Вопросы развития человеческого капитала в цифровой экономике	95
<i>Мирзаев, Кулмамат Джанзакович¹, Бобокулов, Санжар Бахронкулович²</i>	
Бухгалтерский учет, экономический анализ и аудит	103
Анализ факторов, влияющих на экономический рост на промышленных предприятиях Кашкадарьинской области	104
<i>Мирзаев, Зафар Абдалимович</i>	
Финансы, кредит и инвестиции	113
Возможности использования электронных платежных инструментов при развитии платежных систем страны	114
<i>Нармаматов Ихтияр Бахтиярович</i>	
Сфера услуг	119
Направления жилищно-коммунальной политики в регионе	120
<i>Юлдошева Шахрибону Анвар кизи</i>	

Contents

Theory and methodology	8
The role of investment attractiveness in the development of higher education in Uzbekistan	9
<i>Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich</i>	
Objectives and main features of establishing a special economic zone in the region	16
<i>Turaev, Sarvar</i>	
National green economy taxonomy	24
<i>Alikulov, Khumoyun Tokhir ugli</i>	
Digital economy	29
Use of Modern IT Technologies in Marketing for Manufacturers and Service Providers	30
<i>Alikulov, Azamat Tuigunovich¹, Ziyadullaev, Abdurakhim Akmalzhon ugli²</i>	
Economy of the region and industry	36
Possibilities of using economic mechanisms in organizing regional fruits and vegetables cooperatives	37
<i>Fayzieva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Markhabo Khaitovna²</i>	
Improvement of organizational and economic mechanisms of pilgrimage tourism development in Kashkadarya region	48
<i>Uzokov, Jamshid Norboyevich</i>	
Directions for diversification of production in dekhkan farms	54
<i>Samieva, Gulnoza Tokhirova</i>	
Small business and private entrepreneurship	61
Prospects for innovative development of entrepreneurship in the regions	62
<i>Tursunov, Imomnazar Egamberdievich¹, Naminova, Kermen Antonovna²</i>	
Development of entrepreneurship based on the synergic influence of clusters in the regions	72
<i>Kurbanov, Alisher Bobokulovich</i>	
The role of imitation innovations in entrepreneurship development	78
<i>Mamatov, Abdurauf Olimjon ugli</i>	
Economics of human capital	86
Improving the institutional framework for the effective use of human capital in the field of agriculture	87
<i>Amirkulov, Shukhrat Olimovich</i>	
Issues of human capital development in the digital economy	95
<i>Mirzaev, Kulmamat Dzhanzakovich¹, Bobokulov, Sanjar Bahronkulovich²</i>	
Accounting, economic analysis and audit	103
Analysis of factors affecting economic growth in industrial enterprises of Kashkadarya region	104
<i>Mirzayev, Zafar Abdalimovich</i>	
Finance, credit and investment	113
Possibilities of using electronic payment instruments in the development of country payment systems	114
<i>Narmamatov Ikhtiyar Bakhtiyarovich</i>	
Service sector	119
Directions of housing and communal policy in the region	120
<i>Yuldosheva Shahribonu Anvar kizi</i>	

Nazariya va
metodologiya

Теория и
методология

Theory and
methodology

O'zbekistonda investitsiyaviy jozibadorlikning oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishdagi o'rni

Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich

Роль инвестиционной привлекательности в развитии высшего образования в Узбекистане

Джонузоков, Мирзабек Кулмаматович

The role of investment attractiveness in the development of higher education in Uzbekistan

Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich

Received: January 8, 2024 Revised: January 11, 2024 Accepted: January 25, 2024 Published Online: April 1, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonda jadal iqtisodiy rivojlanishga ko'maklashishda oliy ta'limga investitsiyalarning hal qiluvchi rolini o'rganadi. Unda oliy ta'lim sohasining "O'zbekiston – 2030" milliy strategiyasi bilan uyg'unlashgan holda investitsiyalar jozibadorligi alohida ta'kidlangan. Maqolada mavjud adabiyotlar va ekspert xulosalari asosida "investitsiyalar" va "investitsion jozibadorlik" tushunchalari berilgan. Nihoyat, oliy ta'lim xizmatlarida investitsion jozibadorlikni rivojlantirish bo'yicha takliflar bayon etilgan. Shuningdek investitsiyalarning mohiyati O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni 2-moddasida aniq qilib bayon qilingan, unga ko'ra "Investitsiyalar-iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne'matlar hamda ularga doir huquqlardan iborat". Yuqoridagilardan kelib chiqib, bizning fikrimizcha investitsiyalarning mohiyatini bayon etishda uning qaysi tarmoq va sohalarga bo'lgan ehtiyoji va jozibadorligini hisobga olish zarur deb hisoblaymiz. Shunday ekan, investitsiyalar bu mamlakatimiz milliy iqtisodiyotining turli tarmoq va sohalariga foyda olish maqsadida yo'naltiriladigan mablag'larning (kapital quyilmalarning) qiymatidan iboratdir. Oliy ta'limda investitsiya deyilganda esa respublika milliy iqtisodiyotining ta'lim sohasidagi oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mablag'larning (davlat va xususiy kapitalining) qiymatidan iborat.

Kalit so'zlar: investitsion jozibadorlik, oliy ta'lim xizmatlari, iqtisodiy rivojlanish, tadqiqotlar, innovatsiyalar, O'zbekiston-2030 strategiyasi, xizmatlar, ta'lim xizmatlari

Аннотация: В данной статье рассматривается решающая роль инвестиций в высшее образование в содействии быстрому экономическому развитию в Узбекистане. В нем была подчеркнута привлекательность инвестиций в сферу высшего образования в сочетании с национальной стратегией «Узбекистан – 2030». В статье представлены понятия «инвестиции» и «инвестиционная привлекательность» на основе существующей литературы и мнений экспертов. В заключение представлены предложения по развитию инвестиционной привлекательности услуг высшего образования. Также характер инвестиций четко указан в статье 2 Закона Республики Узбекистан «Об инвестиционной деятельности», согласно которой «Инвестиции состоят из материальных и нематериальных благ и прав, связанных с экономическими и другими объектами деятельности». Исходя из вышеизложенного, на

наш взгляд, необходимо учитывать необходимость и привлекательность отраслей и отраслей при разъяснении характера инвестиций. Следовательно, инвестиции состоят из стоимости денежных средств (потоков капитала), направляемых в различные отрасли и отрасли народного хозяйства нашей страны с целью получения прибыли. Инвестиции в высшее образование – это стоимость средств (государственного и частного капитала), направляемых на развитие услуг высшего образования в сфере образования национальной экономики республики.

Ключевые слова: инвестиционная привлекательность, услуги высшего образования, экономическое развитие, исследования, инновации, стратегия «Узбекистан-2030», услуги, образовательные услуги.

Annotation: This article examines the critical role of investment in higher education in promoting rapid economic development in Uzbekistan. It emphasized the attractiveness of investments in higher education in combination with the national strategy “Uzbekistan - 2030”. The article presents the concepts of “investment” and “investment attractiveness” based on existing literature and expert opinions. In conclusion, proposals for developing the investment attractiveness of higher education services are presented. Also, the nature of investments is clearly indicated in Article 2 of the Law of the Republic of Uzbekistan “On Investment Activities”, according to which “Investments consist of tangible and intangible benefits and rights associated with economic and other objects of activity.” Based on the above, in our opinion, it is necessary to take into account the need and attractiveness of industries and industries when explaining the nature of investments. Therefore, investments consist of the value of funds (capital flows) directed to various sectors and branches of the national economy of our country with the aim of making a profit. Investments in higher education are the cost of funds (public and private capital) allocated for the development of higher education services in the field of education of the national economy of the republic.

Keywords: Investment attractiveness, higher education services, economic development, research, innovation, Uzbekistan-2030 strategy, services, educational services.

KIRISH

O‘zbekiston iqtisodiyotini tizimli va jadal rivojlantirish oliy ta’lim taraqqiyotiga va yuqori malakali kadrlar salohiyatiga bog‘liq bo‘ladi. Bizga ma’lumki, oliy ta’lim yuqori investitsiya talab qiladigan investitsiyaviy jozibador sohalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa bu borada, 2023 yil 11 sentabrdagi PF-158-son farmoniga ko‘ra qabul qilingan “O‘zbekiston-2030” strategiyasida belgilab berilganidek, “Mamlakatimizda 250 milliard dollarlik investitsiyalarni o‘zlashtirish, jumladan 110 milliard dollar xorijiy investitsiyalar va 30 milliard dollar davlat-xususiy sheriklik doirasidagi investitsiyalarni jalb qilish” [1] vazifa qilib belgilangan. Shunday ekan, bunday investitsiyalarni respublikamizda jalb etish oliy ta’limda yuqori natijadorlikni berib mazkur mablag‘larni maqsadli foydalanish imkoniyati yaratadi. Shu sababli ta’lim xizmatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilayotgan investitsiya mablag‘lari yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xizmat ko‘rsatishda ayniqsa oliy ta’lim xizmatlariga investitsiyalarni jalb qilishning iqtisodiy mazmunini ochib berishda investitsiya atamasining mohiyatini ko‘rib chiqish

muhim hisoblanadi. Iqtisodiy adabiyotlarda investitsiyalar atamasi “kapital quyilmalar va kapital tushunchalar bilan” aynan o‘xshash ma’noda ko‘p uchraydi. Ayrim iqtisodchilarning fikricha, “investitsiyalar” asosiy kapitalga mablag‘ quyish ma’nosida ham bayon qilinadi. Lekin, soha olimlari va mutaxassislar fikrlaridan kelib chiqib, quyidagi fikrlarni bayon qilganlar. Professor S.Shodmonov va U.G‘ofurovlar fikriga ko‘ra, “investitsiyalar-asosiy va aylanma kapitalni qayta tiklash va ko‘paytirishga, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirishga qilingan sarflarning pul shaklidagi ko‘rinishidir” [2] deb bayon qilgan bo‘lsa, boshqa bir soha mutaxassisi – professor G‘ozibekov D.G‘. “Investitsiya-iqtisodiy va boshqa faoliyat sohasiga kiritiladigan moddiy va nomoddiy aktivlar hamda ularga doir huquqlar” [3] degan fikrni ilgari suradi. Shuningdek, investitsiyalarning mohiyati O‘zbekiston Respublikasining “Investitsiya faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni 2-moddasida aniq qilib bayon qilingan, unga ko‘ra “Investitsiyalar-iqtisodiy va boshqa faoliyat obyektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne‘matlar hamda ularga doir huquqlardan iborat” [4]. Yuqoridagilardan kelib chiqib, bizning fikrimizcha investitsiyalarning mohiyatini bayon etishda uning qaysi tarmoq va sohalarga bo‘lgan ehtiyoji va jozibadorligini hisobga olish zarur deb hisoblaymiz. Shunday ekan, investitsiyalar bu mamlakatimiz milliy iqtisodiyotining turli tarmoq va sohasiga foyda olish maqsadida yo‘naltiriladigan mablag‘larning (kapital

quyilmalarning) qiymatidan iboratdir. Oliy ta'limda investitsiya deyilganda esa Respublika milliy iqtisodiyotining ta'lim sohasidagi oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan mablag'larning (davlat va xususiy kapitalining) qiymatidan iborat. Undan tashqari, investitsion jozibadorlik kontseptsiyasi, Mogilova fikriga ko'ra, investorning qaroriga ta'sir qiluvchi shartlar va omillarning mavjudligi bilan bog'liq [5].

Investitsion jozibadorlik mamlakat yoki tashkilotga pul investitsiya qilishning rentabelligini yoki zararini aks ettiruvchi xususiyat sifatida aniqlanadi [6]. U iqtisodiy, ijtimoiy, geosiyosiy va boshqaruv jihatlari kabi turli omillar bilan belgilanadi [7]. Undan tashqari, investitsion jozibadorlik investorlar sarmoya kiritmoqchi bo'lgan muhitning jozibadorligini baholovchi ko'rsatkich sifatida aniqlanadi [8]. Investitsion jozibadorlik tadbirkorlik subyektiga investitsion qarorlar qabul qilishda ta'sir etuvchi omillar majmui sifatida aniqlanadi [9].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, investitsiyalar - bu davlat yoki xususiy kapitalning moliyaviy resurslarni milliy iqtisodiyotning turli tarmoqlariga, jumladan, oliy ta'limga ajratishdir. Investitsion jozibadorlik tushunchasi, Sergeeva va boshqalar tushuntirganidek, iqtisodiy, ijtimoiy, geosiyosiy va boshqaruv jihatlarni qamrab oluvchi investitsiya qarorlariga ta'sir etuvchi shartlar va omillarni anglatadi. U mablag'larni investitsiyalashda rentabellik yoki zarar ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi va investorlar uchun muhitning jozibadorligini baholaydi. Investitsion jozibadorlikning asosiy rolini e'tirof etgan holda, uning ta'siri asosan oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishga taalluqli bo'lib, nafaqat xizmatlar sifatini oshirishga, balki ijtimoiy muammolarni hal qilishga ham hissa qo'shishi ayon bo'ldi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuvi analiz, sintez, induksiya va deduksiya, monografik kuzatuv, statistik tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Respublika milliy iqtisodiyotida oliy ta'lim sohasini barqaror faoliyat yuritishi uchun unga sarflanayotgan investitsiyalar harakati bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim sohasining samarali faoliyat ko'rsatishi va malakali kadrlar tayyorlashi investitsion jarayonlarni rivojlanganligi va investitsion muhitni shakllanganligiga bevosita bog'liq hisoblanadi. Iqtisodiyotning boshqa tarmoq va sohalari singari oliy ta'lim sohasida ham investitsion jarayon asosan investitsion bozor

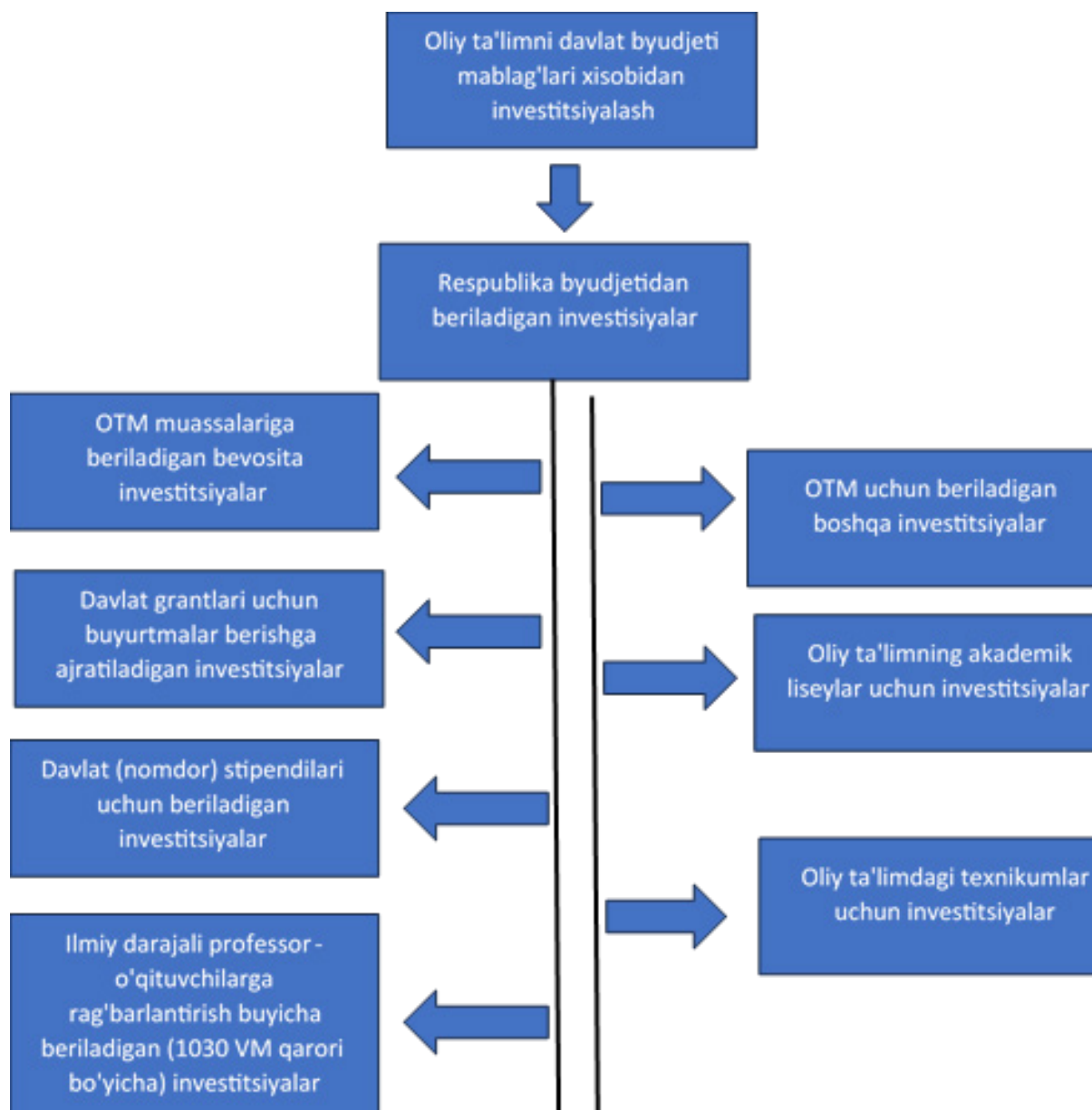
orqali amalga oshiriladi. Oliy ta'limda investitsion bozorning faoliyati, investitsiyalarga bo'lgan talab va taklifning o'zaro harakati tarzida bozor muomalasi bilan bog'liq holdagi iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish imkoniyatini yaratuvchi, oliy ta'lim xizmatlari investitsiya bozori faoliyat yuritmoqda. Shunday ekan, mamlakatimizda investitsiyaga bo'lgan talab va taklifni shakllantirishning oliy ta'lim tizimidagi ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi:

1. Oliy ta'lim xizmatlari faoliyat sohalarni kengaytiradi va uning iqtisodiy salohiyatini oshiradi.
2. Oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirish uchun yangi texnika va texnologiyalarni olib kelish, shuningdek sohani texnik ta'minoti darajasini oshirish imkoniyatini yaratadi.
3. Oliy ta'lim sohasidagi asosiy vositalari moddiy va ma'naviy eskirishining oldini oladi.
4. Oliy ta'lim sohasida yangi xizmat turlarini shakllanishiga imkon yaratadi, faoliyat yurutuvchi professor-o'qituvchilarning ijtimoiy va iqtisodiy ta'minoti yaxshilanadi.
5. Respublika oliy ta'lim muassasalarida raqobardoshlikni mustahkamlaydi va oliy ta'limda malakali kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.
6. Oliy ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar hamda raqamli texnologiyalarni qo'llash imkoniyati kengayib turli "korrupsiya" holatlarining oldi olinadi.
7. Respublika oliy ta'lim tizimini barqaror o'sish imkoniyati oshib jahondagi rivojlangan davlatlardagi universitetlar bilan integratsiyalashuv tezlashadi va natijada yuqori malakali raqobatbardosh oliy ma'lumotli milliy kadrlar tayyorlash salohiyati oshadi.

Respublika oliy ta'lim tizimida samarali investitsiya jarayonini amalga oshirish investitsiya muhiti va investitsiya jozibadorligini ta'minlaydigan shart-sharoitlarga bevosita bog'liq bo'ladi. Bizga ma'lumki, oliy ta'lim xizmatlarini tizimli tashkil etishda investitsiya jarayoni bu sohada yuqori malakali kadrlar tayyorlash imkoniyatini yaratadigan yuqori daromad olishga erishish uchun asosiy va aylanma ishlab chiqarish kapitalini shakllantirishni amalga oshiradigan moliyaviy iqtisodiy harakatlar majmuidan iboratdir. Shunday ekan, oliy ta'limda investitsiyalash bir qator manbalar hisobiga jumladan, davlat byudjeti mablag'lari xususiy kapital va boshqa manba hisobidan investitsiyalash imkoniyati yaratiladi. Respublikamizda oliy ta'limni davlat byudjeti mablag'lari hisobidan investitsiyalash asosan ajratiladigan respublika byudjeti mablag'lari hisobiga amalga oshiriladi (1-rasm).

Ushbu rasmdan ko'rinib turibdiki, oliy ta'limni davlat mablag'lari hisobidan investitsiyalash ichiga bevosita

1-rasm. Oliy ta'limni davlat mablag'lari hisobidan investitsiyalash.

investitsiyalar, davlat grantlari, nomdor stipendiyalar, rag'batlantirish bo'yicha beriladigan investitsiyalar, texnikumlar va akademik litseylar uchun investitsiyalar, boshqa investitsiyalardan tashkil topgan. Ta'lim sifatini ta'minlash, moddiy-texnik bazasini saqlash va malakali professor-o'qituvchilarni jalb qilish uchun yetarli miqdorda to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar muhim ahamiyatga ega. Biroq, byudjet taqsimotidagi samarasizlik va shaffoflikning yo'qligi ushbu sa'y-harakatlarning samaradorligiga putur yetkazishi mumkin. Davlat subsidiyalari turli kelib chiqishidan bo'lgan istiqboli porloq talabalar uchun oliy ta'lim olish imkoniyatini oshirishda, ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, stipendiyalarning yetarli emasligi talabalarning munosib ta'lim olish imkoniyatlarini cheklashi

mumkin.

Mashhur stipendiyalar talabalarni akademik yutuqlarga erishishga va yuqori malakali mutaxassis bo'lib yetishishiga undashi mumkin. Biroq, cheklangan moliyalashtirish imkoniyatlari iqtisodiy nochoq odamlarni oliy ta'limdan kerakli ko'nikmalarni olishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Rag'batlantirish oliy ta'lim muassasalarini o'z xizmatlarini yaxshilashga, eng yaxshi mutaxassislarni yollashga, tadqiqot va innovatsiyalardagi yutuqlarga hissa qo'shishga yordam beradi. Biroq, noto'g'ri tuzilgan rag'batlantirishlar kutilmagan oqibatlariga olib kelishi mumkin, masalan, ta'limdagi mukammallikdan ko'ra, moliyaviy foydani ta'kidlaydigan muassasalar. Ushbu muassasalarga investitsiyalar turli maqsad va ko'nikmalarga ega bo'lgan talabalarni qamrab

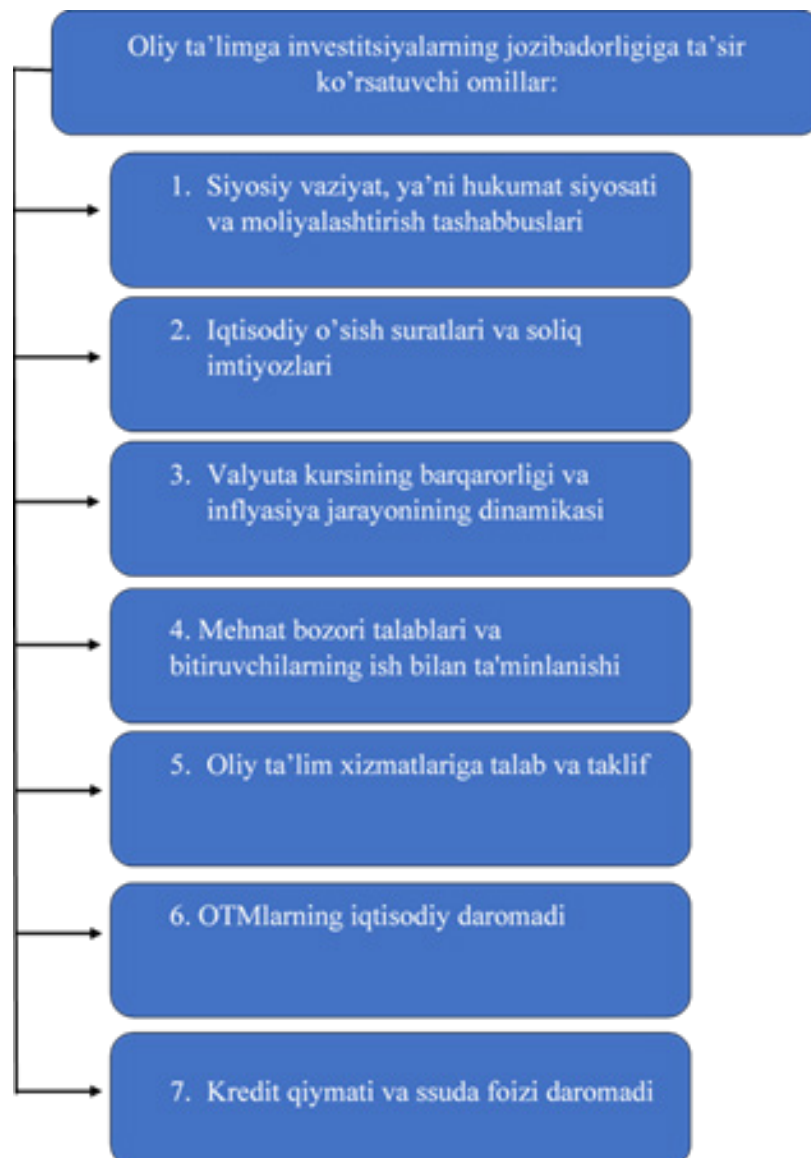
oluvchi, ularga muvaffaqiyatli ish ko'nikmalari uchun yo'llarni taqdim etadigan yanada diversifikatsiyalangan va har tomonlama mukammal ta'lim tizimini yaratishga yordam beradi. Ushbu komponentlarni qo'llab-quvvatlash talabalar uchun yanada kengroq va rivojlantiraydigan o'quv muhitini yaratishga yordam beradi, bu ularning ilmiy yutuqlari va umumiy farovonligini oshirishga olib keladi.

Respublikada oliy ta'limni investitsiyalash jarayoni investitsiyalarning qatnashish xarakteriga ko'ra, bir qator turlarga bo'linadi, jumladan investitsiyalarni qay miqyosda amalga oshishiga ko'ra bevosita portfelli investitsiyalarga bo'linadi. Bevosita investitsiyalar bu oliy ta'limda investorni o'z moliyaviy mablag'ini joylashtirish obyektini tiklash imkoniyatini bersa, portfelli investitsiyalar esa investitsiyalashni tijorat banklari, investitsion kompaniyalar fondlar yordamida amalga oshirish shaklida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga oliy ta'lim xizmatlarini oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar hududiy joylashish bo'yicha

ichki va tashqi, investitsiyalash davriga qarab qisqa va uzoq muddatli, mulk shakllari bo'yicha davlat, xususiy, xorijiy, qo'shma shakllarga hamda investitsiyalar tavakkallik tarajasi bo'yicha yuqori tavakkalli va past tavakkalli investitsiyalarga ajratiladi. Bularning barchasini oliy ta'lim tizimida samarali foydalanish sohani zamon talabi asosida rivojlanish imkoniyatini yaratadi.

Oliy ta'limning investitsion jozibadorligini shakllantirishda investorlarning, ayniqsa chet el investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish chora tadbirlarini belgilab beruvchi qonunchilik hujjatlarining mavjudligi va ularga qilinishi muhim rol o'ynaydi. Oliy ta'lim investitsiya muhitini yaratishda investitsiyalarni himoya qilish qoidalari kabi huquqiy hujjatlar muhim o rin tutadi.

Ushbu hujjatlar investorlarning shaffofligi, adolatligi va huquqiy himoyasini rag'batlantirish uchun kafolatlarni taklif qiladi, shuning uchun investorlarning ishonchi va e'tirozini oshiradi. Investorlar huquqlariga oid qoidalar,

2-rasm. Oliy ta'limga investitsiyalarning jozibadorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar.

shartnomalarni bajarish tartib-qoidalari, intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va nizolarni samarali hal etish tizimlari ana shunday huquqiy tuzilmalarning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Aniq va keng qamrovli qonunchilik bazasi nafaqat investitsiya xatarlarini kamaytiradi, balki oliy ta'limga uzoq muddatli sarmoya kiritish uchun qulay muhit yaratadi. Oliy ta'limning investitsion loyihalarini moliyalashtirish investorlar tomonidan tashkil etilgan manbalar, jalb qilingan kreditlar va boshqa resurslar hisobiga amalga oshiriladi. Investor resurslari oliy ta'lim investitsiya tashabbuslarini moliyalashtirishning katta qismini ta'minlaydi. Jismoniy shaxslar, xususi kompaniyalar yoki institutsional investorlar oliy ta'lim korxonalarining istiqbolli daromadlaridan foydalanish uchun ushbu resurslarni taqdim etishlari mumkin. Investorlar tashabbuslarga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar bo'lgan aktsiyadorlik kapitalini taqdim etishlari mumkin yoki ular venchur kapitali yoki xususi kapital investitsiyalari bilan kompaniyalarni qo'llab-quvvatlashlari mumkin. Investorlar nafaqat moliyaviy resurslarni, balki oliy ta'lim sohasidagi korxonalarining muvaffaqiyati va uzoq davom etishiga yordam beradigan bilim, tarmoqlar va strategik yordamni ham taqdim etadilar.

Yuqoridagi rasmdan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim investitsiyalarning jozibadorligiga siyosiy, iqtisodiy, valyuta kursining barqarorligi va inflyatsiga dinamikasi, mehnat bozori talablari, oliy ta'lim xizmatlariga talab va taklif, kredit qiymati va oliy ta'lim muassalarining daromadliligi ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'limning investitsion jozibadorligi turli omillarning murakkab o'zaro ta'siriga bog'liq. Bu omillar, jumladan, makroiqtisodiy barqarorlik, bozor dinamikasi va institutsional salomatlik, investorlar uchun sektor salohiyatining to'liq holatini ko'rsata oladi. Ushbu omillarning ta'sirlariga chuqurroq o'rganamiz:

1. Siyosiy va iqtisodiy barqarorlik: Barqaror siyosiy va iqtisodiy muhit investorlarning ishonchini oshiradi, ularni oliy ta'lim muassasalari kabi uzoq muddatli tashabbuslarga sarmoya kiritishga undaydi.
2. Valyuta kurslarining barqarorligi va inflyatsiya dinamikasi: Valyuta kurslarining oldindan aytib bo'lmaydigan o'zgarishi va inflyatsiya ta'lim muassalarining moliyaviy barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi va ularning investorlar uchun jozibadorligini kamaytirishi mumkin.
3. Mehnat bozori talablari: Taklif etilayotgan ta'limni mehnat bozorining rivojlanayotgan ehtiyojlariga moslashtirish bitiruvchilarning ish beruvchilar tomonidan talab qilinadigan ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlaydi, muassasaning qabul qilingan qiymatini oshiradi va investitsiyalarni jalb qiladi.
4. Oliy ta'lim xizmatlariga talab va taklif: talab va taklif

o'rtasidagi to'g'ri muvozanat institutlarning ortiqcha bosim ostida qolmasligini ta'minlaydi va ularni yanada jozibador investitsiya imkoniyatlariga aylantiradi.

5. Moliyaviy xarajat: Arzon moliyalashtirishga oson kirish institutlarga infratuzilma, professor-o'qituvchilar va boshqa resurslarga sarmoya kiritish imkonini beradi va shu bilan ularning sifati va investorlarning jozibadorligini oshiradi.

6. Oliy ta'lim muassasasining hayotiyliigi: Potentsial investorlar, tabiiyki, mukammal moliyaviy sog'lig'i, mustahkam akademik dasturlari va o'rnatilgan yutuqlar tajribasiga ega universitetlarga ko'proq qiziqishadi. Bundan kelib chiqib shuni ta'kidlasa bo'ladiki, ta'lim muassasalari investitsiyalarni jalb qilish va sog'lom oliy ta'lim muhitini yaratish uchun ushbu bir qator omillarni churuq o'rganishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Oliy ta'limga sarmoya kiritish O'zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyatga ega va "O'zbekiston-2030"da belgilab berilgan milliy siyosatga mos keladi. Ushbu maqolada oliy ta'lim xizmatlari kontekstida investitsion va investitsion jozibadorlik tushunchasi o'rganilib, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay investitsiya muhitini yaratish muhimligi ta'kidlangan. O'zbekistonda oliy ta'lim investitsiyalarining hozirgi holati va adabiyotlarni ko'rib chiqish investitsion jozibadorlikka ta'sir etuvchi ko'plab elementlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Bu elementlarga siyosiy va iqtisodiy barqarorlik, valyuta kursi va inflyatsiya dinamikasi, mehnat bozori talablari, oliy ta'lim xizmatlariga talab va taklif, kredit xarajatlari, oliy ta'lim muassasalarining rentabelligi kiradi.

O'zbekistonda oliy ta'lim xizmatlarining investitsion jozibadorligini oshirish uchun turli takliflar kiritilishi mumkin:

- Birinchidan, huquqiy bazani mustahkamlash. Investorlarning, xususan, xorijiy investorlarning huquq va manfaatlarini himoya qiluvchi mustahkam huquqiy hujjatlarni yaratish va amalga oshirish. Investitsiyalarni himoya qilishning aniq qonunchiligi va nizolarni hal qilishning mustahkam tizimlari investorlar ishonchini oshiradi va ijobiy investitsiya muhitini yaratadi.
- Ikkinchidan, oliy ta'limga uzoq muddatli investitsiyalar uchun qulay muhit yaratish maqsadida siyosiy va iqtisodiy barqarorlikni, barqaror valyuta kurslarini va past inflyatsiya darajasini saqlab qolish. Izchil siyosat va shaffof boshqaruv tartib-qoidalari ham xorijiy, ham mahalliy investorlarni jalb etishda muhim ahamiyatga ega.
- Uchinchidan, ta'limni mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish. Oliy ta'lim dasturlarini mehnat bozorining

o zgaruvchan talablariga moslashtirish, bitiruvchilarning ish beruvchilar talab qiladigan ko'nikma va bilimlarga ega bo'lishini ta'minlash. Oliy ta'lim muassasalari va sanoat tarmoqlari o'rtasidagi yaqin hamkorlik malakalardagi kamchiliklarni aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi, istiqbolli investorlar uchun ta'lim takliflarining jozibadorligini oshiradi.

- To'rtinchidan, boshqaruv tuzilmalari, akademik sifat va moliyaviy boshqaruv amaliyotini takomillashtirish orqali oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy salomatligi va obro'sini mustahkamlash. Shaffof hisobot mexanizmlari va javobgarlik choralari investorlarda ishonchni uyg'otadi va oliy ta'limga barqaror sarmoya kiritilishiga yordam beradi.

- Beshinchidan, investitsiyalarni kirishini osonlashtirish. Oliy ta'lim muassasalari uchun davlat-xususiy sheriklik, venchur kapital qo'yilmalari va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kreditlarni o'z ichiga olgan arzon moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalanishni osonlashtirish mexanizmlarini yaratish. Kredit narxini pasaytirish va ta'lim infratuzilmasiga investitsiyalarni rag'batlantirish sohaga investitsiyalarni rag'batlantirishi mumkin.

- Oltinchidan, innovatsiyalar va tadqiqotlarni rag'batlantirish. Oliy ta'lim muassasalaridaraqobatbardoshligi va investorlar uchun jozibadorligini oshirish uchun innovatsiyalar va tadqiqotlarni rag'batlantirish. Eng ilg'or texnologiyalar, tadqiqot obyektlari va akademik dasturlarga sarmoya kiritish institutlarni farqlaydi va xususiy investorlar va davlat grantlari mablag'larini jalb qiladi.

Ushbu tavsiyalarni amalga oshirish orqali O'zbekiston oliy ta'lim xizmatlarining investitsion jozibadorligini oshirishi mumkin, bu esa oliy ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta'lim olish imkoniyatini oshirishi va iqtisodiy rivojlanishni kengaytirish imkoniyatini beradi. Barqaror oliy ta'lim sektorini yaratish nafaqat alohida muassasalarga foyda keltiradi, balki mamlakatning umumiy farovonligi va raqobatbardoshligiga ham katta hissa qo'shadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich**- Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Iqtisodiyot va biznes fakulteti assistenti / **Джонузоков, Мирзабек Кулматович** - ассистент Ташкентского государственного экономического университета, факультет экономики и бизнеса / **Jonuzokov, Mirzabek Kulmamatovich** - assistant at Tashkent State Economic University, Faculty of Economics and Business
<https://orcid.org/0009-0004-3010-9266>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning PF-158 sonli Farmoni, "O'zbekiston-2030 strategiyasi", 2023 yil 11 sentabr.
- [2] Shodmonov Sh.Sh., G'ofurov U.V. "Iqtisodiyot nazariyasi"//Darslik. -T.: 2010, 347-bet.
- [3] G'ozibekov D.G'. "Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari" T.: Moliya, 2003 y.,18-b.
- [4] O'zbekiston Respublikasining "Investitsiya faoliyati to'g'risida"gi qonuni. 1998 yil 24 dekabr.
- [5] Mohylova, A., Grybyk, I., Hlivinska, Y., Kudinova, I., Stepanenko, M., & Torishnya, L. (2021). Estimation of enterprise's investment attractiveness in the conditions of development. *Studies of Applied Economics*, 39(5).
- [6] Yuliia, Nikolchuk., Oksana, Lopatovska. (2022). Investment attractiveness of Ukraine: trends, problems and solution key vectors. *Innovation and sustainability series*, doi: 10.31649/ins.2023.1.164.175
- [7] A.V., Sergeeva., E.A., Melay., Elena, Nikitina. (2022). Methods of comparative analysis of investment attractiveness of organizations. *Vestnik Astrahanskogo gosudarstvennogo tehničeskogo universiteta*, doi: 10.24143/2073-5537-2022-2-127-133
- [8] Adriana, Halikowska. (2022). The measure of investment attractiveness in the agricultural sector and its application at national and regional level. *Wiadomości Statystyczne. The Polish Statistician*, doi: 10.5604/01.3001.0015.8536
- [9] Ivan, Jáč., Marie, Vondráčková. (2017). The perception of selected aspects of investment attractiveness by businesses making investments in the Czech Republic. *E & M Ekonomie A Management*, doi: 10.15240/TUL/001/2017-3-008

Mintaqada maxsus iqtisodiy zonani tashkil etish maqsadlari va asosiy xususiyatlari

Turayev, Sarvar

Цели и основные особенности создания особой экономической зоны в регионе

Тураев, Сарвар

Objectives and main features of establishing a special economic zone in the region

Turaev, Sarvar

Received: January 12, 2024 Revised: January 15, 2024 Accepted: January 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etishning asosiy maqsad va vazifalari bo'yicha mahaliy va xorij investitsiyalarini jalb etish orqali hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot jarayonlari bo'yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, mintaqalarda maxsus iqtisodiy zonani tashkil etish maqsadlari va asosiy xususiyatlarini asoslab berish va amaliyotga qo'llashning uslubiy ta'minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar yoritilgan. "Maxsus iqtisodiy zonalar – cheklangan hududlar, shaharlar, dengiz va aviatsion portlar bo'lib, ularda tashqi savdo, umumiqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnik va ilmiy-texnologik masalalari yechimiga ko'maklashadigan, milliy va xorijiy tadbirkorlar uchun maxsus imtiyozli iqtisodiy sharoitlar amal qiladi. maxsus iqtisodiy zonalar davlatni iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy farovonligini ta'minlash doirasida: iqtisodiy, innovatsion, resurs, tashkiliy va ijtimoiy funksiyalarni amalga oshiradi. Maxsus iqtisodiy zona funksiyalari doimiylik tavsifiga ega bo'lgan holda, iste'molchilar uchun tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, yangi g'oya, yangi vosita, omil va texnologiyalarni shakllantirish, resurs va ishlab chiqarish omillaridan oqilona va samarali birlashtirish, taktik va strategik maqsadlarni amalga oshiradi. Maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish esa jamiyatda tadbirkorlarni ko'payishi, ish joylarni tashkil etilishi, ishchilar turmush darajasi va ijtimoiy holatini yaxshilanishiga xizmat qiladi. Ushbu masalalar maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: maxsus iqtisodiy zona, erkin iqtisodiy zona, hududlar, resurslar, YAIM, samaradorlik, loyihalar, investitsiya, tadbirkorlik, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot.

Аннотация: В данной статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по процессам социально-экономического развития регионов путем привлечения местных и иностранных инвестиций по основным целям и задачам создания специальных экономических зон. Также были освещены вопросы, направленные на совершенствование методического обеспечения реализации и обоснование целей и основных особенностей создания особой экономической зоны в регионах. "Специальные экономические зоны - это ограниченные территории, города, морские и воздушные порты, где применяются специальные льготные экономические условия для отечественных и иностранных предпринимателей, способствующие решению

внешнеторговых, общеэкономических, социальных, научно-технических и научно-технологических вопросов. специальные экономические зоны выполняют экономические, инновационные, ресурсные, организационные и социальные функции в рамках обеспечения экономической стабильности и социального благополучия государства. Функции специальной экономической зоны имеют характеристики непрерывности, производства товаров и услуг для потребителей, формирования новых идей, новых инструментов, факторов и технологий, рациональной и эффективной интеграции ресурсов и факторов производства, реализации тактических мер. и стратегические цели. Создание специальных экономических зон служит увеличению числа предпринимателей в обществе, созданию рабочих мест, повышению уровня жизни и социального статуса работников. Эти вопросы отражены в статье.

Ключевые слова: особая экономическая зона, свободная экономическая зона, регионы, ресурсы, ВВП, эффективность, проекты, инвестиции, предпринимательство, социально-экономическое развитие.

Annotation: This article presents scientifically based proposals and recommendations on the processes of socio-economic development of regions by attracting local and foreign investments on the main goals and objectives of creating special economic zones. Issues aimed at improving methodological support for implementation and justifying the goals and main features of creating a special economic zone in the regions were also covered. "Special economic zones are limited territories, cities, sea and air ports, where special preferential economic conditions are applied for domestic and foreign entrepreneurs, facilitating the solution of foreign trade, general economic, social, scientific, technical and scientific-technological issues. Special economic zones carry out economic, innovative, resource, organizational and social functions within the framework of ensuring economic stability and social well-being of the state. The functions of the special economic zone have the characteristics of continuity, production of goods and services for consumers, the formation of new ideas, new tools, factors and technologies, rational and effective integration of resources and factors of production, implementation of tactical measures and strategic goals. The creation of special economic zones serves to increase the number of entrepreneurs in society, create jobs, improve the standard of living and social status of workers. These questions are reflected in the article.

Keywords: special economic zone, free economic zone, regions, resources, GDP, efficiency, projects, investment, entrepreneurship, socio.

KIRISH

Maxsus iqtisodiy hududlar dunyoning ko'plab davlatlarida keng yoyilgan. XX asrning oxirlarida dunyoda turli xildagi 4 mingdan ortiq maxsus iqtisodiy hududlar mavjud edi. G'arb mutaxassislarining fikricha, 2004 yilga kelib jahon tovar aylanmasining 30%i turli maxsus iqtisodiy hududlarda ro'y berdi. Xalqaro korporatsiyalar o'z faoliyatlari uchun imtiyozli sharoitlarni qidirib, maxsus iqtisodiy hududlarni ko'p foyda olish mumkin bo'lgan joy sifatida ko'rishadi.

Maxsus iqtisodiy zonalarni (MIZ) tashkil etish orqali hudud rivoji uchun muhim bo'lgan ichki va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, ishlab chiqarishga zamonaviy ilg'or texnologiyalar va puxta o'ylangan menejment tizimi qo'llanilishini yo'lga qo'yish, hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratish, mamlakat eksport salohiyatini oshirish, maxsus iqtisodiy zonalarda faoliyati samaradorligini baholash uslubiyotini

takomillashtirish, mazkur sohagata'siretuvchi omillarni aniqlash hamda isiqbol ko'rsatkichlarini baholash kabi masalalar bu boradagi ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo'nalishlaridan hisoblanadi [1].

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish va rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Agar mamlakatda 2008-yilda dastlabki Navoiy erkin iqtisodiy zonasi tashkil etilgan bo'lsa, bugungi kunga kelib 24 ta erkin iqtisodiy zona o'z faoliyatini olib bormoqda. Tashkil etilgan MIZlarning faoliyat samaradorligini oshirish, erkin iqtisodiy zonalarda hududlarida loyihalarni joylashtirish uchun loyihalarni tanlashning aniq mezonlarini ishlab chiqish, investitsiya loyihalarini ko'rib chiqishda tashkil etiladigan ish o'rinlari soni, salohiyatli xorijiy sherikning aniqligini ta'minlash, mahsulotga bo'lgan ichki va

tashqi talab, eksport hajmi kabi omillarni tadqiq etish, investitsiya loyihalarini ma'qullash mexanizmidagi byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, erkin iqtisodiy zonalar faoliyati uchun zarur muhandislik-kommunikatsiya infratuzlimasini o'z vaqtida barpo etish, taklif etilyotgan investitsiya loyihalarining mahalliy va xorijiy kredit resurslari bilan ta'minlash, ularga birlashtirilgan tijorat banklarining faoliyatini jonlantirish, erkin iqtisodiy zonalarida faoliyat olib borayotgan korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish va eksport hajmi, yaratilgan ish joylari sonining tasdiqlangan biznes-reja parametrlariga to'g'ri kelishini ta'minlash vazifalari belgilab berilgan. Ushbu vazifalarning samarali amalga oshirilishi maxsus iqtisodiy zonalarining joriy holatini tahlil etish, istiqboldagi mumkin bo'lgan holatlarini prognoz qilish va baholash orqali samaradorlik darajasini oshirish yo'llarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan ilmiy tadqiqot ishlarining dolzarbligini namoyon etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Maxsus iqtisodiy zonalar bo'yicha olimlarning izlanishlari natijasiga ko'ra, muvaffaqiyatli maxsus iqtisodiy zonalarining daromadi mamlakat YAIMda 5-o'ringa, shuningdek, mamlakat yalpi eksport hajmining qariyb 40-60% qismi, barcha xorijiy investitsiyalarning 30% dan 80% gacha qismi aynan maxsus iqtisodiy zonalar orqali kirib keladi. Maxsus iqtisodiy zonalarining rivojlanishini tadqiq etish, samaradorligini baholash masalalari, MIZlarni tashkil etilishida o'rganilib chiqilishi lozim bo'lgan jihatlar P.Radoslav [2], S.Ven [3], U.S.Tiefenbrun [4] ilmiy izlanishlarida erkin iqtisodiy zonalarining o'zaro bir-biridan farqlanishi tomonidan ilmiy tadqiq etilgan.

Shuningdek, MDH davlatlari olimlari ta'dqiqotlarida jumladan, E.S.Kapustina [5], Kabanova YE.YE.[6], Ignatov V.G., Butov V.I. [7], Aleksandrova YE. [8], Byurgo J. [9], Afonin A.R. [10], R.I.Zimenkov [11] ilmiy izlanishlarida samarali va samarasiz faoliyat yuritayotgan MIZlarni aniqlash masalalari ko'rsatib o'tilgan.

MIZlarning samarali faoliyat yuritishi, ularning faoliyati tahlili, ishlab chiqarish hajmining prognoz darajalari,

erkin iqtisodiy zonalar yaratilish maqsadlari, turlari, huquqiy asoslari o'zbekistonlik iqtisodchi olimlardan A.V.Vaxabov [12], Hamdamov M., Xudoynazarov N.[13], Xo'jayev B.A.[14] kabi iqtisodchi olimlar erkin iqtisodiy zonalar samaradorligini mutlaq va nisbiy miqdor ko'rsatkichlar bo'yicha baholash tizimi ta'dqiqotlarida o'z aksini topgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mintaqada maxsus iqtisodiy zonani tashkil etish maqsadlari va asosiy xususiyatlarini asoslab berishda va amaliyotga qo'llashning uslubiy ta'minotini yaxshilashga qaratilgan masalalar, mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, so'rovnomalar va iqtisodiy tahlillash va tizimli tahlil bilan izohlanadi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

"Maxsus iqtisodiy zona" atamasining qo'llanilishi albatta, ma'no jihatidan "Erkin iqtisodiy zona"dan kengroq hisoblanib, o'z ichiga nafaqat bizga ma'lum bo'lgan "zona"ni balki, yuqori texnologik zonalar, ilmiy zonalar, turistik-rekreatsion zonalar, yashil zona va xavfsiz zonalarini o'z ichiga oladi.

Bizning fikrimizcha, maxsus iqtisodiy zonalar davlatning iqtisodiy barqarorligi, ijtimoiy farovonligini ta'minlash doirasida: iqtisodiy, innovatsion, resurs, tashkiliy va ijtimoiy funksiyalarni amalga oshiradi. Maxsus iqtisodiy zona funksiyalari doimiylik tavsifiga ega bo'lgan holda, iste'molchilar uchun tovar va xizmatlar ishlab chiqarish, yangi g'oya, yangi vosita, omil va texnologiyalarni shakllantirish, resurs va ishlab chiqarish omillaridan oqilona va samarali birlashtirish, taktik va strategik maqsadlarni amalga oshiradi. Maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish esa jamiyatda tadbirkorlarni ko'payishi, ish joylarni tashkil etilishi, ishchilar turmush darajasi va ijtimoiy holatini yaxshilanishiga xizmat qiladi.

Maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish, mamlakatda amal qilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy tizim ostida bo'ladi. Biz shuni aytishimiz mumkinki, maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish – tadbirkorlikka layoqatli insonlarni qo'llab-quvvatlash, yangi ish joylarini tashkil etish, ishchilar daromadlarini ko'paytirish, malakasini oshirish, madaniy hordiq olishi va sog'liklarini

yaxshilashi hamda oilaviy turmush farovonligini ta'minlashga amaliy yordam ko'rsatish, shuningdek, hududiy ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirishni ifodalaydi.

Maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish:

- tadbirkorlikka bo'lgan ishtiyoqni shakllantirish va tadbirkorlikni ko'paytirish;
- yangi ish joylarini tashkil etish;
- maqbul daromadlarni shakllantirish;
- qulay mehnat sharoitlarini tashkil qilish;
- aholi uchun ijtimoiy infratuzilmani yaratish.

Davlatlarda amal qilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy modellar asosida maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish shakllanadi.

"Maxsus iqtisodiy zonalar – cheklangan hududlar, shaharlar, dengiz va aviasion portlar bo'lib, ularda tashqi savdo, umumiqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnik va ilmiy-texnologik masalalari yechimiga ko'maklashadigan, milliy va xorijiy tadbirkorlar uchun maxsus imtiyozli iqtisodiy sharoitlar amal qiladi.

Biz yuqorida maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etishning xususiyatlari va turli ijtimoiy modellar sharoitida ularni amal qilishlari xususidagi fikr-mulohazalar asosida, maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish quyidagi tamoyillarga asoslangan holda amal qilishlari maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- inson yoshi mehnatining unumdorligidan qat'iy nazar bir xilda qadrlanishi kerak, ya'ni ijtimoiy yordam barchaga tamoyili;
- ijtimoiy yordam doimiylik tamoyiliga ega bo'lishi;
- ijtimoiy yordam barcha sharoitlarga moslashuvchan bo'lishi, ishchilar ijtimoiy sharoitlarini tenglashtirishga yo'naltirilishi.

Biz o'ylaymizki, maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish bugungi kunning hayotiy g'oyasiga aylanishi kerak. Chunki maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish o'zbek tadbirkori tomonidan o'zini anglash, imidjni shakllantirish, innovasiya va maqsad sari intilishni ifodalaydi. Huddi shu yo'nalishdagi tadbirkorlar "Yangi O'zbekiston"da rivojlanishning yangicha modellarini ilgari sura oladilar.

Jahon amaliyotida maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etishning ikkita yo'li mavjud:

birinchisi – "hududiy yondashuv", ya'ni maxsus iqtisodiy zonalar muayyan imtiyozli tartib joriy qilingan

aniq hudud sifatida qaraladi;

ikkinchi yondashuv – "tizimli": maxsus iqtisodiy zonalar muayyan shartlarga amal qilgan holda muayyan imtiyozlar taqdim etilgan aniq majmuaviy korxonalar sifatida qaraladi.

Maxsus iqtisodiy hududlar faoliyatini jahon fanida chuqur va har tomonlama o'rganish XX asrning 70 yillarida boshlandi. Hozirgi zamon ilmiy adabiyotida, mamuriy hujjatlarda, amaliyotda, maxsus iqtisodiy hududlarni bildiruvchi xilma-xil atamalar qo'llashadi: "maxsus iqtisodiy hudud", "texnologik hudud", "maxsus bojxona hududi", "maxsus iqtisodiy hudud", "maxsus tadbirkorlik hududi", "maxsus eksport hududi", "maxsus savdo hududi", "bojsiz hudud", "qo'shma tadbirkorlik hududi" kabilar.

Xalqaro tashkilotlar hisobotlarida va ilmiy nashriyotlarda turli xildagi hududlarning mohiyatini yoritishda "Maxsus iqtisodiy hudud" terminidan foydalanadilar. Biroq, bu termin uning mohiyatini to'liq ifoda eta olmaydi. U yerda qo'llaniladigan iqtisodiy qoidalar, maxsus ma'muriy qonunlar, shu hududda faoliyat yuritadigan tadbirkorlarni aniq belgilangan huquqiy va xo'jalik rejimlaridan butunlay ozod qilmaydi, balki ularni yengillashtiradi, ma'lum imtiyozlar beradi. Shuning uchun ham EIHNi "Maxsus" emas, maxsus iqtisodiy hudud deb atash o'rinli.

MIZ O'zbekiston iqtisodiyoti uchun yangi hodisa bo'lganligi sababli, iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishning ushbu istiqbolli yo'nalishi bo'yicha jahon tajribasidan keng foydalangan holda ularni tezkor ravishda shakllantirish, MIZ faoliyati uchun zarur meyoriy-huquqiy bazani yaratish hamda tegishli mutaxassislarni tayyorlashni tashkil etish zarur [5].

MIHlar nafaqat gorizontol (ya'ni hududiy), balki vertikal (ya'ni tarmoqli) faoliyat ko'rsatadi. Birinchi holda MIH cheklangan maydonga ega bo'ladi, ammo shuni ham qayd etish lozimki, ba'zan butun mamlakat MIHga aylanishi mumkin. Shunday, xorijiy investorlar, qo'shma korxonalar, o'rta va kichik biznes uchun imtiyozlar yaratayotganda, hukumat ba'zan mamlakatda "mikroMIHlar" tashkil qilayotganini anglamaydi. Bu MIHlar tor ixtisoslikdagi masalalarni hal etadilar, biroq makroiqtisodiy vaziyatga jiddiy ta'sir ko'rsatmaydilar [7]. Ikkinchi holda, muayyan tarmoqning ba'zi korxonalari hamda shu tarmoqning o'zi (masalan, qishloq xo'jaligi, oltin qazib olish, mashinasozlik)

1-Jadval

Maxsus iqtisodiy zonalar va erkin zonalarning turlari¹

Maxsus iqtisodiy zonalar	Erkin zonalar
Yuqori texnologik parklar	Eksportga yo'naltirilgan zonalar
Ilmiy parklar	Maxsus savdo zonalari
Ilmiy-texnologik zonalar	Yagona korxonaga joylashgan Maxsus zona
Maxsus iqtisodiy zonalar	"Eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarish Savdo bilan aloqador Tashqi Maxsus tadbirkorlik hududlari"
Xizmatlar parki	Tashish va qo'p maqsadli ichki, tashqi, eksport zonalar
Yashil zonalar	"Kichik shaharlarni rivojlantirish Ko'p maqsadli ichki qo'llab-quvvatlash hududi"
Xavfsiz zonalar	Maxsus savdo tashqi, ichki, reeksportga ko'maklashish hududlari
Turizmni rivojlantirish zonalari va h.k.	Maxsus portlar Kompleks rivojlanish zonalari

ham faqatgina ularning faoliyatiga tegishli bo'ladigan imtiyozlarga ega bo'ladi. O'zbekiston uchun deylik, bu turizm bo'lishi mumkin (1-jadval).

1-jadval ma'lumotlariga muvofiq, Maxsus savdo hududlari ham, Maxsus eksport hududlari va Maxsus portlar ham asosan rivojlangan mamlakatlar tajribasiga xos bo'lib, eksport, reeksport va importning rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Maxsus hududlari esa AQSH va Buyuk Britaniya tajribasiga xos bo'lib, aholining yashash darajasi va sifati mamlakatning boshqa hududlariga nisbatan past bo'lgan hududlarda qo'llanilib, turli imtiyoz va preferensiyalar orqali hududda kichik va o'rta biznesni rivojlantirishga va bu orqali aholining yashash darajasini oshirishga, kichik shaharlarda ham aholining yashab qolishiga imkoniyat yaratadi. O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuniga muvofiq^[1], maxsus iqtisodiy zonalar Maxsus iqtisodiy zonalar,

maxsus ilmiy-texnologik zonalar, turistik-rekreasion zonalar, Maxsus savdo zonalari, maxsus sanoat zonalari kabi turlarga ajratiladi.

Maxsus iqtisodiy zona – yangi ishlab chiqarish quvvatlarini barpo etish, yuqori texnologik ishlab chiqarishni rivojlantirish, zamonaviy raqobatbardosh, import o'rnini bosuvchi, eksportga yo'naltirilgan tayyor sanoat mahsulotini ishlab chiqarishni o'zlashtirishga faol jalb etish, shuningdek ishlab chiqarish, muhandislikkommunikasiya, yo'l-transport, ijtimoiy infratuzilmani va logistika xizmatlarini rivojlantirishni ta'minlash maqsadlarida tashkil etiladigan hudud. Maxsus ilmiy-texnologik zona — innovasiya infratuzilmasini rivojlantirish maqsadlarida ilmiy tashkilotlar va ilmiy faoliyat sohasidagi boshqa tashkilotlar (texnologik parklar, texnologiyalarni tarqatish (texnologiyalar transferi) markazlari, innovasion klasterlar, venchur fondlari,

¹ Muallif ishlanmasi

biznes-inkubatorlar va boshqalar) to'plangan hudud. Turistik-rekreasion zona – unda zamonaviy turistik infratuzilma obyektlarini (mehmonxona komplekslari, madaniy-sog'lomlashtirish, savdo-ko'ngilochar va boshqa turistik ahamiyatdagi obyektlarni), maxsus faoliyat ko'rsatuvchi va mavsumiy rekreasion dam olish zonalarini turistlarga xizmat ko'rsatish maqsadida zarur shartsharoitlarni ta'minlagan holda barpo etishga doir investitsiya loyihalarini amalga oshirish uchun tashkil etiladigan hudud. Maxsus savdo zonalari konsignasiya omborlarini, maxsus bojxona va soliq rejimlari bo'lgan hududlarni, shuningdek tovarlarga ishlov berish, ularni o'rabjoylash, saralash, saqlash uchun maydonchalarni o'z ichiga oladi.

Maxsus iqtisodiy zonalarning texnik-iqtisodiy asoslari tashkil etishda quyidagi 8 ta bo'limlarni o'z ichiga olishi lozim:

- MIZni tashkil etish maqsadlari;
- MIZni tashkil etish shartlari;
- MIZ uchun yer ajratish asoslari va ajratilgan

hududning xususiyatlari;

- MIZni rivojlantirish istiqbollari va dasturlari;
- MIZni yaratish uchun zarur bo'lgan resurslar;
- MIZ ishlash mexanizmi;
- MIZni tashkil etish va faoliyati bo' yicha

tashkiliy tadbirlar;

- MIZni tashkil etish samaradorligini baholash

[11].

Birinchi bo'lim quyidagilarni o'z ichiga olishi kerak: ma'lum bir MIZni tashkil etish zaruriyatining asosi; rivojlanishining asosiy yo'nalishlari; MIZni tashkil etishning asosiy maqsadidan kelib chiqib, aniq chora-tadbirlarni belgilab olish (iqtisodiy salohiyatni oshirish, tajriba oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy kadrlar malakasini oshirish va boshqa masalalar bilan bog'liq vazifalar) [8].

Ikkinchi bo'lim yuqoridagi vazifalarni amalga oshirish uchun MIZ tashkil etilishi ko'zda tutilgan hududdagi zarur shart-sharoitlar mavjudligi to'g'risidagi batafsil ma'lumotlarni o'z ichiga olishi kerak. Shundan kelib chiqib, ikkinchi bo' limda mintaqaning nafaqat iqtisodiy ahvoli, balki yaqin kelajakda uning o' zgarish tendensiyalarini aks ettiruvchi iqtisodiy xususiyatlari bo' lishi kerak. Mintaqada maxsus iqtisodiy zonani yaratish uchun ijobiy shartlar sifatida qaralishi mumkin bo' lgan iqtisodiy xususiyatlarga eng

katta e'tibor berilishi kerak. Ushbu xususiyatlarga quyidagilar kiradi: hududning yetarlicha eksport salohiyati mavjudligi; tabiiy resurslarning mavjudligi va rivojlanish darajasi; tashqi iqtisodiy faoliyat uchun qulay geografik joylashuv; transport tarmog' ining rivojlanish darajasi; xalqaro darajadagi ish tajribasi; malakali kadrlar bilan ta'minlanganligi [9].

Ro'yxatda keltirilgan xususiyatlardan tashqari, ushbu bo' limda maxsus iqtisodiy (yoki bojxona) rejimni joriy qilish orqali bartaraf etish mumkin bo'lgan hudud iqtisodiyoti rivojlanishidagi salbiy tendensiyalar ham aks ettirilishi kerak.

Uchinchi bo'limda quyidagilar bo'lishi kerak: MIZ uchun ajratilgan hudud hajmi va chegaralari to'g'risida ma'lumot (hudud rejasini ilova qilgan holda) hamda ushbu hududni tanlashga bo'lgan asos va xususiyatlar [12].

To'rtinchi bo'lim iqtisodiy hududda faoliyat yuritadigan korxonalar va ularning rivojlanish istiqbollari, shuningdek umumiy MIZ rivojlanishi istiqbollari to' g' risidagi ma'lumotlarni qamrab olishi kerak. Bunda MIZ faoliyatiga maxsus iqtisodiy sharoitlarni joriy qilish orqali (masalan imtiyozli bojxona va soliq rejimlari, soliq va boshqa turdagi kredit imtiyozlarini taqdim etish orqali) korxonalar faoliyatida yuzaga keladigan ijtimoiy-iqtisodiy afzalliklardan kelib chiqib, ushbu istiqbollar baholanishi va prognozlashtirilishi kerak [13].

Beshinchi bo'limda MIZ rivojlanish dasturini ishlab chiqish jarayonida aniqlangan moliyaviy resurslar bilan ta'minlash imkoniyatlari ko'rsatilishi kerak. Bunda moliyaviy mablag' larga bo'lgan ehtiyojni qondirishi mumkin bo'lgan barcha potensial manbalar hisobga olinishi kerak. Jumladan: soliq krediti mablag'lari, xorijiy investitsiyalar, mahalliy yuridik shaxslarning investitsiya mablag'lari, davlat tomonidan ajratilgan mablag'lar, hududga yangi korxonalarni jalb qilish orqali kelib tushgan mablag'lar, maxsus bojxona va boshqa turdagi subzonalarni tashkil qilish natijasida olinadigan mablag'lar, qimmatli qog'ozlar chiqarilishi hisobiga aholidan jalb qilingan mablag'lar va boshqa turdagi resurslar bunga misol bo'lishi mumkin [13].

Oltinchi bo'limda investorlar uchun jozibadorlik kasb etadigan MIZ faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va boshqa shart-sharoitlari aniqlanishi hamda yoritilishi kerak. Bu jarayonda, eng muhimi imtiyozli

soliq va bojxona rejimlari joriy etilishi inobatga olinishi kerak.

Yettinchi bo'limda MIZ tashkil etish va faoliyatini yo'lga qo'yish uchun zarur bo'lgan tadbirlar majmuini aniqlab, ko'rsatib o'tish kerak.

Sakkizinchi bo'limda MIZni tashkil etish va rivojlantirishga ajratilgan xarajatlar (resurslar) hamda uning faoliyati natijalari o'rtasidagi nisbat asosida aniqlanadigan MIZni tashkil etish samaradorligining umumiy bahosi belgilanishi, ko'rsatilishi kerak. Mamlakatlar MIZni tashkil qilishda o'z oldiga qo'ygan maqsadlari ham turlicha. Ba'zi mamlakatlar hududlari orqali muayyan mintaqalaridagi ishsizlik past darajadagi iqtisodiy – ijtimoiy rivojlanish, ishlab chiqarish va iste'molchilar manfaatlarini himoya qilish bilan bog'liq muammolarni hal qilishga urinishadi. Boshqalarida integrativ iqtisodiy mexanizm, samarali jamg'arish, xo'jalik yuritish va boshqarishning ilg'or xorijiy tajribalarini tarqatish, mahalliy ishlab chiqarish raqobatbardoshligini oshirish vositasi sifatida jamiyat manfaatlarini uchun MIZlardan foydalaniladi.

Iqtisodiy maqsadlar:

- maxsus imtiyozli iqtisodiy mexanizmlar, barqaror qonunchilik asoslari va turli tashkiliy jarayonlarni soddalashtirish orqali xorijiy va milliy kapitalni jalb qilish;
- tayyor mahsulotlar eksportini kengaytirish, oqilona import va import o'rnini bosuvchi ishlab chiqarish mexanizmini tashkil qilish uchun xalqaro geografik mehnat taqsimoti va xalqaro kapital aylanishi afzalliklaridan foydalanish;
- mamlakat va mintaqa byudjetiga kelib tushadigan valyuta tushumlarining o'sishi;
- turli TIF shakllari; barcha tashkilotlar va MIZlar korxonalariga yo'l ochish orqali tashqi savdo monopoliyalarini yo'q qilish.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Birinchiidan, mamlakatda MIZni tashkil etishning asosiy maqsadi, mamlakatni xalqaro mehnat taqsimoti rivojlanish jarayoniga chuqurroq jalb qilish. Ikkinchiidan, MIZni tashkil qilishning yana bir maqsadi, mamlakat ichki bozorini import tovar o'rnini bosa oluvchi sifatli mahsulot bilan to'yintirish. Uchinchiidan, maxsus iqtisodiy hudud tashkilotchilari xalqaro savdo

bozorida faqatgina ishlab chiqarish liniyasi bo'yicha ishtirok etishga e'tibor beribgina qolmaydi, undan tashqari, turizm sohasiga, madaniyat sohasiga, sanatoriya-kurort sohasiga ham e'tibor qaratadi. To'rtinchidan, MIZning maqsadi mamlakatda mahalliy hamda chet el ilmiy texnikasining ishlab chiqarishda tezroq va keng ko'lamda qo'llanishini ta'minlash, kelajakda ulardan samarali foydalanish va ularning natijalarini mamlakat milliy iqtisodiyoti rivojida aks ettirish. Beshinchidan, rivojlanayotgan mamlakatlarda tashkil qilinadigan MIZning maqsadi mamlakatdagi ishchi kuchini, muhandislarni, xo'jalik ishdagilarni va boshqaruv faoliyatini olib boruvchi kadrlar tayyorgarliklarini va malakasini oshirish. Oltinchidan, MIZning muhim maqsadlaridan biri – bu ma'lum bir hududdagi iqtisodiyotning rivojlanishiga yoki aniq bir tarmoqning rivojlanishiga turtki bo'lish. Yettinchidan, ba'zi-bir mamlakatlarda EIZga ma'lum bir mintaqani zamonaviylashtirish, rivojlantirish usuli kabi qaraladi. EIZ mamlakatda hukm surayotgan iqtisodiyotning qaysidir turidan zamonaviy bozor iqtisodiyotiga o'tishga yordam beradi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish maqsad va vazifalari avvalo belgilash hududlarni jadal rivojlantirish hamda iqtisodiy-ijtimoiy muammolarni hal etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Turayev, Sarvar** – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil izlanuvchisi / **Тураев, Сарвар** - соискатель Каршинского инженерно-экономического института / **Turaev, Sarvar** - Independent Researcher of Karshi Engineering and Economic Institute
<https://orcid.org/0009-0002-4387-3269>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasining "Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni.O'RQ-604-son 17.02.2020. <https://lex.uz/docs/4737511>
- [2] Radoslaw P "Special Economic Zones effectiveness assessment based on the adjusted enclave model. The Case of Poland", Dissertatsiya, 2016.
- [3] S.Ven "Special Economic Zones as a Tool for Accelerating Economic Growth". Dissertatsiya. Kombodja Taraqqiyot Instituti, PhD, 2018.
- [4] U.S. Tiefenbrun "Foreign Trade Zones of the United States,

- FreeTrade Zones of the World, and their Impact on the Economy”, Dissertatsiya, 2016
- [5] Э.С.Капустина “Оценка эффективности функционирования особых экономических зон в России”, 2012.
- [6] Кабанова Е.Е. Проблемы развития социальной инфраструктуры средних городов в современной России (на примере города Гус - Хрустальный). Материалы Ивановских чтений. 2015. № 5. С. 29-34.
- [7] Игнатов В. Г., Бутов В.И. – “Свободные экономические зоны” – Москва, 1997 г. с.22-30;
- [8] Александрова Е. «Специальные экономические зоны в мировом хозяйстве / Внешнеэкономическая деятельность» №10, 1997 г.
- [9] Бюрго Ж. “Свободные зоны как средство экономического развития”, Регион: экономика и социология. 1995. - № 1.
- [10] Афонин А.Р. Особенности и перспективы индивидуального предпринимательства в сфере создания центров образовательных услуг. Санкт-Петербургский имени В.Б.Бобкова филиал Российской таможенной академии, 2018. – 160 с. : ил. – Библиогр.: с. 149-159 (101 назв.)
- [11] Зименков Р.И. Свободные экономические зоны. Ўқув қўлланма.- М.: Юнити, 2005. – 7-бет
- [12] Vaxabov A.V., Xajibakiev SH.X., Muminov N.G. Xorijiy investitsiyalar.O’quv qo’llanma. – T.: Moliya, 2010.
- [13] Hamdamov M., Xudoynazarova N. “Xitoy Xalq Respublikasida maxsus iqtisodiy zonalarni rivojlantirishning o’ziga xos xususiyatlari”. Maqola. – “ Iqtisodiyot va innovasion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali , №4, 2015
- [14] Xo’jayev B.A. Mamlakat raqobatbardoshligini baholashning metodik usullari, “Xalqaro munosabatlar” jurnali N-3, JIDU 2005, 37-bet

Milliy “yashil iqtisodiyot” taksonomiyasi

Aliqulov, Humoyun Tohir o'g'li

Национальная таксономия «зеленой экономики»

Аликулов, Хумоюн Тохир угли

National green economy taxonomy

Alikulov, Khumoyun Tokhir ugli

Received: January 09, 2024 Revised: January 11, 2024 Accepted: January 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Hozirgi jadal suratlar bilan rivojlanayotgan davrda iqtisodiyotning bosh masalasi – cheklangan resurslar hisobiga insonning cheksiz ehtiyojlarini qondirish bo'lib, bugungi kunda bu masala yanada dolzarbligini kasb etmoqda. Chunki aholi sonining keskin oshishi, jahon iqtisodiyotida daromadlilik darajasi oshgan davlatlarning ko'payishi bu qonuniyatning dolzarbliktan tushmaganini ko'rsatmoqda. Zamondan ortda qolmagan holda O'zbekiston Respublikasida ham “yashil iqtisodiyot”ga o'tish va uni yanada rivojlantirish, atrof-muhitga va ekologiyaga zarar yetkazmasdan biznes va tadbirkorlik yuritishni targ'ib qilish uchun bir qancha qonun va qonun osti hujjatlar qabul qilinmoqda. Jumladan, Vazirlar Mahkamasining 29.09.2023 yildagi “Yashil” iqtisodiyotga o'tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 514-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 25.10.2023 yilda “Milliy “yashil iqtisodiyot” taksonomiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi 561-sonli qarori qabul qilinishi ham ayni muddao bo'ldi. Ushbu ilmiy maqolada O'zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga asoslangan milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda “yashil texnologiyalar va iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari, “yashil iqtisodiyot”ning mohiyati, milliy iqtisodiyotimizga ta'siri, milliy “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasi tushunchasi hamda ushbu masalalarni qamrab olgan Vazirlar Mahkamasining “Milliy “yashil iqtisodiyot” taksonomiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi Qonunining mazmun va mohiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: “yashil” iqtisodiyot, “yashil” iqtisodiyot taksonomiyasi, ekologik risklar, energiya samarador texnologiyalar, tabiiy ofatlar, iqlim o'zgarishlari, tabiiy resurslar, issiqxona gazlari, ekoturizm, “yashil” loyihalar taksonomiyasi.

Аннотация: В современный бурно развивающийся период основным вопросом экономики является удовлетворение неограниченных потребностей людей за счет ограниченных ресурсов, и сегодня этот вопрос становится все более актуальным. Потому что резкий рост населения, увеличение стран с повышенным уровнем доходов в мировой экономике показывают, что этот закон не потерял своей актуальности. В целях перехода к «зеленой экономике» и дальнейшего ее развития, содействия развитию бизнеса и предпринимательства без ущерба окружающей среде и экологии, в Республике Узбекистан принимается ряд законов и подзаконных актов. В частности, постановления Кабинета Министров Республики Узбекистан от 29.09.2023 №514 «О мерах по организации системы управления переходом к зеленой экономике», Кабинета Министров Республики Узбекистан от 25.10.2023 № 561 «Утверждение таксономии национальной «зеленой экономики» были приняты вовремя. В данной научной статье в развитии национальной экономики на основе «зеленой экономики» в Узбекистане рассматриваются «возможности использования зеленых технологий и экономических механизмов, сущность «зеленой экономики», влияние на нашу национальную экономику, Концепция таксономии национальной «зеленой» экономики и Кабинет Министров, освещающий эти вопросы. Анализируется содержание и сущность закона «Об утверждении национальной таксономии «зеленой» экономики».

Ключевые слова: «зеленая» экономика, таксономия «зеленой» экономики, экологические риски, энергоэффективные технологии, стихийные бедствия, изменения климата, природные ресурсы, парниковые газы, экотуризм, таксономия «зеленых» проектов.

Annotation: In the modern rapidly developing period, the main issue of the economy is to satisfy the unlimited needs of people at the expense of limited resources, and today this issue is becoming increasingly relevant. Because the sharp increase in population and the increase in countries with high income levels in the world economy show that this law has not lost its relevance. In order to transition to a “green economy” and its further development, to promote the development of business and entrepreneurship without harming the environment and ecology, a number of laws and regulations are being adopted in the Republic of Uzbekistan. In particular, the resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 09.29.2023 No. 514 “On measures to organize a management system for the transition to a green economy”, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 10.25.2023 No. 561 “Approval of the taxonomy of the national “green economy”” were adopted on time. This scientific article in the development of the national economy based on the “green” economy in Uzbekistan examines “the possibilities of using green technologies and economic mechanisms, the essence of the “green economy”, the impact on our national economy, the Concept of taxonomy of the national “green” economy and the Cabinet of Ministers covering these questions. The content and essence of the law “On approval of the national taxonomy of the green economy” is analyzed.

Key words: “green” economy, “green” economy taxonomy, environmental risks, energy efficient technologies, natural disasters, climate change, natural resources, greenhouse gases, ecotourism, taxonomy of “green” projects.

KIRISH

Barchamizga ma'lumki, resurslardan oqilona foydalanish orqali iqtisodiy o'sishga erishish iqtisodiyotning bosh maqsadlaridan biridir. Resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha jahon tajribasi ushbu jarayon uzoq muddatli davr, katta miqdorda investitsiyalarni talab etishi, ustuvor vazifa va e'tibor – tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish, energiya tejankor texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. O'zbekiston Respublikasida “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanishni ta'minlashda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2019 yil 4 oktabrda tasdiqlangan “2019–2030 yillarda O'zbekiston Respublikasini “yashil iqtisodiyot”ga o'tish strategiyasi” muhim dasturilamal hisoblanadi [1]. “Yashil iqtisodiyot”ga o'tishning muhim vazifalari qatoriga iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslarni oqilona iste'mol qilish kiradi. Ushbu belgilangan maqsadli indikatorlarga texnologiyalarni modernizatsiya qilish va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali erishiladi [2]. 2030 yilgacha bo'lgan davrda strategiyani amalga oshirish

jarayonida yalpi ichki mahsulot birligiga issiqxona gazlarining solishtirma chiqindilari 2010 yil darajasidan o'n foizga kamayadi, aholi va iqtisodiyot tarmoqlarining yuz foizga qadar zamonaviy, arzon va ishonchli elektr ta'minotidan foydalanish ta'minlanadi [3].

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

“Yashil iqtisodiyot”ning mohiyati va unga o'tish konsepsiyasi masalalari Buyuk Britaniyalik iqtisodchi olimlar D.Pirs va E.Barbiyerlarning “Yashil iqtisodiyot” uchun reja (Blueprint for a Green Economy)” nomli asarida birinchilar qatorida ochib berilgan [4] O.V.Bashorina, I.M.Temkina “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish jamiyatning barqaror rivojlanishi, kambag'allikni qisqartirish asosidir” deb baholashgan [5]. A.V.Neverov, Vodopyanova “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish jarayonida davlat inson kapitali, tabiiy kapital, ijtimoiy kapital, siyosiy kapital va moliyaviy kapitallarni muvofiqlashtirib foydalanish” zarurligini ta'kidlaydilar [6]. Mualliflar guruhi “dunyoga xavf solayotgan CO2 zaharli gazlar inqirozi to'g'risida” xabar beradilar [7]. “Yashil iqtisodiyot”ga o'tish uchun juda katta

imkoniyatlar mavjudligi, iqtisodiyotni yashillashtirish uchun “yashil” investitsiyalar kerak, yashil tarmoqlarni moliyalash, yangi ish o‘rinlarini barpo qilish orqali aholi turmush tarzini yaxshilash mumkin”, - degan fikrni iqtisodchi olim N.N.Yas’halova ilgari suradi [8].

Iqtisodchi olimlar N.Piskunov va N.V.Paxomov “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish “musobaqa”sida Shvetsiya, Janubiy Koreya va Yaponiya davlatlari yetakchilik qilmoqda”, - deb ta’kidlaydilar [9].

Respublikamizda “yashil iqtisodiyot” va uni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yechimlar A.V.Vahobov, Sh.X.Xajibakiev, S.M.Xaydarov kabi qator iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlanmalari qatoridan o‘rin olgan.

O‘zbekistonlik iqtisodchilar A.V.Vahobov va boshqalar “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishda O‘zbekiston energiya samaradorligiga erishish, “yashil energiya” iste’moliga o‘tish, yerdagi transportni elektrlashtirish, chiqindilarni oqilona boshqarish, ichimlik suvi ta’minotini yaxshilash, CO2 uglerod gaz chiqindilarni yumshatish, iqlim o‘zgarishiga moslashish va bioxilmaxillikni saqlab qolish” kabi masalalarga katta e’tibor qaratish kerakligini ta’kidlaydilar [10].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O‘zbekistonda “yashil” iqtisodiyotga asoslangan milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda “yashil texnologiyalar va iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash va kuzatish usullari yordamida o‘rganish orqali respublikamizda atrof-muhit va insonlar salomatligiga ta’siri va cheklangan resurslardan samarali foydalanish hamda qayta tiklanuvchi energiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish aniqlanadi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

“Yashil iqtisodiyot” - bu keng siyosiy kun tartibiga va iqtisodiy maqsadlarni ijtimoiy va ekologik maqsadlarga muvofiqlashtirishga e’tibor qaratib, barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi vosita. Yashil iqtisodiyot” inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni keltirib chiqaradigan, ekologik xatarlarni va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot deb ta’riflanadi. Eng sodda qilib aytganda, yashil iqtisodiyotni kam uglerodli, tejamkor resurslar

deb hisoblash mumkin va ijtimoiy qamrab oluvchi iqtisodiyot deb atash mumkin [11]. Shuningdek, yashil iqtisodiyotga quyidagicha ta’rif ham beriladi. “Yashil iqtisodiyot” - bu insonlar farovonligi va ijtimoiy tengligining yaxshilanishi, ekologik risklar va ekologik taqchillikni sezilarli darajada kamaytirishga olib keluvchi iqtisodiyotdir [10].

O‘zbekistonda Vazirlar Mahkamasining 29.09.2023 yildagi “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 514-son qarori qabul qilindi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son qarori bilan tasdiqlangan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish va “yashil o‘tish”ni ta’minlash dasturida quyidagilar nazarda tutilgan:

davlat boshqaruvi organlarivaxo jalik birlashmalarining amaldagi rahbar o‘rinbosarlaridan biriga “yashil iqtisodiyot” masalalarini muvofiqlashtirish vazifasini yuklash;

davlat boshqaruvi organlari va xo‘jalik birlashmalarida “yashil iqtisodiyot” masalalari bilan shug‘ullanishga mas’ul bo‘linmalarni belgilash.

Xususan, mas’ul rahbarlar va bo‘linmalar quyidagilarni amalga oshirishlari lozim:

respublika ijro etuvchi hokimiyat organi yoki xo‘jalik birlashmasi faoliyatiga oid “yashil iqtisodiyot” masalalarini muvofiqlashtirish;

tabiiy resurslardan barqaror va samarali foydalanish tamoyillariga rioya etish;

iqtisodiyot sohasining tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishiga nisbatan barqarorligini ta’minlash;

qayta tiklanuvchi energiya manbalari va energiya samarador texnologiyalarni joriy qilishga qaratilgan choralarni ko‘rish;

“yashil” innovatsiyalarni joriy etish va investitsiyalarni jalb qilish.

Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari hamda ustav fondida davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo‘lgan xo‘jalik birlashmalariga bir oy muddatda “yashil iqtisodiyot” faoliyati sohasida uch yilga mullangan “yo‘l xaritasi”ni tasdiqlash topshirildi.

Iqtisodiyot va moliya vazirligiga Jahon banki bilan hamkorlikda ishlab chiqilayotgan Milliy iqlim va rivojlanish hisoboti (Country Climate and Development Report – CCDD) asosida tegishli vazirliklar va idoralarga

ko rsatma va tavsiyalar yuborish topshirildi [2].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 25.10.2023 yilda "Milliy "yashil" iqtisodiyot taksonomiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 561-sonli qarori qabul qilindi. 2030 yilgacha O'zbekiston Respublikasida «yashil» iqtisodiyotga o'tish va «yashil» o'sishni ta'minlash bo'yicha harakatlar rejasiga (02.12.2022 yildagi PQ-436-son qaror bilan tasdiqlangan) muvofiq «yashil» turdagi faoliyatni tasniflash uchun Milliy «yashil» taksonomiyani ishlab chiqish nazarda tutilgan.

Hujjat bilan «Yashil» iqtisodiyot asosiy yo'nalishlarining toifalarini belgilash hamda «yashil» turdagi faoliyatni tasniflash asosida muvofiqlik mezonlarini baholashni nazarda tutuvchi Milliy «yashil» iqtisodiyot taksonomiyasi tasdiqlandi.

Iqtisodiyot va moliya vazirligi uni joriy etish va muvofiqlashtirish bo'yicha mas'ul respublika ijro etuvchi hokimiyat organi etib belgilandi.

2024 yil 1 oktabrga qadar:

«yashil» obligatsiyalar va kreditlar, shuningdek, boshqa manbalar hisobidan moliyalashtiriladigan «yashil» turdagi loyihalarni tasniflash tajriba tariqasida Milliy «yashil» iqtisodiyot taksonomiyasi orqali amalga oshiriladi;

davlat moliyaviy ko'magidan foydalangan barcha tadbirkorlik subektlari, shu jumladan, xususiy va davlat ishtirokidagi xo'jalik birlashmalarining investitsiyaviy xarajatlari Milliy «yashil» iqtisodiyot taksonomiyasi asosida tasniflanadi [3].

Ma'lumot uchun: «yashil» loyihalar taksonomiyasi – barqaror rivojlanishga ko'maklashadigan va tabiiy resurslardan samarali foydalanishni oshirishga, atrof-muhitga salbiy ta'sir darajasini pasaytirishga va energiya tejamkorligini oshirishga yo'naltirilgan iqtisodiy faoliyat turlari, loyihalar va aktivlarni tasniflash tizimi [12].

Milliy «yashil iqtisodiyot» taksonomiyasi 7 ta sektorni o'z ichiga qamrab oldi:

1) Suv va xomashyolardan foydalanish samaradorligi. Toza suv iste'molini maishiy va ichimlik ehtiyojlari uchun kamida 30 foizga, sug'orish uchun 20 foizga hamda sanoat va texnik ehtiyojlar uchun 40 foizga kamaytirish. Yig'ilgan ikkilamchi xomashyoni kamida 80 foiz qayta ishlash. Mahsulotlar tarkibidagi ikkilamchi xomashyoning ulushini kamida 30 foizga

yetkazish.

2) Havo va tuproq sifatini yaxshilash. Issiqxona gazlari chiqindilarini kamida 20 foizga kamaytirish.

3) Barqaror qishloq va o'rmon xo'jaligi, ekoturizm. Chuchuk suv iste'molini kamida 20 foizga kamaytirish; suvdan ikkilamchi foydalanish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish, energiya sarfini kamida 20 foizga kamaytirish. Turistik xizmatlar va ekologik toza marshrutlar sohasidagi milliy, xalqaro, davlatlararo ekologik standartlarga yoki ekologik yorliqlash standartlariga, shu jumladan, xorijiy davlatlarning ekologik yorliqlashning tan olingan standartlariga muvofiqligi [13], [14].

4) Yashil transport. Kam uglerodli transport vositalarini, shu jumladan, elektr transport vositalarini, vodorod, gibridd dvigatellarda ishlaydigan (<90 gramm CO2 ekv / km) transport vositalarini sotib olish.

5) Energiya samaradorligini oshirish. Bazaviy (loyihani amalga oshirishdan oldingi) ko'rsatkichga nisbatan energiya sarfini minimal 20 foizga kamaytirish. ISO 50001 "Energiyani boshqarish tizimlari. Foydalanish bo'yicha talablar va ko'rsatmalar" yoki xalqaro miqyosda tan olingan shunga o'xshash standartlarga muvofiqligi.

6) Qayta tiklanuvchi energiya. Shamol generatorlari, shamol nasoslari, shamol turbinalari, Markazlashgan va markazlashmagan quyosh elektrostansiyalar, shu jumladan, konsentrlangan quyosh elektr stansiyalari (CSP), quyosh fotoelektr energiyasi (PV), markazlashmagan quyosh fotoelektr stansiya tashkil qilish va foydalanish.

7) Yashil binolar. Yashil qurilish materiallari va mahsulotlari tizimlarini ishlab chiqarish va qo'llash Yangi yashil binolarni qurish (tijorat, jamoat, sanoat va turar joy).

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Aliqulov, Humoyun Tohir o'g'li** - Iqtisodiyot va pedagogika universiteti "Iqtisodiyot" kafedrasida stajyor-o'qituvchisi / **Аликулов, Хумоюн Тохир угли** - Университет экономики и педагогики Стажер-преподаватель кафедры «Экономика» / **Alikulov, Khumoyun Tokhir ugli** - University of Economics and Pedagogy Trainee teacher at the Department of Economics

<https://orcid.org/0009-0005-8664-3692>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi "2019 – 2030 yillar davrida O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4477-son Qarori.
- [2] Vazirlar Mahkamasining 29.09.2023 yildagi "Yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 514 -son qarori.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 25.10.2023 yilda "Milliy "yashil" iqtisodiyot taksonomiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 561-sonli qarori.
- [4] David William Pearce, Anil Markandya, Edward Burr Barbier, Edward Barbier Blueprint for a Green Economy London: Earthscan, 1989. – 192 p.
- [5] Башорина О.В., Темкина И.М. Переход к "зеленой экономике" как фактор устойчивого развития и преодоления бедности. – Урал, 2012. – 201 с.
- [6] Неверов А.В., Водопянова Т.П. Экономика природопользования. – Минск, 2019. – 117 с.
- [7] "Зеленая экономика" – главный тренд нового десятилетия. – М., 2021. С. 7-13.
- [8] Яшалова Н.Н. "Зеленая" экономика: региональный аспект. – Санкт-Петербург, 2014 – 194 с.
- [9] Пискунов Н., Пахомов Н.В. Анализ мирового опыта перехода к "зеленой экономике". – М., 2022. – 213 с.
- [10] Yashil iqtisodiyot: Darslik. /A.V.Vaxabov, SH.X.Xajibakiyev va boshqalar – Toshkent: "Universitet", 2020. -262 b.
- [11] <https://www.forestprotection.com/uz/avantajlar/yesil-ekonomiye-katki/>
- [12] https://www.norma.uz/oz/qonunchilikda_yangi/uzbekistonda_milliy_yashil_iqtisodiet_taksonomiyasi_joriy_etiladi
- [13] Tokhirova S. G. Directions Diversify the Production in Peasant (Dekhkan) Farms //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – T. 3. – №. 3. – S. 110-117
- [14] Sayyora G., Nasimovna N., Tokhirova A. Prospects of Innovative Development of the Agricultural Sector. – 2023.

Рақамли
iqtisodiyot

Цифровая
ЭКОНОМИКА

Digital economy

Ishlab chiqaruvchilar va xizmat ko'rsatuvchilar uchun bozorga chiqishda zamonaviy IT-texnologiyalaridan foydalanish

Alikulov, Azamat Tuygunovich¹, Ziyodullayev, Abdurahim Akmaljon o'g'li²

Использование современных ИТ-технологий в маркетинге для производителей и поставщиков услуг

Аликулов, Азамат Туйгунович¹, Зиядуллаев, Абдурахим Акмалжон угли²

Use of Modern IT Technologies in Marketing for Manufacturers and Service Providers

Alikulov, Azamat Tuigunovich¹, Ziyadullaev, Abdurakhim Akmalzhon ugli²

Received: January 10, 2024 Revised: January 13, 2024 Accepted: January 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalari (IT) har qanday tashkilotning, xoh u yirik xolding kompaniyasi bo'lsin yoki kichik biznes bo'lsin, ularning ajralmas qismiga aylandi. Bozorga chiqishda axborot texnologiyalari samaradorlikni oshirish, biznes jarayonlarini optimallashtirish, yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish, foydani oshirish va xarajatlarni kamaytirish uchun foydalaniladi. Zamonaviy biznes texnologiyalari ishni sezilarli darajada tezlashtirishi, vazifalarning samaradorligi va aniqligini oshirishi mumkin. Tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan va raqamli dunyoda texnologiyaning bozorga chiqishdagi o'rnini har qachongidan ham muhimroq bo'ldi. Maqolada bozorga chiqishda axborot texnologiyalari yordamida samaradorlikni oshirish, biznes jarayonlarini optimallashtirish, yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish, foydani oshirish va xarajatlarni kamaytirish, zamonaviy IT-texnologiyalarining o'zgartiruvchi kuchini va u biznesga raqamli davrda zamonaviy marketing orqali maqsadli auditoriyaga erishish, jalb qilish va aylantirish imkonini qanday berishini va bozorga chiqishni optimallashtirish o'rganilgan. O'rganish va izlanishlar natijasida xorij tajribasidan foydalangan holda respublikamizdagi ishlab chiqaruvchilar, korxonalar va kompaniyalarning faoliyatiga IT-outsorsing orqali savdo tarmog'i portali, chakana savdo va gipermarketlar uchun IT-texnologiyalarini joriy etishda taklif va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: IT, biznes, xolding, zamonaviy marketing, IT-outsorsing, savdo tarmog'i portali, chakana savdo va gipermarket.

Аннотация. В настоящее время информационные технологии (ИТ) стали неотъемлемой частью любой организации, будь то крупная холдинговая компания или малый бизнес. При выходе на рынок информационные технологии используются для повышения эффективности, оптимизации бизнес-процессов, создания новых продуктов и услуг, увеличения прибыли и снижения затрат. Современные бизнес-технологии позволяют значительно ускорить работу, повысят эффективность и точность поставленных задач. В быстро меняющемся и цифровом мире роль технологий в выходе на рынок стала более важной, чем когда-либо. В статье исследуется повышение эффективности использования информационных технологий при выходе на рынок, оптимизация бизнес-процессов, создание новых продуктов и услуг, увеличение прибыли и снижение затрат, преобразующая сила современных ИТ-технологий и то, как они позволяют бизнесу достигать, привлекать и конвертировать целевую

аудиторию с помощью современного маркетинга в цифровую эпоху, а также оптимизация выхода на рынок. В результате исследований были даны предложения и практические рекомендации по внедрению ИТ-технологий для портала торговой сети, розничной торговли и гипермаркетов посредством ИТ-аутсорсинга в деятельность производителей, предприятий и компаний республики с использованием зарубежного опыта.

Ключевые слова: ИТ, бизнес, холдинг, маркетинг, ИТ-аутсорсинг, портал торговой сети, розничная торговля и гипермаркет.

Annotation. Currently, information technology (it) has become an integral part of any organization, whether it be a large holding company or a small business. When entering the market, information technology is used to increase efficiency, optimize business processes, create new products and services, increase profits and reduce costs. Modern business technologies can significantly speed up work, increase the efficiency and accuracy of tasks. In a fast-paced and digital world, the role of technology in reaching the market has become more important than ever. The article explores how to increase efficiency with information technology in the market, optimize business processes, create new products and services, increase profits and reduce costs, transform the transformative power of modern IT technologies and how it allows businesses to reach, engage and transform a target audience through modern marketing in the digital age, and optimize marketability. As a result of the study and research, proposals and practical recommendations were made to introduce it technologies for trading network portal, retail and hypermarkets through IT outsourcing to the activities of manufacturers, enterprises and companies in our Republic using foreign experience.

Keywords: IT, business, holding, marketing, IT outsourcing, trade network portal, retail trade and hypermarket.

KIRISH

Internetning tobora kuchayib borishi, korxonalarni boshqarishni avtomatlashtirish tizimlarining rivojlanishi bilan iste'molchi tovar va xizmatlar to'g'risida juda ko'p ma'lumotlarga, ulardan eng yaxshisini tanlash imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa uni vositachilardan mustaqil qildi. Iste'molchi bilan interaktiv aloqani ta'minlaydigan ishlab chiqaruvchilar, xaridorlarning ehtiyojlariga muvofiq ishlab chiqarishni tezda qayta tuzishga muvaffaq bo'lishdi. Iste'molchilar va yetkazib beruvchilarning internetdagi o'zaro aloqasi interaktiv elektron bozorning ishlashini belgilaydi.

“Elektron bozor – bu uning ishtirokchilari, axborot va telekommunikatsiya texnologiyalari, tizimlarining rivojlangan tuzilishi sharoitida ma'lum qonuniyatlar bilan tavsiflangan mahsulotlar hamda ularning o'zaro ta'sir jarayonlari hisoblanadi [1].

Bugungi kunda elektron bozorga har qanday aqlli qurilmadan kirish mumkin: masalan, Juniper Research tadqiqot kompaniyasining ma'lumotlariga ko'ra, 2022 yilga kelib internetga ulangan qurilmalarning soni 50 milliardga ko'payadi degan edi. Va bu dunyo aholisi qariyb 8 milliard kishini tashkil qilishiga qaramay, internet qurilmalari soni aholi sonidan 6 barobarga

oshadi degani. Shunday qilib, bundan 10 yil oldin dunyo aholisining 20 foizidan kamrog'ini tashkil etgan va bugungi kunda deyarli 45 foizni tashkil etadigan Internetning globallasuvi va telekommunikatsiya imkoniyatlarining muqarrar o'sishi yangi biznes modellarining paydo bo'lishiga hissa qo'shadi va mavjud sanoat tarmoqlari tamoyillarini buzadi. Raqamlashtirish – bu sanoatda raqobatbardoshlikni saqlashning yagona usuli. Va bu nafaqat an'anaviy kompaniyalarni raqamli tendentsiyani kuzatishga majbur qiladi, balki butun dunyo bo'ylab kichik va o'rta tadbirkorlarga yangi kuch beradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

N.X.Shoaxmedova va I.M.Abdullayeva o'zlarining “Iqtisodiyotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari” nomli darsligida olib borgan izlanishlaridan xulosa qilib, “Elektron bozor – bu dunyoda tez rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyotning yadrosi va so'nggi o'n yil ichida telekommunikatsiya imkoniyatlarining rivojlanish tezligining natijasidir”, - deb takidlaydi [1].

G.H.To'rayeva, D.H.Fayziyevlar o'zlarining olib borgan ilmiy ishlarida asosan raqamli texnologiyalarning

taraqqiy topib borishi jarayonida ularni iqtisodiyot sohasida ham muhim o'rin tutishini takidlagan. Shuni aytish lozimki, G.H.To'rayeva va D.H.Fayziyevlar iqtisodiyotning raqamlashtirilishi jarayonida Elektron tijorat (e-tijorat, ingl. "e-commerce") – internet orqali savdo-sotiq amaliyotlarini tashkil etishning o'rni va ahamiyatini chuqur o'rganishgan [2].

Ergashxodjaeva SH.D. o'zining "Innovatsion marketing" nomli darsligida olib borgan izlanishlarini "O'zbekistonda sanoat salohiyatini oshirish vazifalarini samarali amalga oshirishda korxonalarda innovatsion marketing strategiyalaridan samarali foydalanish va ularni amalga oshirish" bo'yicha o'tkazgan [3].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish subektlarini avtomatlashtirish orqali ko'riladigan optimal natijalar xalqaro tajribadan kelib chiqqan holda taqqoslash, ilmiy abstraksiyalash, induksiya, deduksiya, analiz va sintez metodlaridan foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Bozorga chiqishda IT-texnologiyalaridan foydalanish ko'plab afzalliklarni beradi. Xususan, biznes jarayonlarini avtomatlashtirish ham afzalliklar qatoriga kiradi. Ixtisoslashgan dasturiy yechimlardan foydalanish ko'plab muntazam operatsiyalarni avtomatlashtirish, jarayonlarni tezlashtirish va ularni amalga oshirishning aniqligini oshirish imkonini beradi.

Biznesni avtomatlashtirish zarurligi. Tasavvur qiling, sizning biznesingiz - bu bir talay narsalar saqlanadigan katta shkaf. Agar bu shkafda tartib bo'lmasa, kerakli narsani topish uchun butun shkafni titkilab chiqishingiz kerak bo'ladi. Xo'sh, jarayonlarni avtomatlashtirish nima beradi?

Inson bajaradigan jarayonlar ularni texnika tomonidan bajarilishiga almashtiriladi, bu esa vazifalarni bajarish vaqtini qisqartiradi va natijalar sifatini yaxshilaydi. Masalan, siz oq futbolka olishingiz kerak, siz uning oldiga kelib "oq futbolka" deysiz — shkaf tezda qidirib, sizga uni beradi. Axir bu qulay, to'g'rimi?

Biznesingizni avtomatlashtirish bilan siz samaradorlikni oshirasiz, vaqtingizni tejasiz, hisobotni tartibga

keltirasiz va daromadingizni oshirasiz [4].

Biznesda axborot texnologiyalaridan foydalanishning yana bir foydasi aloqa va hamkorlikni yaxshilashdir. Elektron pochta, video konferentsiya va boshqa aloqa vositalaridan foydalanib, siz hamkorlar, mijozlar va xodimlar bilan tez va samarali muloqot qilishingiz mumkin.

Operatsion samaradorlikni oshirish ham biznesda axborot texnologiyalaridan foydalanishning asosiy afzalliklaridan biridir. Ixtisoslashgan dasturlar tashkilot resurslaridan samaraliroq foydalanish va topshiriqlarni bajarish vaqtini qisqartirish imkonini beradi.

Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ham yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Innovatsiyalar tashkilotlarga yangi mahsulotlarni loyihalash va ishlab chiqishni sezilarli darajada tezlashtirish va soddalashtirish imkonini beradi.

IT-texnologiyalari foydani oshirish va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va operatsion samaradorlikni oshirish orqali tashkilotlar ishlab chiqarish xarajatlarini, tashish va saqlash xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishi, shuningdek, mijozlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilash va mijozlarning sodiqligini oshirishi mumkin.

IT-texnologiyalari muhim bo'lgan sohalar quyidagilar:

1. Moliya va buxgalteriya. Ushbu sohada axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'plab buxgalteriya operatsiyalarini avtomatlashtirish, hisobotlarni tayyorlash vaqtini qisqartirish va xatolar xavfini kamaytirish imkonini beradi. Ixtisoslashtirilgan dasturlardan foydalanish katta hajmdagi ma'lumotlarni tezda qayta ishlashga, shuningdek, pul oqimini kuzatishga imkon beradi.

2. Marketing va reklama. Marketing va reklama sohasidagi ilg'or ishlanmalardan foydalanish maqsadli auditoriyani samarali aniqlash, mijozlar xatti-harakatlarini tahlil qilish va marketing tadqiqotlarini o'tkazish imkonini beradi. Ixtisoslashgan dasturlardan foydalanish orqali tashkilotlar bozor muhitidagi o'zgarishlarga tezda javob berishlari va marketing strategiyasini moslashtirishlari mumkin.

3. Ishlab chiqarish va logistika. Ushbu sohada axborot texnologiyalaridan foydalanish inventarizatsiyani boshqarish, ishlab chiqarishni

rejalashtirish jarayonlarini avtomatlashtirish, shuningdek, logistika jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Ixtisoslashtirilgan dasturlardan foydalanish tufayli tashkilotlar tovarlarni saqlash va tashish xarajatlarini sezilarli darajada kamaytirishi, shuningdek, ishlab chiqarish liniyalarining samaradorligini oshirishi mumkin.

4. Xodimlarni boshqarish. Xodimlarni boshqarishda IT-texnologiyalaridan foydalanish xodimlarni qidirish va yollash, ish vaqtini kuzatish va ish samaradorligini baholash jarayonlarini sezilarli darajada soddalashtirishi mumkin. Ixtisoslashgan dasturlardan foydalanish tufayli tashkilotlar xodimlarni boshqarish bilan bog'liq hujjatlarni tayyorlash vaqtini qisqartirishi, shuningdek, boshqaruv sifati va xodimlarning samaradorligini oshirishi mumkin.

5. Raqamli marketing mahsulot, xizmatlar yoki brendlarni qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, mobil ilovalar va boshqa raqamli platformalar kabi raqamli kanallar orqali reklama qilish jarayoniga qaratilgan. U onlayn auditoriyani xaridor yoki mijozlarga jalb qilish, jalb qilish va aylantirish uchun ko'plab yondashuvlar, usullar va strategiyalarni o'z ichiga oladi. Bu mijozlar bilan foydali va samarali muloqot qilish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanadigan marketing turi [5].

Aytish joizki, IT-texnologiyalaridan foydalanish har qanday biznesning rivojlanishini tezlashtirishi mumkin. IT-outsourcing biznes jarayonlarini optimallashtirish usuli sanaladi. IT-outsourcing - bu axborot texnologiyalari bilan bog'liq muammolarni hal qilish uchun tashkilotning tashqi IT-kompaniyasi bilan hamkorligi. Bunday yondashuv tashkilotlarga o'z IT infratuzilmasini saqlash xarajatlarini kamaytirish, shuningdek, yuqori malakali mutaxassislarning tajribasi va bilimlaridan foydalanish imkonini beradi [6].

Bozorga chiqish uchun IT-outsourcingning afzalliklari:

1. Shaxsiy IT infratuzilmangizni saqlash xarajatlarini kamaytirish. Tashkilotlar asbob-uskunalar, uni sozlash va texnik xizmat ko'rsatish xarajatlaridan, shuningdek, yuqori malakali IT-mutaxassislarga to'lash xarajatlaridan qochishlari mumkin.

2. Yuqori malakali mutaxassislarning tajribasi va bilimlaridan foydalanish imkoniyati. IT-outsourcingga ixtisoslashgan tashqi IT-kompaniyalar axborot

texnologiyalarining turli sohalarida katta tajribaga ega, bu esa har qanday murakkablikdagi muammolarni samarali hal qilish imkonini beradi.

3. Asosiy biznes jarayonlariga e'tibor qaratish shart. IT-outsourcing xizmatlariga buyurtma berish orqali tashkilotlar o'zlarining IT infratuzilmasini texnik qo'llab-quvvatlash haqida qayg'urmasliklari va biznes muammolarini hal qilishga e'tibor berishlari shart emas.

4. Bozorga chiqishning onlayn shakli eng samarali yo'l hisoblanadi. Buning uchun foydalaniladigan yangicha innovatsion va dasturiy texnologiyalar zaruriy qism bo'lib, bu texnologiyalar turli xil onlayn do'konlar, do'kon ilovalari, marketing xizmatlari, ijtimoiy tarmoqlar va internet xizmatlarida keng qo'llaniladi. Quyida zamonaviy IT-texnologiyalaridan foydalangan holda muvaffaqiyatli tashkil etilgan va faoliyati davomida keng ko'lamli xaridorlarni jalb qilgan onlayn do'kon, xizmatlar va online bozorlarni keltirdik.

1. Amazon - Internet tarmog'ida mahsulotlar va xizmatlar sotish bilan shug'ullanuvchi dunyodagi yirik kompaniyalardan biri. Amazon xizmati katta talabni qondirishga yo'naltirilgan o'ttizdan ortiq mahsulot turini o'z ichiga oladi. Amazon.com birinchilardan bo'lib internet imkoniyatlaridan foydalanishga erishdi: oddiy jismoniy do'kondagiga qaraganda mijozlarning ancha ko'proq soniga murojaat qilish imkoniyati, omborda mavjud bo'lgan mahsulotlar bilan cheklanmagan mahsulotlarning yanada ko'proq turi [7] mavjudligi uning muvaffaqiyatini ochib beradi.

2. Macy's - bugungi kundagi 900 dan ortiq universal do'konlardan tashkil topgan nooziq-ovqat mahsulotlar chakana savdosining yoshi ulug' tarmog'idir. Macy's AQShdan tashqarida o'n ikkidan ortiq sho'balarga ega bo'lib, uning xizmatchilari soni qariyb 200 000 kishiga yetadi. Macys.com an'anaviy savdo rastalarida taklif qilinadigan mollar kabi mahsulotlar savdo tarmog'i portali. Ayollar, erkaklar va bolalarga mo'ljallangan yirik to'plam saytni dunyoning eng mashhur internet-do'konlaridan biriga aylantirdi [8].

3. Walmart - dunyodagi eng yirik oziq-ovqat va sanoat mollarinin chakana savdosi tarmog'i. Hozirgi kunda tarmoq dunyoning 27 mamlakatida 10 000 dan ortiq do'konlariga egadir. Kompaniya boshqaruvi ilgari surishga muvaffaq bo'lgan va takomillashtirishda davom etayotgani, hammasi bir joyda va past narxlarda

g'oyasi Wallmartning afzalligi bo'lib qoldi. Wallmart.com sayti har bir kishi uydin chiqmasdan kerakli mahsulotni topishi mumkin bo'lgan gipermarketlarning internet talqinidan iboratdir [9].

Quyida ishlab chiqaruvchi korxonalar, kompaniyalar va turli xizmat ko'rsatuvchilar uchun ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va zamonaviy IT-texnologiyalaridan foydalangan holda bozorga chiqishda samaradorlikni oshirishga amaliy tavsiyalar va bu jarayonlarni amalga oshirish xizmatlarini taklif etuvchi kompaniyalarni keltiramiz.

1. SAP. Kompaniya SAP AG dasturiy yechimlarini joriy etishga ixtisoslashgan – turli tarmoqlar va har qanday bozor uchun mo'ljallangan biznesni boshqarish yechimlari provayderlari orasida jahon yetakchisidir. SAP biznesni boshqarish yechimlari butun dunyodagi korxonalariga mijozlar bilan munosabatlarni yaxshilashga, sheriklar bilan qo'shma faoliyatni kengaytirishga va yetkazib berish zanjiri va biznes operatsiyalarida kompaniyalarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ushbu yechimlar SAP NetWeaver platformasiga asoslangan bo'lib, u innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlaydi va biznesni o'zgartirishga imkon beradi. SAP ning tarmoq yechimlari yuqori texnologiyalar, sog'liqni saqlash, chakana savdo, davlat va moliya sohalari va boshqa ko'plab sohalarni o'z ichiga olgan 25 dan ortiq sohaning noyob asosiy biznes jarayonlarini samarali qo'llab-quvvatlaydi.

2. MoySkлад. Savdo va omborlarni boshqarish uchun Internet xizmati. Tovarlarini hisobga olish tizimi. Mahsulot va narxlarni boshqarish. Xaridlarni rejalashtirish va balanslarni nazorat qilish. Zaxiralar. O'zgartirishlar. Inventarizatsiya. Chakana savdoni avtomatlashtirish. Kassir uchun oddiy dastur. 54-FZ, EGAIS va majburiy etiketlashni qo'llab-quvvatlash. Har qanday kompyuter va smartfonga mos keladi. Bozorlar, Ozon, WB, Yandex Market va boshqalarda savdoni avtomatlashtirish. FBO va FBS. Bozor komissiyalarini hisobga olgan holda foyda nazorati. Savdo uchun CRM xarid tarixi, mijozlar bazasi segmentatsiyasi, bonusli sodiqlik dasturlari. Statistika. Telefoniya va pochta jo'natmalari. Integratsiya. 100 dan ortiq tayyor integratsiya: CMS, bozorlar, tahlillar, banklar, yetkazib berish xizmatlari. 1C ga eksport qilish: Buxgalteriya hisobi. API. Sozlamalar bo'yicha yordam.

3. АГОРТА. Chakana savdo, umumiy ovqatlanish va xizmat ko'rsatish sohalari uchun dasturiy ta'minot. Keng ulangan uskunalari. Fiskal registrlar va nazorat-kassa apparatlari. Atol, Shtrixh-M, Merkuriy, chek bosma mashinalarini ulash. Oshxona printeri va bar printerini ulash. Og'irliklar bilan ishlash. 2D va 3D shtrixh-kod skanerlari bilan ishlash. Mijoz displeylari bilan ishlash. Talabga ko'ra, biz qisqa vaqt ichida boshqa uskunalarini birlashtira olamiz.

Quyidagi Respublikamizda faoliyat yuritayotgan bir qancha IT-outsorning va texnik xizmatlarni ko'rsatuvchi kompaniyalar o'z xizmatlarini taklif qiladi va bu orqali biznes jarayonlarini avtomatlashtirish kompaniyada boshqaruv va mahsulot sifatini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Bulardan

“UNICAL” MChJ faoliyat turlari

- **Axborot texnologiyalari O'zbekistonda (Toshkentda) - ishlab chiqish, joriy etish bo'yicha xizmatlar**
- **Boshqaruvning avtomatik tizimlari O'zbekistonda - sotish, ishlab chiqarish, yaratish, ta'mirlash**
- **Chakana savdo do'konlarini, savdo nuqtalarini avtomatlashtirish**
- **IT outsorning-xizmatlar**
- **Kompyuterlarning dasturiy ta'minoti O'zbekistonda - sotish, ishlab chiqish**
- **Omborlarni avtomatlashtirish, omborxonalar uchun dasturlar-joriy qilish, ishlab chiqish**
- **Oxirigacha bitkazilgan boshqaruvning majmuaviy tizimlari-ishlab chiqish, joriy qilish**
- **Sanoat avtomatlashtiriluvchi [10]**
- **“LAVINA TECH” MChJ faoliyat turlari**
- **Autsorning**
- **1C xizmatlari (ishlab chiqish, amalga oshirish, takomillashtirish, yangilash, qo'llab-quvvatlash) va boshqa bir qancha xizmatlar [11].**
- **“MAKROSTEP” MChJ faoliyat turlari**
- **Autsorning**
- **Kompyuter, periferik kompyuter uskunalarini va dasturiy ta'minot ulgurji savdosi [12].**

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi izlanish va ilmiy tadqiqodlardan shularni xulosa qilish mumkinki, hozirgi taraqqiy qilib

borayotgan bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir xo'jalik yurituvchi subekt, korxonalar, kichik biznes subektlari va xizmat ko'rsatish infratuzilmalari o'z faoliyatlariga yangi innovatsion-texnologiyalarni joriy etishlari zaruriy ehtiyoj bo'lib bormoqda.

Mamlakatimiz ishlab chiqarish korxonalari va xizmat ko'rsatish subektlari faoliyatini zamonaviy IT-texnologiyalari orqali avtomatlashtirishda yirik loyihalar amalga oshirilmoqda. Bulardan UZUM onlayn savdo kompleksi, pul o'tkazmalari uchun xizmat ko'rsatuvchi CLICK mobil ilovasi va boshqa ko'plab yirik loyihalarni sanab o'tish mumkin. IT va texnik xizmatlar ko'rsatuvchi kompaniyalar xizmatlaridan foydalangan holda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish subektlari yuqori samaradorlikka erishadi.

Yuqoridagi sanab o'tilgan kompaniyalar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish subektlarini avtomatlashtirishni tashkil qilish orqali foyda va daromadlarga, moliya va buxgalteriya hisobi, hujjat aylanishi, ishlab chiqarish va inventar nazorati kabi korxonalar faoliyatlarini sezilarli optimallashtirishga yordam beradi.

O'zbekistonning aksariyat korxonalarida korxonalar boshqaruvi, marketing, sifat menejmenti va tashqi aloqa kabi faoliyat sohalarini avtomatlashtirish endigina boshlanmoqda.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Alikulov, Azamat Tuqunovich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrasini mudiri, i.f.f.d. (PhD), dotsent / **Аликулов, Азамат Туйгунович** - Каршинский инженерно-экономический институт заведующий кафедрой "Бухгалтерский учет и аудит" PhD, доцент / **Alikulov, Azamat Tuqunovich** - Karshi Engineering and Economic Institute Head of the Department of Accounting and Audit PhD, associate professor

<https://orcid.org/0000-0001-7717-3274>

2. **Ziyodullayev, Abdurahim Akmaljon o'g'li** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Buxgalteriya hisobi va audit" ta'lim yo'nalishi talabasi / **Зиядуллаев, Абдурахим Акмалжон угли** - Студент по направлению "Бухгалтерский учёт и аудит" Каршинского инженерно-экономического института / **Ziyadullaev, Abdurakhim Akmalzhon ugli** - Student in the sphere of "Accounting and Auditing" Karshi Engineering and Economic Institute

<https://orcid.org/0009-0009-2785-6830>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- [1] N.X.Shoxmedova, I.M.Abdullayeva. Iqtisodiyotda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va tizimlari. Darslik. -T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», nashriyoti 2021, 504b
- [2] G.H.To'rayeva, D.H.Fayziyeva. / [Matn]: o'quv qo'llanma - Buxoro : "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2023. - 156 b
- [3] Ergashxodjayeva Sh.D. Innovatsion marketing. Darslik. -T.: IQTISODIYOT, 2019. - 192 bet.
- [4] <https://igenius.uz/uz/news/why-do-you-need-business-automation>
- [5] <https://www.acharY.uz/oz/blog/digital-marketing-know-all-about-it>
- [6] <https://www.assivo.com/blog/7-ways-to-optimize-outsourcing-arrangements-for-your-business>
- [7] <https://www.ibazar.uz/uz/katalog/barcha-dokonlar-toifalari>
- [8] https://www.ibazar.uz/uz/cart/add_url
- [9] <https://www.ibazar.uz/uz/katalog/barcha-dokonlar-toifalari>
- [10] <https://www.goldenpages.uz/company/?id=101586>
- [11] <https://pc.uz/company/124042-lavina-tech>
- [12] https://orginfo.uz/organization/ee8b3354553f/#google_vignette

Mintaqa va
tarmoqlar
iqtisodiyoti

Экономика региона
и отрасли

Economy of the
region and industry

Mintaqa meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari

Fayziyeva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Marhabo Xaitovna²

Возможности использования хозяйственных механизмов при организации региональных плодоовощных кооперативов

Файзиева, Ширин Шодмоновна¹, Собирова, Мархабо Хайтовна²

Possibilities of using economic mechanisms in organizing regional fruits and vegetables

Fayziyeva, Shirin Shodmonovna¹, Sobirova, Markhabo Khaitovna²

Received: February 10, 2024 Revised: February 13, 2024 Accepted: February 20, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O'zbekiston Respublikasi meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etilishi, meva-sabzavot mahsulotlari hajmini oshirish, jahon miqyosida va mamlakat hududida hosildorlik ko'rsatkichlari, samaradorlikni oshirish bo'yicha iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilingan. Qashqadaryo viloyati va tumanlar kesimida meva-sabzavot mahsulotlari to'g'risida ma'lumotlar taqqoslangan. Respublikamizda oziq-ovqat dasturi samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlardan kelib chiqqan holda belgilangan vazifalar maqolada aks ettirilgan. Shuningdek, maqolada bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlanishi va mahsulot hajmini o'sishini rag'batlantirish uchun kooperativlar hudud iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shishi tahlillar orqali ko'rsatib o'tilgan. Ayniqsa, qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi tavsiya etilgan bo'lib, unda xorijiy mamlakatlar bilan zamonaviy texnologiyalarni standartlashtirish, metrologiya va sifatni sertifikatlash sohasida hamkorlik qilish ko'lamini yanada kengaytirish, eksportchilarni tashqi bozor konyunkturasidagi o'zgarishlar, istiqbolli bozorlar, raqobatbarchilar to'g'risida ma'lumotlar bilan tanishtirish, xalqaro transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish orqali eksport tovarlarning transportda tashish xarajatlarini kamaytirish, iqtisodiyotning barcha jabhalarida raqobatbardosh va ilmiylik talab etiladigan innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqarishga mo'ljallangan xalqaro standartlarni joriy etish, transport-kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish va yangi transport yo'laklarini ochish orqali transport xarajatlarini kamaytirish, xalqaro standart talablariga mos ravishda sifat ustidan nazoratni joriy etish, xorijiy mamlakatlar bilan savdo - iqtisodiy va moliyaviy hamkorliklarni yanada kuchaytirish, eksportni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada rivojlantirish masalalarining kiritilganligi maqolaning ahamiyatini yanada oshiradi.

Kalit so'zlar: meva-sabzavot, kooperatsiya, iqtisodiy mexanizm, oziq-ovqat dasturi, oziq-ovqat mahsulotlari hajmini oshirish, eksport, qishloq xo'jaligi ekinlari navlarini yaxshilash, bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlantirish, o'sishini rag'batlantirish, moliyaviy hamkorlik, transport-kommunikatsiya tizimi, innovatsion mahsulot.

Аннотация. В данной научной статье анализируется важность использования экономических механизмов для организации плодоовощных кооперативов Республики Узбекистан, увеличения объемов плодоовощной продукции, показателей продуктивности в мировом масштабе и в стране, а также повышения эффективности. Сравнилась информация о плодоовощной продукции в Кашкардарьинской области и районах. На основе мер, направленных на повышение эффективности продовольственной программы в нашей республике, в статье отражены поставленные

задачи. Также анализ показывает, что кооперативы вносят значительный вклад в экономику региона в целях создания рабочих мест, развития социально-экономических возможностей, стимулирования роста производства. В частности, рекомендован план мер по обеспечению конкурентоспособности плодоовощной продукции, выращенной в сельском хозяйстве, на мировых рынках, в котором планируется дальнейшее расширение сферы сотрудничества с зарубежными странами в области стандартизации современных технологий, метрологии и качества. Сертификация, введение экспортерам информации об изменениях конъюнктуры внешнего рынка, перспективных рынках, конкурентах, снижение затрат на транспортировку экспортных товаров за счет развития международных транспортных коммуникаций, производство инновационной продукции, конкурентоспособной и научной во всех сферах экономики, снижение транспортных расходов за счет внедрение стандартов, развитие транспортно-коммуникационных систем и открытие новых транспортных коридоров, внедрение контроля качества в соответствии с требованиями международных стандартов, усиление торгово-экономического и финансового сотрудничества с зарубежными странами, поддержка экспорта со стороны государства - внесение вопросов дальнейшего развития поддержки механизмы повышают значимость статьи.

Ключевые слова: плодоовощная продукция, кооперация, экономический механизм, продовольственная программа, увеличение объемов продовольственных товаров, экспорт, улучшение сортов сельскохозяйственных культур, создание рабочих мест, развитие социально-экономических возможностей, стимулирование роста, финансовое сотрудничество, транспортно-коммуникационная система, инновационный продукт.

Annotation. This scientific article analyzes the importance of using economic mechanisms for organizing fruit and vegetable cooperatives in the Republic of Uzbekistan, increasing the volume of fruit and vegetable production, productivity indicators globally and in the country, as well as increasing efficiency. Information on fruits and vegetables in the Kashkadarya region and districts was compared. Based on measures aimed at increasing the efficiency of the food program in our republic, the article reflects the assigned tasks. The analysis also shows that cooperatives make a significant contribution to the regional economy in order to create jobs, develop socio-economic opportunities, and stimulate production growth. In particular, a plan of measures was recommended to ensure the competitiveness of fruits and vegetables grown in agriculture on world markets, which plans to further expand the scope of cooperation with foreign countries in the field of standardization of modern technologies, metrology and quality. Certification, introducing information to exporters about changes in foreign market conditions, promising markets, competitors, reducing the costs of transporting export goods through the development of international transport communications, producing innovative products that are competitive and scientific in all spheres of the economy, reducing transport costs through the introduction of standards, the development of transport and communication systems and the opening of new transport corridors, the introduction of quality control in accordance with the requirements of international standards, strengthening trade, economic and financial cooperation with foreign countries, support for exports from the state - introducing issues of further development of support mechanisms increases the significance of the article.

Key words: fruits and vegetables, cooperation, economic mechanism, food program, increasing the volume of food products, exports, improving crop varieties, creating jobs, developing socio-economic opportunities, promoting growth, financial cooperation, transport and communication system, innovative product.

KIRISH

Qishloq xo'jaligidagi meva-sabzavot mahsulotlari asosan xususiy tarmoqda yetishtirilayotgan bo'lib, uning 75-85 foizi dehqon va fermer xo'jaliklari ulushiga to'g'ri keladi. Bugungi kunda bog'dorchilik sohasidagi yirik tadbirkorlik subektlarining soni ortishi meva-sabzavot yetishtiruvchi xususiy tarmoq o'rtasida raqobatning kuchayishiga olib kelmoqda. Meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish, saqlash, qayta

ishlash va eksport qilish bo'yicha rivojlangan davlatlar tajribalarining tahlillari ushbu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning kooperatsiyasini rivojlantirish zarurati borligini ko'rsatmoqda. Bunda tizimda mavsumiy pishib yetiladigan meva-sabzavot mahsulotlari juda ko'p sonli, joylashuvi jihatidan tarqoq hamda hajmi kichik dehqon va fermer xo'jaliklarining raqobat kurashida ishtirok etishlari uchun ularning kooperatsiyaga birlashishlari maqsadga muvofiqdir. O'zbekiston qishloq xo'jaligini rivojlantirishda

meva-sabzavot mahsulotlarini yetishtirish hajmi va raqobatbardoshligini oshirish, ushbu sohada kooperatsiyalarni tashkil etish hamda davlat tomonidan joriy etilgan iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish eng avvalo mahsulot yetishtiruvchilarni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish, qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish va sotish sohasini rivojlantirish borasidagi iqtisodiy muammolar va qishloq xo'jaligida kooperatsiya jarayonini rivojlantirish masalalari xorijlik T.Buzina, N.Kuznetsova, I.Minakov, V.Volodin, L.Antonenko kabi va boshqa agrar soha iqtisodchi olimlari ishlarida o'z aksini topgan. T.S.Buzinaning "Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах" nomli asarida hududiy agrosanoat majmuasida klasterlarning xususiyatlari keng tarzda yoritib berilgan [6].

Respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi sharoitida kooperatsiya munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy yechimlar R.X.Ergashev, R.H.Husanov, S.Usmonov, Q.A.Choriyev, O'.P.Umurzakov, T.X.Farmonov, N.S.Xushmatov, O.Jumayev, X.Xushvaqtova kabi qator agrar iqtisodchi olimlarning ilmiy ishlanmalari qatoridan o'rin olgan. R.H.Husanovning "Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliyasoslari"[7] nomli asarida esamamlakatimizda ilk bor tashkil etilgan dehqon xo'jaliklarining faoliyatini tashkil etish, huquqiy asoslarini yaratishga doir ilmiy va amaliy asoslar keltirilgan. Lekin yuqorida keltirilgan ishlarning turli davrlarda bajarilganligi, hozirgi paytda sohada agrofimlar va kooperativlar faoliyatini tashkil etish borasidagi islohotlarning chuqurlashuvi meva-sabzavot mahsulotlarini sotish sohasida tadqiqotlar olib borishda kompleks yondashuvni taqozo etmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

O'zbekistonda meva-sabzavot kooperatsiyalarini tashkil etishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari iqtisodiy tahlil, taqqoslash, guruhlash usullari yordamida o'rganish orqali respublikamizda

oziq-ovqat dasturi samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar yo'nalishlari hamda kooperatsiyalar faoliyatining samaradorligini oshirish aniqlanadi. Ushbu jarayonda erishilgan natijalarni xorij tajribalari bilan taqqoslash, istiqbolda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan yo'llarni tanlashdan iboratdir.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Qishloq xo'jaligining rivojlanishi va taraqqiy etishi uchun hukumatimiz tomonidan bir qator meyoriy hujjatlar qabul qilinmoqda. Xususan, meva-sabzavotchilik sohasida mahsulot ishlab chiqarish, qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish, sotish va eksport qilish jarayonlarini o'zaro integratsiya qilish kooperatsiya faoliyatini rivojlantirish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport hajmini oshirish maqsadida chora-tadbirlar rejasi ishlab chiqilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853 - sonli farmoni hamda 2019 yilning 14 martdagi "Meva-sabzavotchilik sohasida qishloq xo'jaligi kooperatsiyasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4239-sonli qarori bilan meva-sabzavotchilik rivojlangan hududlarida faoliyat yuritayotgan fermer va dehqon xo'jaliklari negizida ixtisoslashgan kooperativlar tashkil qilish va uning samaradorligini oshirish hamda qulay biznes muhitini yaratish nazarda tutilgan. Shuningdek, meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotish sohasidagi ilg'or texnologiyalarni joriy etish hamda ushbu mahsulotlarni ishlab chiqaruvchilarning kooperatsiyasini rivojlantirishni rag'batlantirish hamda samaradorligini oshirish maqsadida 2019 yil 11 dekabrda "Meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ini yanada rivojlantirish, sohada qo'shilgan qiymat zanjirini yaratishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4549-sonli qarorlari qabul qilindi. Qabul qilingan qarorlar va mazkur faoliyatiga tegishli boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Respublika qishloq xo'jaligida meva-sabzavot

tarmog'i muhim o'rin egallaydi. Bunda aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qulay agrobiznes muhitini va qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish, davlat xarajatlarini bosqichma-bosqich diversifikatsiya qilish, qishloqlardagi kam ta'minlangan aholi daromadlarini oshirish, hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida Prezidentimizning "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoniga asosan, qishloq xo'jaligida ishlash imkoniyati va ishtiyogi bo'lgan 50 nafar inson bir hududda birlashtirilib, kooperativlar tashkil etilmoqda. Ularga qishloq xo'jaligida foydalanilmaydigan 15 gektar yer berilishi ko'zda tutilib, kooperativning har bir a'zosiga 20 sotix, kooperativ ishtirokchisi - hamkor tadbirkorga 5 gektar yer mahsulot yetishtirish uchun ajratilmoqda. Bunda hamkor tadbirkor - shu hududdagi ilg'or fermer yoki qayta ishlash bilan shug'ullanayotgan tadbirkor bo'lib, ularni yanada rag'batlantirish uchun 5 gektar yer beriladi. Shu tariqa ishbilarmon 50 ishchining mahsulotini sotib olish, saqlash imkoniga ega bo'ladi. Hududlarda kooperativlarni qo'llab-quvvatlash uchun infratuzilma, ya'ni elektr energiyasi, yo'l va suv ta'minotida mahalliy budjetdan ko'mak berish kerak bo'ladi. Hozirda respublikamiz hududida tajriba asosida Farg'ona vodiysining ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan va foydalanilmayotgan zaxirada yerlari mavjud 22 tumanda xususan, Asaka, Qo'rg'ontepa, Ulug'nor, Paxtaobod, Bo'ston, Pop tumanlarida 31 kooperativ tuzish mo'ljallangan. Mazkur tadbirlar uchun umumiy qiymati 24 million dollarni tashkil etadi. Shundan 15,5 million dollari xalqaro moliya institutlari mablag'lari jalb etilgan. Kooperativga qishloqlardagi kam ta'minlangan aholi pay ulushi asosida a'zo bo'ladi. Unga kirayotgan ishsiz fuqarolarga Bandlikka ko'maklashish jamg'armasi hisobidan 2,23 million so'm subsidiya beriladi. Yoki "har bir oila - tadbirkor" dasturi asosida imtiyozli tarzda 30 million so'mlik kredit ajratilmoqda. A'zolar bu pul bilan ustav jamg'armasiga kirishadi, ularga tirkak bo'ladigan ilg'or fermer, tadbirkor yoki tomorqa xizmat korxonasi 500-900 million so'm yoki undan ko'proq mablag' bilan kiradi. Bunda ilg'or fermer, tadbirkor yoki tomorqa xizmati tashkiloti infratuzilmasi yaratilgan manzildan 5 gektar yerga ega

bo'ladi. Agar samaradorlik yaxshi bo'lsa, keyinchalik yerni kengaytirish mumkin bo'ladi. Natijada, yangi ish o'rni yaratiladi, qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish sifati yaxshilanib, eksporti oshadi.

Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti tahlillariga ko'ra, meva-sabzavotlar eksportida qiymat jihatidan eng katta ulushni mosh - 13,7 foiz, mayiz - 10,4 foiz, quritilgan qora olxo'ri - 7 foiz, pomidor - 6,1 foiz, karam - 5,1 foiz, yangi uzilgan uzum - 4,3 foiz, piyoz - 4,3 foiz va anor - 3,3 foiz egallaydi. 2023 yilning yanvar-aprel oylarida eksportning umumiy hajmida meva-sabzavotlarning ulushi 3,3% ni tashkil etgan. Jumladan, O'zbekistonda yetishtirilgan meva-sabzavot mahsulotlarining asosiy eksport bozorlari bo'lib, Rossiya 27,4%, Pokiston 20,6%, Xitoy 16,3%, Qozog'iston 13,9%, Afg'oniston 2,4%, Qirg'iziston 2,4%, Belarus 2,0%, Turkiya 1,9%, Iroq 1,5% va Eron 1,2% ni tashkil qiladi.

O'zbekiston Respublikasida faoliyat ko'rsatayotgan kooperatsiyalar dehqon va fermerlarimizga, agrar soha vakillariga yangicha zamonaviy uslubda ishlashni o'rgatdi. Mahsulot ekishdan tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayonni yagona texnologik tizimga birlashtirgan ishlab chiqarishning yangi majmuasi ilmfan yutuqlarini, yangi innovatsion texnologiyalarni amaliyotga jadal joriy etishga ham keng yo'l ochib beradi. Bu tizim qishloq xo'jaligi subektlari tomonidan birgalikda ishlab chiqarish yoki boshqa xo'jalik faoliyatini yuritish uchun o'zlarining moddiy va boshqa ehtiyojlarini qondirish maqsadida, ixtiyoriy ravishda mulkiy pay badallarini birlashtirish asosida tashkil etiladi. Kooperativlarning rivojlanishi hudud qolaversa, mamlakat infratuzilma obektlarini yangilanishiga olib keladi. Qishloq xo'jaligi yangi moddiy-texnika bilan boyitiladi.

Bugungi kunda respublikada meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari faoliyat olib bormoqda. Ular 5 ta viloyatda tashkil etilgan bo'lib, umumiy soni 43 ta bo'lgan meva-sabzavotchilik kooperatsiyalari tashkil etilgan. Kooperatsiyada 1,4 ming nafar qishloq xo'jaligi subektlari ta'sischi sifatida a'zo bo'lgan. Kooperativlar qamrab olingan yer maydoni 1,4 ming nafar subektdan 916 tasini 18,8 ming gektar maydonlarda faoliyat olib borayotgan fermer xo'jaliklari tashkil etadi. Kooperativga qo'shimcha a'zo 18 ta qayta ishlash korxonasi, 15 ta eksportyor korxonalar, 95 ta

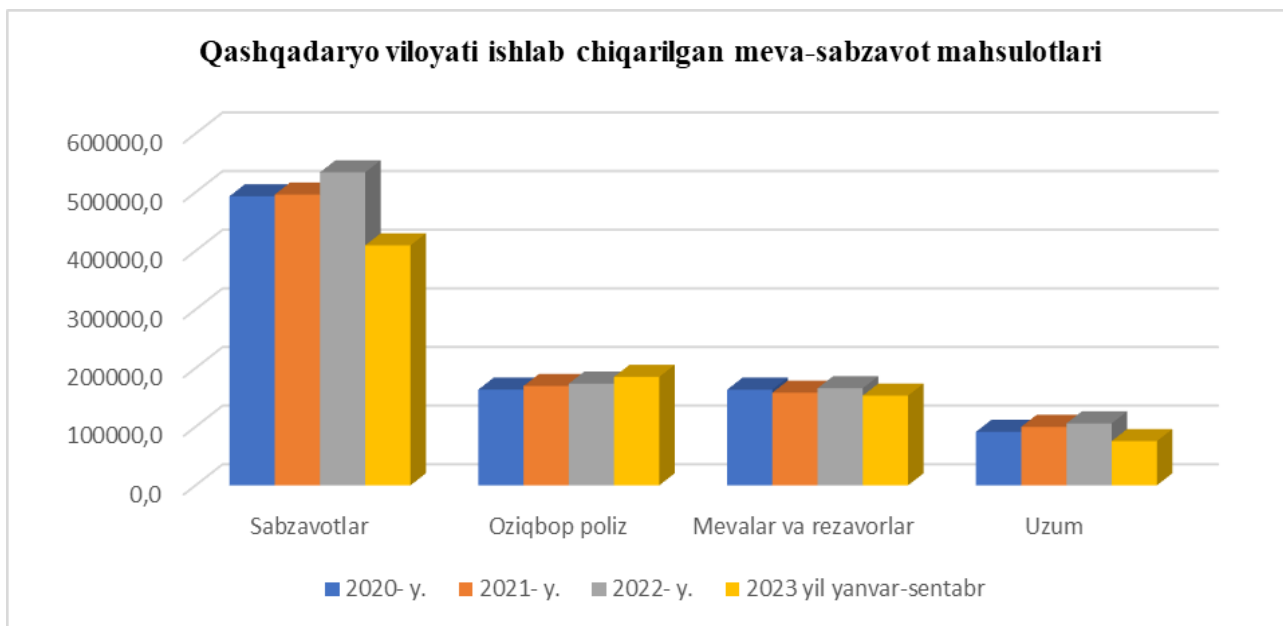
mahsulotni tayyorlovchi hamda 358 ta boshqa turdagi qishloq xo'jaligi subektlari ham mavjud.

Respublika qishloq xo'jaligi kooperatsiyaning bir ko'rinishi sifatida klasterlar faoliyat olib borayapti. Klaster – bu xom-ashyo yetishtirishdan boshlab to qayta ishlangan tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazib berishgacha bo'lgan jarayonlarni qamrab olgan, qo'shilgan qiymat zanjirining barcha ishtirokchilarini bir maqsad sari jamlagan fermerlar, qayta ishlovchi korxonalar, eksportyor korxonalar guruhidir. Respublikamizda paxta-to'qimachilik, g'allachilik va meva-sabzavotchilik klasterlari faoliyat olib bormoqda.

Respublikadagi meva-sabzavotchilik klasterlarining umumiy soni: 245 ta. Ularga birlashtirilgan yer maydoni: 179,2 ming ga. 15,3 ming nafar fermer xo'jaliklari bilan 147,9 ming gektar yer maydonlarida meva-sabzavot mahsulotlari yetishtirish bo'yicha fyu'chers shartnomasi asosida ish olib borilmoqda. Moddiy-texnik bazasi 62 ta klasterlarda quvvati 956,2 ming tonna bo'lgan qayta ishlash zavodlari, 32 ta klasterlarda quvvati 290,5 ming tonna bo'lgan mahsulotni saralash va qadoqlash, 23 ta klasterlarda quvvati 230,5 ming tonnalik mahsulotni quritish hamda 136 ta klasterlarda quvvati 360 ming tonnalik oddiy va muzlatkichli omborxonalar mavjud. 24,5 ming ga mahalliy, 10,8 ming ga intensiv bog' va 25,6 ming ga tokzorlar mavjud.

so'mlik 71 ta loyiha amalga oshirilishi rejalashtirilgan bo'lib, 500 ga yaqin ish o'rinlari yaratiladi [11].

Viloyatimizdagi meva-sabzavotchilik klasterlari Qamashi tumanida "Agro-vostok" MCHJ, Kitob tumanida "Sharofat ona Qahramon qizi" agrofirma, Kitob tumanida "Shahrisabz tomorqa xizmati" MCHJ, Yakkabog' tumanida "Abdul Axat Axmedovich" f/x, Yakkabog' tumanida "Green atrrlaster" MCHJ, Yakkabog' tumanida "Arsenal nur baraka" MCHJ, Shaxrisabz tumanida "Bog'izar Varganza uzumzorlari" MCHJ, Chiroqchi tumanida "Marble industry Kitob" MCHJlar faoliyat yuritmoqda.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida 2020-2023 yillar davomida ishlab chiqarilgan meva-sabzavot mahsulotlari

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, Qashqadaryo viloyatida barcha toifalarda ishlab chiqarilgan dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarida sabzavotchilik mahsulotlarini ulushi 2020-2022 yillar oralig'ida 54% ni tashkil etib, eng past natijani

11% ni uzumchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish egallagan. Demak, sabzavotchilikda raqobat muhitini rivojlantirib, eksportga yo'naltirish va uzumchilikda hosildor navlarni yaratib, tarmoqda ishlab chiqarishni kengaytirish zarur.

1-jadval

Qashqadaryo viloyati shahar va tumanlari kesimida qishloq xo'jaligi mahsuloti (amaldagi narxlarda, mlrd. so'm.) [12]

Shahar va tumanlar nomi	2020	2021	2022	2023 yil yanvar-sentabr
Qashqadaryo viloyati	23777,8	28275,6	32240,7	27363,7
Qarshi sh.	172,4	179,6	214,9	206,3
Shahrisabz sh.	196,6	238,0	250,4	174,5
Tumanlar				
G'uzor	1503,6	1785,3	2004,3	1822,0
Dehqonobod	1096,9	1208,1	1295,4	1074,9
Qamashi	2186,2	2629,5	2894,1	2412,2
Qarshi	1950,0	2364,9	2616,0	1953,6
Koson	2249,1	2685,5	3150,0	2569,6
Kitob	1971,9	2434,7	2487,5	2572,2
Mirishkor	1517,0	1863,3	2287,3	1683,6
Muborak	1117,3	1425,1	1620,9	1426,4
Nishon	1523,2	1842,7	2360,2	1843,2
Kasbi	2028,3	2443,2	2950,0	2322,3
Ko'kdala	-	-	1692,7	1408,0
Chiroqchi	3029,1	3209,2	2145,3	1866,7
Shahrisabz	1522,7	1798,0	1994,9	1843,4
Yakkabog'	1713,5	2168,5	2276,8	2184,8

Yuqoridagi jadval ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak, viloyat qishloq xo'jaligida 2022 yilda Koson tumanida 3150,0 mlrd.so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, viloyat kesimida bu ko'rsatkich 9,8% ni tashkil etdi. Bu natija 2021 yilga qaraganda 102,7 foizga oshganligini ko'rsatmoqda. Mazkur davrda Qarshi shahrida 214,9 mlrd.so'mlik mahsulotlar ishlab chiqarilib, 6,7% natijani egalladi. 2021 yilga nisbatan bu ko'rsatkich 114,8 foizga oshganligini ko'rishimiz mumkin.

Tahlil natijalariga ko'ra qishloq xo'jaligida meva-sabzavot tarmog'ini rivojlanishida qator muammolar yechimini topishi zarurligini ko'rsatmoqda.

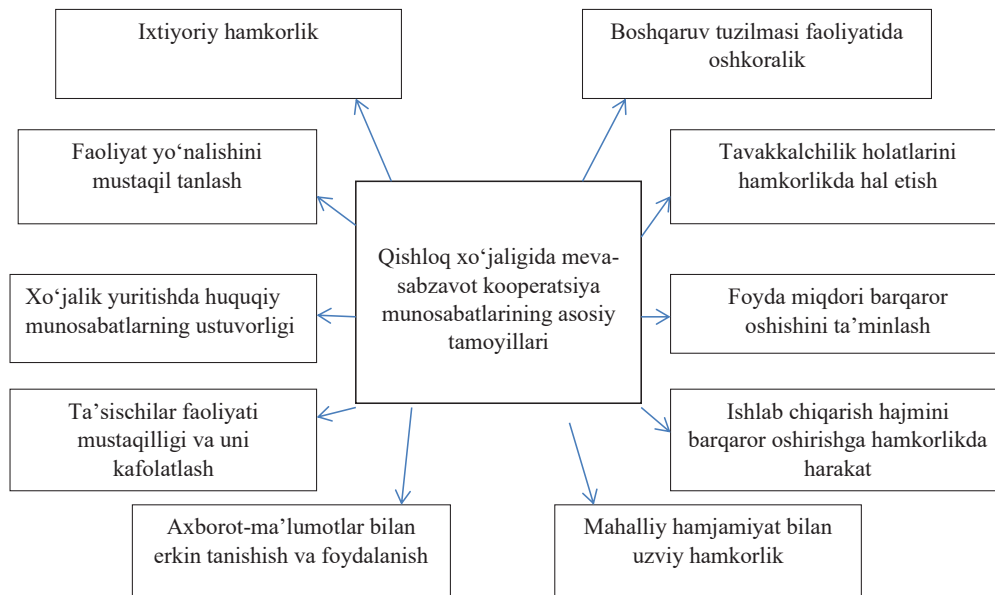
1. Meva-sabzavot mahsulotlarining tannarxi past bo'lishini ta'minlash. Bu aholining mahsulotlarni sotib olish imkoniyatlarini kengaytiradi, turmush darajasini oshiradi, mahsulot ishlab chiqaruvchilarning esa foydasi ko'payishini ta'minlaydi.

2. Tarmoqda mehnat umumdorligini oshirish. Mehnat unumdorligining oshishi mahsulot tannarxi nisbatan

past bo'lishini, katta miqdordagi resurslar tejashini ta'minlaydi. Rivojlangan davlatlar tajribalari shuni ko'rsatadiki, bizda mehnat unumdorligini oshirish imkoniyatlari juda kat-ta. Masalan, AQSH, Germaniya, Gollandiya kabi rivojlangan davlatlarda qishloq xo'jaligida band bo'lgan bir xodim mamlakat aholisining 90-110 tasiga yetarli mahsulot ishlab chiqaradi. Bizda bu ko'rsatkich 8-9 tani tashkil etadi [5].

3. Tarmoqlarning bir-biriga mutanosib holda rivojlanishini ta'minlash. Qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulotlarning nobud bo'lmasligi ko'p jihatdan ularni tayyorlovchi, qayta ishlovchi, saqlovchi va iste'molchilarga yetkazib beruvchi tarmoq va xizmatlarning mavjudligiga, ularning jihozlanishiga va bir meyorda yetarli quvvat bilan ishlashiga bog'liq va tarmoqlardagi integratsiyani rivojlantirish.

Jahon qishloq xo'jaligi tarixiga ko'ra, butun bir sohada, ya'ni "mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish" kabi o'zaro bir-biriga bog'liq xo'jalik subektlari o'rtasida ixtiyoriy va ko'ngilli ravishda, kooperatsiya asosida hamkorlik munosabatlarini samarali yo'lga qo'yilishi orqali mavjud muammolar bosqichma-bosqich muvaffaqiyatli hal qilinmoqda. Jahon kooperativ amaliyoti va tadqiqot natijalari bo'yicha kooperatsiya munosabatlaridagi kooperativ korxonalar faoliyatining asosiy tamoyillari ishlab chiqilgan va tavsiflangan. (2-rasm).

2-rasm. Qishloq xo'jaligida meva-sabzavot kooperatsiya munosabatlarining asosiy tamoyillari

Yuqorida tasvirlangan qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlaridagi kooperatsiyalarni rivojlantirishning asosiy tamoyillari ishlab chiqildi va ilmiy jihatdan asoslandi.

Meva-sabzavot mahsulotlarini uzluksiz ishlab chiqarish, kooperativlarga birlashtirish hamda eksport salohiyatini oshirish uchun tarmoqqa innovatsion, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish, "Aqlli qishloq xo'jaligi" (Smart agriculture) va raqamlashtirilgan agrotexnologiyalar kompleks tizimi joriy etilishi kerak [8].

Mamlakatimizda meva-sabzavotchilik sohasini takomillashtirish, shu jumladan meva-sabzavot

mahsulotlari ekiladigan maydonlarni, saqlash va qayta ishlash quvvatlarini sezilarli oshirish, mazkur tarmoqni rivojlantirish uchun xalqaro moliyaviy institutlarning mablag'larini faol jalb etishga yo'naltirilgan kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmogda. Tahlillar ko'rsatishicha, respublikada sabzavot yetishtirish hajmlari 2005-2020 yillarda barcha toifadagi xo'jaliklar bo'yicha o'sgan. Sabzavot mahsulotlari ekin maydonlari 2005 yildagi 137,7 ming gektar o'rniga 2020 yilga kelib

220,5 ming gektarni tashkil qilgan va ushbu yillar davomidagi o'sish 155,1 foizga teng bo'lgan. O'rtacha hosildorlik esa mos ravishda 215,8 sentnerdan 301,6 sentnerga ortib, umumiy o'sish 140,6 foizni tashkil qilgan. Natijada yetishtirilgan yalpi hosil miqdori 2005 yildagi 2971,6 ming tonna o'rniga 2020 yilda 6650,3 ming tonnani tashkil qilgan va yalpi o'sish 2,2 martadan ortiqni tashkil qilgan [9].

Meva - sabzavotchilik sohasini takomillashtirish orqali quyidagilarga erishiladi:

- meva - sabzavotchilik subektlari o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanadi va yirik ishlab chiqarish yuzaga keladi;

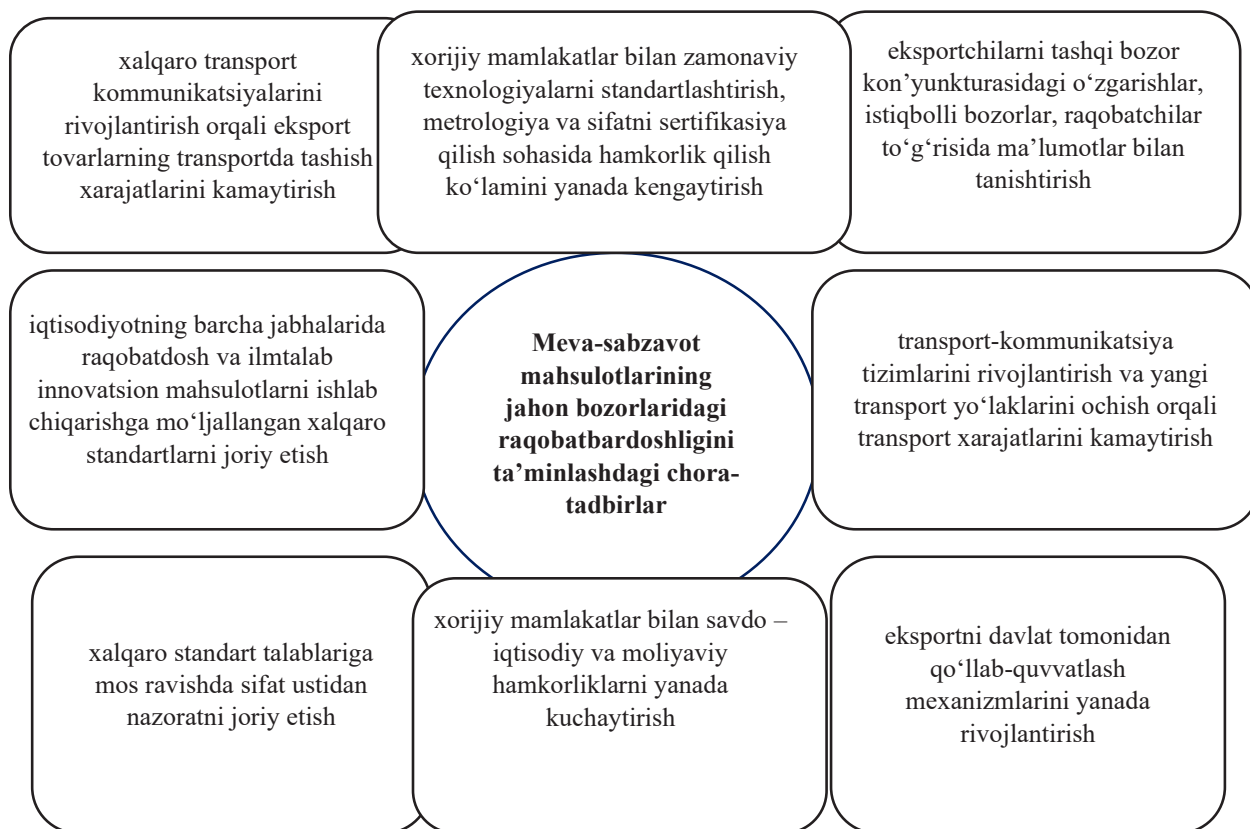
- mahalliy ishlab chiqarish orqali oziq-ovqat xavfsizligi sezilarli darajada ta'minlanadi;

- meva-sabzavotchilik subektlaridagi texnika va texnologiyalarni modernizatsiya qilish uchun

investitsiyalarni jalb qilish orqali zararlilarni moliyaviy sog'lomlashtiriladi.

"Asosiy maqsadlarimizdan biri – tashqi bozorga sifatli va sertifikatlangan mahsulotlarni "o'zbek brendi" nomi bilan olib chiqishdan iborat" [3].

Hozirgi kunda O'zbekiston eksport salohiyatida qishloq xo'jaligining, ayniqsa, meva-sabzavot va uzum mahsulotlarining ahamiyati juda yuqori. Oxirgi paytlarda bu mahsulotlarni yetishtirish, qayta ishlash va eksport qilish bo'yicha bir qancha imtiyozlar mavjud. Qishloq xo'jaligida yetishtirilayotgan meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi quyidagicha tavsifa etiladi (2-rasm).

2-rasm. Meva-sabzavot mahsulotlarining jahon bozorlaridagi raqobatbardoshligini ta'minlashdagi chora-tadbirlar rejasi

Meva-sabzavod kooperatsiyasini tashkil qilish quyidagi iqtisodiy-ijtimoiy masalalarni hal qilish imkonini yaratadi:

iqtisodiy masalada – meva-sabzavotchilik jami ishlab chiqarilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarining 32,2 foizini (mamlakat yalpi ichki mahsulotining 8,7 foizi) tashkil etgani holda qishloq joylarida aholining asosiy daromadlaridan biri hisoblanadi. Sanoatning qator tarmoqlarini rivojlanishiga o'zining bevosita ta'sirini ko'rsatadi. Shuningdek, ushbu tarmoq mamlakat qishloq xo'jaligi eksportida asosiy o'rinlarni egallaydi va qishloq xo'jaligi mavsumiylik xarakterini yuqotadi.

ijtimoiy masalada – meva-sabzavotchilikni barqaror rivojlantirish samaradorligi, nafaqat qishloq aholisining turmush darajasiga, balki mamlakat barcha aholisining ijtimoiy farovonligini ham oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Qishloq xo'jaligida band bo'lganlar doimiy ish bilan ta'minlanadi [2].

Shu bilan bir qatorda "... sohada ayniqsa, meva-sabzavotchilik va uzumchilikni rivojlantirishda samarali bozor mexanizmlari tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, ilmiy yondashuvning yetarli emasligi tarmoqning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, 1 gektar maydonda yetishtirilgan paxta xom ashyosiga nisbatan uzumdan 7 baravar, gilosdan 6 baravar, yong'oqdan 5 baravar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud"[1].

Kooperativlarni yaratish va uni boshqarish quyidagi darajalarda amalga oshiriladi:

Birinchi (asosiy) – qishloq xo'jaligi korxonalar. U iqtisodiy va tijorat hisob-kitoblari asosida ichki iqtisodiy munosabatlarni takomillashtirishni nazarda tutadi.

Bu darajada shaxsiy yordamchi xo'jaliklar va dehqon (fermer) xo'jaliklarining yirik korxonalar bilan kooperatsiyasi amalda qo'llaniladi.

Ikkinchi daraja – xo'jaliklararo kooperativ birlashmalar. Ular mahalliy hokimiyat (tuman ijroiya qo'mitalari) tashabbusi bilan yagona texnologik zanjirni shakllantirish tamoyili asosida tuziladi.

Uchinchi daraja – tuman kooperativ birlashmalari (birlashmalar, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish va moliyaviy guruhlar va boshqalar). Viloyatdagi qishloq xo'jaligi korxonalarini texnologik zanjir – xomashyo ishlab chiqarish va yetkazib berish, chorvachilik mahsulotlari yetishtirish, tayyor mahsulotni qayta ishlash va bozorga chiqarish bo'yicha birlashgan.

To'rtinchi daraja – hududiy agrosanoat kooperativ birlashmalari (xo'jalik guruhlari, uyushmalar, xoldinglar, korporatsiyalar). Integratorlar chorvachilik komplekslari va qayta ishlash korxonalarini (go'shtni qayta ishlash zavodlari, sut zavodlari va boshqalar) bo'lib, ular uchun xomashyo zonalarini tashkil etiladi.

Beshinchi daraja – mintaqaviy. Xolding shaklidagi vertikal agrosanoat birlashmalari tuziladi. Birlashmalar doirasida oziq-ovqat zanjiri texnologik va iqtisodiy to'liqlikka ega bo'lib, xom ashyo zonalarini aniq shakllanadi.

Oltinchi daraja – respublika. Vertikal xoldinglar, konsernlar va uyushmalar shaklidagi kooperativ birlashmalar. Respublika kooperativlariga oziq-ovqat birlashmalariga barcha hududiy xoldinglar uyushmalar kiradi. Respublika kooperativ uyushmasi yoki O'zbekiston kooperatsiya agentligi vujudga keladi. Yettinchi daraja – davlatlararo va millatlararo. Transmilliy korporatsiyalar va ishtirokchi korxonalar tuziladi. Xorijiy investitsiyalar; milliy agrosanoat majmuasining MDH mamlakatlari qishloq xo'jaligi bozori va jahon iqtisodiyotiga kirishi uchun shart-sharoitlar yaratiladi (3-rasm).

Oziq-ovqat xavfsizligini yaxshilash, bandlikni yaratish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlarni rivojlanish va o'sishni rag'batlantirish uchun kooperativlar hudud iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shadi [10]. Qishloq xo'jaligi kooperativlari qishloq xo'jaligi xarajatlarini, qashshoqlikni kamaytirish, bozorga kirish uchun muhim rol o'ynaydi. Kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini qo'llab-quvvatlash a'zolari iqtisodiy va ijtimoiy faolligini oshirish, barqaror qishloq bandligi va iqtisodiga erishish uchun kooperativlarning iqtisodiy va ekologik zarbalarga chidamliligini oshirish uchun ularning xavf-xatarlarini boshqarish zarur.

Dehqon va fermer xo'jaliklari hosildorlik va bozorning o'zgaruvchanligi kabi xavf-xatarlarga duch kelishmoqda. Ushbu xatarlarning ularning daromadiga ta'sir etishini hisobga olsak, qishloq xo'jaligida xavflarni boshqarish tuzilmasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq sanaladi. Jarayonda qishloq xo'jaligi kooperativining ishtirokchisi bo'lgan xo'jalik subektlari ijobiy natija ko'rsatishi aniqlangan [13].

Natijada, kooperativlardagi kichik qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini imkoniyatlari va xizmatlarni, jumladan bozorlarga kirish, tabiiy resurslardan

3-rasm. Kooperativlarni yaratish va uni boshqarish piramidasi

foydalanish yaxshilanadi, aloqa, texnologiyalar, kredit, o'qitish va mahsulotlarni saqlash ishlarini osonlashtiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, qishloq xo'jaligi kooperativlari mahsulot sifati va korxonalar rentabellikni oshirishga imkon beruvchi munosabatlar tizimidir. Milliy iqtisodiyotda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish katta ahamiyatga ega. Uning rivojlanganlik darajasi davlatning oziq-ovqat xavfsizligini va qishloq hayotining farovonligini belgilab beradi. Shu munosabat bilan qishloq xo'jaligida kooperativlarning barqaror rivojlanish darajasini sifatli baholash juda dolzarb hisoblanadi.

Kooperativlarning barqaror rivojlanishini baholash uslubiyatini takomillashtirish, undagi asosiy yo'nalishlarni aniqlash, bu muammoni hal qilishda turli xil nuqtai nazar va qarashlarni hisobga olish hamda ularni chuqur tahlil qilish va tizimlashtirishni talab qiladi. Shuni inobatga olgan holda ushbu ishda qishloq xo'jaligida kooperativlarning barqaror rivojlanishini baholash uchun mavjud bo'lgan uslubiyatlarga turli mualliflarning o'ziga xos yondashuvlarini qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish amalga oshirildi.

Bizningcha, kooperativlarning barqaror rivojlanishi – kooperativning uzoq muddatli faoliyati davomida kooperativ a'zolarining ehtiyojlarini qondirish uchun “mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish” sohalarning o'zaro mutanosib munosabatda bo'lishiga qaratilgan texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan ijobiy o'zgarishlar yig'indisidir. Bundan kelib chiqadiki, qishloq xo'jaligining rivojlanishida yuzaga kelgan ijobiy o'zgarishlarni baholash kerak, bu esa tizimlarning noma'lum muddatda bo'lgan faoliyatining “mahsulot ishlab chiqarish - xizmat ko'rsatish - ta'minot - saqlash - tayyorlash - qayta ishlash - sotish” [14] sohalardagi muvozanatni hisobga olgan bo'lishi lozim. Ushbu ta'rifning boshqalardan farqi undagi sohalarni muvozanatda va mutanosiblikda saqlashga qaratilganligidadir.

Bizning fikrimizcha, kooperativni barqaror rivojlantirish uchun quyidagi ustuvor vazifalarni amalga oshirish zarur:

1. Qishloq xo'jaligi korxonasining barqaror rivojlanishida ishlab chiqarishning to'rtburchagi: iqtisodiy, ijtimoiy, moliyaviy va ekologik rivojlanish yo'nalishlari bilan ajralib turadigan kontseptsiyani amalga oshirish.
3. Kooperativni barqaror rivojlantirish uchun tashqi

omillarning tasnifi, shu jumladan yangi omillar: barqaror rivojlanishning maqsadlari va vositalarini belgilaydigan iqtisodiyotning rivojlanish sikllari va qishloq xo'jaligi siyosati barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun kooperativning asosiy yo'nalishlarini ishlab chiqish.

4. Qishloq xo'jaligini rivojlantirish uchun kooperativlardagi milliy qonunchilik bazasini takomillashtirish va barqaror rivojlanish uchun kooperativlarning vertikal va gorizontal rivojlanishini amalga oshirish.

Demak, meva-sabzavotchilik sohasini takomillashtirish orqali quyidagilarga erishiladi:

- meva-sabzavotchilik subektlari o'rtasidagi aloqalar mustahkamlanadi va yirik ishlab chiqarish yuzaga keladi;
- mahalliy ishlab chiqarish orqali oziq-ovqat xavfsizligi sezilarli darajada ta'minlanadi;
- meva-sabzavotchilik subektlaridagi texnika va texnologiyalarni modernizatsiya qilish uchun investitsiyalarni jalb qilish orqali zararilarni moliyaviy sog'lomlashtiriladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Fayziyeva, Shirin Shodmonovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasini professor vazifasini bajaruvchi, i.f.n. / **Файзиева, Ширин Шодмоновна** - Каршинский инженерно-экономический институт Исполняющий обязанности профессора кафедры «Инновационная экономика», к.э.н. / **Fayzieva, Shirin Shodmonovna** - Karshi Engineering and Economic Institute Acting Professor of the Department of Innovative Economics, Ph.D.
<https://orcid.org/0000-0001-5643-9934>
2. **Sobirova, Marhabo Xaitovna** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil tadqiqotchisi / **Собирова, Мархабо Хайтовна** - Независимый исследователь Каршинского инженерно-экономического института / **Sobirova, Markhabo Khaitovna** - Independent researcher of the Karshi Engineering and Economic Institute
<https://orcid.org/0009-0004-6443-9765>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 23 noyabrdagi "Meva-sabzavotchilik va uzumchilikda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida dehqon xo'jaliklarining ulushini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4549-sonli qarori

- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5853-sonli Farmoni
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr
- [4] A.J.Abdullayevning "Qishloq xo'jaligida kooperatsiya munosabatlari" mavzusidagi monografiyasi Buxoro: "Durdona" nashriyoti, 2020, 27-bet
- [5] R.Xakimov, M.Otaqulov, E.Yusupov, M.Yusupov "Agrosanoat majmuasi iqtisodiyoti"-T: 2004.
- [6] Бузина Т.С. Оптимизация взаимодействия участников в региональных агропромышленных кластерах / Т.С. Бузина, Й.М.Ивано. – Иркутск: Издательство Иркутский ГАУ, 2015. – 148 с.;
- [7] Husanov R. Dehqon xo'jaligini yuritishning ilmiy va amaliy asoslari. T.: Cho'lpon, 2000. – 103 b.;
- [8] Fayzieva, S. S. The Main Directions and Effectiveness of the Development of Agrocluster Systems In Uzbekistan. JMEE 2022, 2, 149-154.
- [9] Shodmonovna F. S., Negmatovich Y. N. Agricultural Agroclusters Will Serve Increasing the Efficiency of Innovative Economy //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – S. 938-944.
- [10] Bernard, T. et al (2010). Cooperatives for Staple Crop Marketing: Evidence from Ethiopia. International Food Policy Research Institute. Washington.
- [11] <https://www.agro.uz/agroklastertlar-va-kooperatsiyalar/#1627303981946-ae323a0-35b7>
- [12] <https://www.qashstat.uz/uz/rasmiy-statistika/agriculture-2>
- [13] Самиева Г. Т. РОЛЬ ФЕРМЕРСКИХ, ДЕХКАНСКИХ ХОЗЯЙСТВ И ЗЕМЛЕВЛАДЕЛЬЦЕВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УЗБЕКИСТАНА //Экономика и социум. – 2020. – №. 12-2 (79). – С. 103-109.
- [14] Tokhirovna S. G. Directions Diversify the Production in Peasant (Dekhkan) Farms //Best Journal of Innovation in Science, Research and Development. – 2024. – T. 3. – №. 3. – S. 110-117

Mintaqada ziyorat turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish

Uzoqov, Jamshid Norboyevich

Совершенствование организационно- экономических механизмов развития паломнического туризма в Кашкадарьинской

Узоков, Джамшид Норбоевич

Improvement of organizational and economic mechanisms of pilgrimage tourism development in Kashkadarya region

Uzokov, Jamshid Norboyevich

Received: February 14, 2024 Revised: February 18, 2024 Accepted: March 26, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada ziyorat turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari keltirilgan bo'lib, Qashqadaryo mintaqasining tumanlar kesimida madaniy meros obyektlarining soni, joylashishi va ziyorat obyektlari ko'rsatib o'tilgan holda, mintaqada ziyorat turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari to'liq tahlil qilingan, ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar berilgan. O'zbekiston Respublikasining ziyorat turizmi yo'nalishidagi ulkan salohiyatidan kelib chiqib, mamlakat hududlarida mavjud madaniy merosga qardosh millat va elatlarni keng jalb qilish, yosh avlodning xalqlarimiz tarixi va milliy-madaniy merosiga mehrini oshirish, Turkiy davlatlar tashkilotiga a'zo davlatlar bilan turizm sohasidagi hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish, umumturkiy madaniy merosni birgalikda dunyoga targ'ib qilish, bozorning turli segmentlariga yo'naltirilgan sayyohlik mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning raqobatbardoshligini oshirish, maqbul holda qulay ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish kabilar maqsad qilib olingani ilmiy maqolada aks ettirilgan. Ayni paytda ziyorat turizmni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish borasida olib borilayotgan ishlar ham masalaga jiddiy yondashgan holda ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda. Ushbu masalalar maqolada bayon etilgan.

Kalit so'zlar: mintaqa, mintaqa turizm, ziyorat turizm, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, turistik xizmatlar, turistik obyektlar, madaniy meros, turizm infratuzilmasi.

Аннотация. В данной статье представлены организационно-экономические механизмы развития паломнического туризма. Указаны количество, расположение и размещение объектов культурного наследия в районах Кашкадарьинской области. Организационно-экономические механизмы развития паломнического туризма в регионах всесторонне проанализированы на научной основе и даны предложения и рекомендации. Основываясь на большом потенциале Республики Узбекистан в направлении паломнического туризма, широком вовлечении братских наций и народов в культурное наследие, существующее на территориях страны, повышении любви молодого поколения к истории и национально-культурным наследие наших народов, сотрудничеству в сфере туризма с государствами-членами Организации тюркских государств. В научной статье отражено, что оно направлено на дальнейшее расширение связей, совместное продвижение национального культурного

наследия в мир, диверсификацию туристических продуктов и услуг, ориентированных на различные сегменты рынка, повышают их конкурентоспособность, создают благоприятную среду внутреннего и международного паломнического туризма. На данный момент работа по совершенствованию организационно-экономических механизмов развития паломнического туризма требует проведения научных исследований с серьезным подходом к вопросу. Эти вопросы описаны в статье.

Ключевые слова: регион, региональный туризм, паломнический туризм, организационный экономический механизм, туристические услуги, туристические объекты, культурное наследие, туристическая инфраструктура.

Annotation. This article presents the organizational and economic mechanisms for the development of pilgrimage tourism. The number, location and location of cultural heritage sites in the districts of the Kashkadarya region are indicated. The organizational and economic mechanisms for the development of pilgrimage tourism in the regions are comprehensively analyzed on a scientific basis and proposals and recommendations are given. Based on the great potential of the Republic of Uzbekistan in the direction of pilgrimage tourism, the wide involvement of fraternal nations and peoples in the cultural heritage existing in the territories of the country, increasing the love of the younger generation for the history and national-cultural heritage of our peoples, cooperation in the field of tourism with member states of the Organization of Turkic states. The scientific article reflects that it is aimed at further expanding ties, jointly promoting national cultural heritage to the world, diversifying tourism products and services aimed at various market segments, increasing their competitiveness, and creating a favorable environment for domestic and international pilgrimage tourism. At the moment, work to improve the organizational and economic mechanisms for the development of pilgrimage tourism requires scientific research with a serious approach to the issue. These issues are described in the article.

Key words: region, regional tourism, pilgrimage tourism, organizational-economic mechanism, tourist services, tourist objects, cultural heritage, tourism infrastructure.

KIRISH

Jahon iqtisodiy-ijtimoiy hayotida ziyorat turizm tarmog'i muhim o'rinni egallab kelmoqda. Uning dunyo miqyosidagi o'rni va roli yildan-yilga o'sib borayotgan bo'lib, bugun ushbu soha dunyo aholisining ko'plab qismini o'z doirasiga birlashtirdi.

Mamlakatimizda turizm industriyasini zamonaviy asoslarda barqaror rivojlantirish, jahonda muhim ahamiyat kasb etgan ziyorat turizmini rivojlantirish innovasion infratuzimalarni barpo etish, sohaning jozibadorligini oshirish, turistik salohiyatdan maqsadli foydalanish, kadrlar malakasini zamonaviy texnologiyalar asosida tizimli oshirish, sohaga IT texnologiyalarini keng jori qilish kabi tadbirlar yuzasidan keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, O'zbekiston Respublikasining ziyorat turizmi yo'nalishidagi ulkan salohiyatidan kelib chiqib, mamlakatimiz hududlarida mavjud madaniy merosga qardosh millat va elatlarni keng jalb qilish, yosh avlodning xalqlarimiz tarixi va milliy-madaniy merosiga mehrini oshirish, Turkiy davlatlar tashkilotiga

a'zo davlatlar bilan turizm sohasidagi hamkorlik aloqalarini yanada kengaytirish, umumturkiy madaniy merosni birgalikda dunyoga targ'ib qilish, bozorning turli segmentlariga yo'naltirilgan sayyohlik mahsuloti va xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ularning raqobatbardoshligini oshirish, maqbul holda qulay ichki va xalqaro ziyorat turizmi muhitini yaratish kabilar maqsad qilib olindi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Qashqadaryo mintaqasida turizmning salohiyatli va istiqbolli turlaridan biri ziyorat turizmi hisoblanadi. Uning o'ziga xos xususiyati komil insonni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq.

Bugungi kunda jahondagi turistik obyektlarning 90 foizidan ortig'i bevosita yoki bilvosita sig'inish yoki din bilan aloqador. Ushbu strategik vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun xorijda sinalgan, turizm sohasini hududiy jihatdan samarali tashkil etish va xizmat ko'rsatuvchi subyektlarining qo'shilgan qiymat zanjiri

bilan bog'lanishini ta'minlashga qodir bo'lgan klaster yondashuvida ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

Turizm salohiyatini rivojlantirish muammosining ayrim yo'nalishlari bo'yicha ilmiy-nazariy va amaliy

masalalarni ishlab chiqishga A.A.Eshtayev [1], A.M.Abduvohidov [2], M.T.Alimova [3], YE.V.Golisheva [4], S.Nurmatova [5], S.R.Safayeva [6], B.X.Turayev [7], O.H.Hamidov [8] singari mamlakatimiz olimlari munosib hissa qo'shib kelmoqdalar.

Mazkur ilmiy ishlarni tavsiflovchi o'ziga xoslik shundaki, aksariyat mualliflar uning asosiy funksional maqsadi

1-jadval

Qashqadaryo viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha moddiy-madaniy meros obyektlari¹

t/r	Hududlar kesimida	Jami	Moddiy madaniy meros obyektlari				Ziyorat turizm obyektlari
			Arxeologik	Arxitektura	Monumental	Diqqatga sazovor joylar	
1	Qarshi shahri	60	28	25	6	1	Ko'k Gumbaz masjidi, Qashqadaryo ko'prigi, Abu Ubayda ibn al-Jarroh yodgorlik majmuasi, Aralovul masjidi, Bekmirqozoq madrasasi, Qarshi qal'a devori, Qilichboy madrasasi, Qo'rg'oncha masjidi, Maxollot masjidi, Odina majmuasi, Sardoba, O'zbek hammomi, Xo'ja Abdul Aziz madrasasi, Xo'ja Qurbon madrasasi, Sharafboy madrasasi
2	Qarshi tumani	128	105	15	4	4	Abu Mu'in Nasafiy yodgorlik majmuasi, Yetti tug' ota maqbarasi, Hazrat Sulton maqbarasi, Shayx Shilvi masjidi, Xo'ja Shamsiddin Xolvoniy, Burxoniddin masjidi, Gumbaz masjidi, Dasht masjidi, Juma bozor masjidi, Kaxlak chorgumbaz masjidi, Mirmiron masjidi, Tosh masjidi, Fozil ota masjidi, Xalfa eshon masjidi, Xofiz sheroziy masjidi,
3	Shahrisabz tumani	162	138	22	0	2	Abdushukur Ogalik masjidi, Vardon kishlok masjidi, Dorutsaodat majmuasi, Kitob masjidi, Koba karvonsaroyi, Kunduzak masjid, Malik ashtar masjidi, Maxmud ibn Aminboy tarixiy uyi, Said ibn Vaqqos ziyoratgohi, Tezguzar kishlok masjidi, Urta asr xammomi, Xitoy kishlok masjidi, Xujamurod Baxshi masjidi, Chorsu savdo gumbazi, Chubin madrasasi, Shaxrisabz qal'a devori, Eshon pir kozi masjidi, Arslonbobo ziyoratgohi

2 Muallif tomonidan shakllantirilgan

sifatida turizm infratuzilmasi obyektlari va turizm mahsulotiga talabni ta'minlash nuqtai nazaridan e'tibor qaratgan va ko'rib chiqqan holda, turizm salohiyati tushunchasiga turli xil ma'nolarni kiritadilar. Turizm salohiyatidan foydalanish va rivojlantirishga bag'ishlangan ko'plab ishlarga [9] [10] qaramay, turli tavsif, turli inqirozli hodisalar, jumladan, yanada rivojlanishiga yondashuvlar, shuningdek, bunday murakkab sharoitlarida turizmning rivojlanishi va uning salohiyatiga ta'sir etuvchi omillarni modellashtirish mavjud emas, bu esa ushbu tadqiqotning dolzarbligini asoslab beradi.

Ayni paytda ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish borasida olib borilayotgan ishlar ham masalaga jiddiy yondashgan holda ilmiy tadqiqotlar olib borishni taqozo etmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot ishida ziyorat turizmini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish istiqbollarini belgilashda mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, so'rovnoma va iqtisodiy tahlil usullaridan keng foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Har qanday sohani rivojlantirish davlat ahamiyatiga ega bo'lsa, shu soha bo'yicha alohida davlat siyosati ishlab chiqiladi.

Bugungi kunda Qashqadaryo viloyatida ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha dasturlar ishlab chiqilgan va ular bo'yicha qizg'in ishlar amalga oshirilmoqda. Bunga har bir viloyat va hudud o'zining xususiyatlaridan, mavjud turistik resurslaridan kelib chiqqan holda yondashilmoqda (1-jadval).

1-jadval ma'lumotidan ko'rinib turibdiki, Qashqadaryo mintaqasida ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha bir qancha amaliy ishlar va chora-tadbirlar amalga oshirilgan. Shuni qayd etish lozimki, viloyat bo'yicha jami 1321 ta madaniy meros obyektlari, shu jumladan, 1043 ta arxeologik obyektlar, 208 ta arxitektura yodgorliklari, 43 ta monumentlar va 27 diqqatga sazovor joylarni tashkil etadi. Shular ichida eng ko'p madaniy meros obyektlari Shahrisabz, Kitob, G'uzor va

Qarshi tumanlarida joylashgan bo'lib, ziyorat turizmini rivojlantirish uchun ziyorat turizm obyektlari mavjud. Qashqadaryo mintaqasida ziyorat turizm obyektlaridan eng ko'p tashrif buyuradigan joy Oqsaroy majmuasi, Ko'kgumbaz masjidi, Amir Temur kichik g'ori, Hazrati Bashir maqbarasi, Hazrati Sulton maqbarasi, Abu Mu'in Nasafiy va Abu Ubayda ibn al-Jarroh yodgorlik majmualari hisoblanadi. Ushbu ziyorat obyektlariga 2023 yilda 1398 nafar ziyoratchi tashrif buyurgan. Bu ko'rsatkich 2019 yilga nisbatan 2 baravarga qisqargan. Buning asosiy sababi COVID-19 koronavirus pandemiyasi va ziyorat turizm infratuzilmasining kam rivojlanganligidan dalolat beradi. Shuni qayd etish lozimki, O'zbekiston Respublikasi bo'yicha ziyorat turizmining Qashqadaryo viloyatidagi ulushi 2019 yilga nisbatan 2023 yilda 2,5 % dan 4,5 % ga oshgan, ammo ziyorat turizm obyektlarining ma'lumotlar bazasi yo'qligi, ziyorat turizmining past darajada ekanligi va uzoq joylarda joylashganligidan dalolat beradi.

Shu sababli bizning fikrimizcha, Qashqadaryo viloyati ziyorat turizmi klasterini yaratish, ziyoratchilar uchun "Yo'l xaritasi"ni ishlab chiqish va eng arzon ziyorat turizm marshrutlarini ishlab chiqishimiz lozim. Ushbu fikrni amalga oshirish natijasida Qashqadaryo mintaqasini ziyorat uchun tashrif buyuruvchilarning oqimini ko'payishi va shu asosda mintaqa iqtisodiyotiga qo'shimcha ravishda daromad keltirish mumkin. Bu esa:

Birinchidan, mintaqa infratuzilmasini yaxshilanishga olib boradi (yo'l, transport-kommunikasiya, suv, mehmonxona, turli turdagi mehmonlarni joylashtirish obyektlari va boshqalar)

Ikkinchidan, Qashqadaryo viloyatining tumanlar kesimida qo'shimcha ish joylarining ochilishi evaziga aholini ish bilan ta'minlash darajasi va daromadlari oshishi hisobiga mintaqa aholisining turmush darajasi yaxshilanadi.

Uchinchidan, xorijiy mamlakatlardan tashrif buyuruvchilarning yanada ko'payishiga olib keladi va ayrim ziyorat obyektlariga xorijiy investitsiyalar kiritish imkoniyatlari bo'ladi.

2-jadval ma'lumotlarida ziyorat turizmi uchun tashrif buyuruvchilar joylashish holati bo'yicha 3 toifada, ya'ni, O'zbekiston Respublikasi fuqarolari ziyoratchilari, MDH ziyoratchilari va uzoq xorij davlatlaridan tashrif

buyuruvchi ziyoratchilar ko'rsatilgan.

Tashrif buyuruvchi ziyoratchilarning qay darajada sifatli, barcha qulayliklarga ega mehmonxonalar, xostellar, va xonadonlarda joylashishi ziyorat turizmining kelgusi istiqbolini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha 2019 yilda 105221 nafar ziyoratchilar tashrif buyurishgan. Shundan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari ziyoratchilari 54,6 foizni, MDH ziyoratchilari 12,2 foizni va uzoq xorij davlatlari ziyoratchilari 33,2 foizni tashkil etadi. Shu jumladan, Qashqadaryo mintaqasida mutanosiban

53,2 foizni, 8,4 va 38,4 foizni tashkil etib, jami tashrif buyurgan ziyoratchilarning Qashqadaryodagi ulushi 2,5 foizga to'g'ri keladi (2-jadval).

2-jadval

Qashqadaryo viloyatiga safar maqsadlari bo'yicha mehmonxona va shunga o'xshash joylashtirish vositalariga ziyorat maqsadida tashrif buyuruvchilarning joylashish holati

T/R	KO'RSATKICHLAR	YILLAR					2023 YILDA 2019 YILGA NISBATAN O'ZGARISHI (%)
		2019	2020	2021	2022	2023	
O'zbekiston Respublikasi hududi bo'yicha tashrif buyurgan ziyoratchilar:							
1	O'zbekiston Respublikasidan	57452	28022	19270	21197	23741	41,3
2	MDH mamlakatlaridan	12881	4626	1988	2189	2452	19,0
3	Uzoq xorij davlatlaridan	34888	9534	5787	6368	7133	20,4
4	JAMI	105221	42182	27045	29754	33326	31,7
Qashqadaryo viloyati hududiga tashrif buyurgan ziyoratchilar:							
1	O'zbekiston Respublikasidan	1416	177	1065	1162	1289	91,0
2	MDH mamlakatlaridan	224	47	10	12	14	6,3
3	Uzoq xorij davlatlaridan	1021	0	76	85	95	9,3
4	JAMI	2661	224	1151	1259	1398	52,5
5	Tashrif buyuruvchi ziyoratchilarning Qashqadaryo viloyatidagi ulushi (%) da	2,5	0,5	4,3	4,2	4,2	*

Bu ko'rsatkichlar yillar davomida o'zgarib borgan. Buning asosiy sababi 2020-2021 yillarda Koronavirus pandemiyasining salbiy ta'siri oqibatida keyingi yillarda ziyoratchilarning tashrifi mintaqada kamayib borgan. Shuni qayd etishimiz lozimki, 2023 yilda O'zbekiston Respublikasi bo'yicha ziyorat turizmiga tashrif buyuruvchi ziyoratchilar 2019 yilga nisbatan 31,7 foizga kamaygan, shu jumladan, Qashqadaryo viloyati bo'yicha 52,5 foizga kamaygan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa shuki, Qashqadaryo viloyatida turizmning eng salohiyatli va istiqbolli turlaridan biri ziyorat turizmi hisoblanadi. Uning o'ziga xos xususiyati komil insonni ham jismoniy, ham ma'naviy jihatdan shakllantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bilan bog'liq.

Bizningcha, mintaqa ziyorat turizmini rivojlantirish maqsadida quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim: ziyorat turizm infratuzilmasini ko'paytirib, ularni yanada kuchaytirish;

ziyorat turizm xizmatlari samaradorligi va sifatini oshirish maqsadida xorijiy tajribalarni o'rganish va amaliyotga joriy qilish;

ziyorat turizmga mo'ljallangan obyektlarni muxandislik-kommunikatsiya tarmoqlariga ulash;

madaniy meros obyektlari va muzeylarda "SMART" texnologiyasini joriy etish;

xorijiy sayyohlarni qabul qilishga tayyorlash, ularga tungi vaqtda faoliyat ko'rsatishiga ruxsat berish tartibini o'rnatish maqsadida restoranlarni xatlovdan o'tkazish;

tematik parklarni tadbirkorlik subyektlarini jalb qilgan holda tashkil etish;

turistlarga milliy an'analarimizdan tortib, milliy taomlarimiz va boshqa milliy qadriyatlarimizni ko'rsatadigan sharoitni yaratish lozim;

Qashqadaryo viloyatining imkoniyatidan kelib chiqib, shaharga yaqin joylarda ekologik ziyorat turizmini rivojlantirish uchun qo'shimcha imkoniyatini ishga solish maqsadga muvofiq.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Uzoqov, Jamshid Norboyevich** – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil izlanuvchisi / **Узоков, Джамшид Норбоевич** – соискатель Каршинского инженерно-экономического института / **Uzokov, Jamshid**

Norboyevich - independent researcher of the Karshi Engineering and Economic Institute

<https://orcid.org/0009-0002-6420-9076>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Eshtayev A.A. O'zbekistonning turizm salohiyati va uni rivojlantirish istiqbollari. (Monografiya) – Samarqand: "Ipak yo'li" Turizm va madaniy meros xalqaro universiteti nashriyoti, 2023. 8 bet;
- [2] Abduvohidov A.M., Umirova D.S., Abriyev Z.S. Turizm rivojlanishini prognozlash. O'quv qo'llanma. – T.:TDIU, 2019. 43 bet;
- [3] Alimova M.T. Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari (Samarqand viloyati misolida): iqtisodiyot fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – S.: SamISI, 2017. - 265 b.;
- [4] Голишева Е.В. Совершенствование организации и механизма регулирования развития туризма в рыночных условиях: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Т., 2012. – 25 с.;
- [5] Ф.М., Жалолитдинова Х., Нурматова С. Туризм в Узбекистане после COVID-19. //Научно-электронный журнал «Экономические и инновационные технологии», 2021. - № 1 (январь-февраль). – С. 333-341;
- [6] Safarova N.N. Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga turizm sohasi ta'sirini baholash usullarini takomillashtirish: i.f.d. dokt. dissertatsiya avtoref. – Tashkent, 2018;
- [7] Тураев Б.Х. Развитие организационно-экономических механизмов управления региональным туризмом: Автореф... докт. экон. наук. – Т., 2011. – 52 с.;
- [8] Hamidov O.H. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishni boshqarish mexanizmini takomillashtirish. Iqt. fan. dokt. (DSc) diss... avtoreferati. – Samarqand, 2017.-7 b.
- [9] Samiyeva G. T., Khaydarov B. I. Issues of Socio-Economic Development of the Living Standard of the Population // EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY. – 2022. – T. 2. – №. 8. – С. 1-4.
- [10] Samiyeva, G. (2023). FOREIGN EXPERIENCE IN IMPLEMENTING REFORMS TO IMPROVE THE LIFE OF THE POPULATION. THE INNOVATION ECONOMY, 1(03). Retrieved from <https://ojs.qmii.uz/index.php/ej/article/view/485>

Направления диверсификации производства в дехканских хозяйствах

Самиева, Гулноза Тохировна

Directions for diversification of production in dekhkan farms

Samieva, Gulnoza Tokhirovna

Dehqon xo'jaliklarida mahsulot ishlab chiqarishni diversiifikatsiyalash yo'nalishlari

Samiyeva, Gulnoza Toxirovna

Received: February 12, 2024 Revised: February 15, 2024 Accepted: February 26, 2024 Published Online: April 01, 2024

Аннотация. Повышение уровня жизни населения путем обеспечения продуктами питания, занятости и перерабатывающей промышленности сельскохозяйственным сырьем является важной стратегической задачей экономики. В современный период экономического развития крестьянские хозяйства как старейшая организационная форма производства имеют большое значение в решении этой стратегической задачи. Учитывая актуальность темы в статье, большое научное и практическое значение имеет разработка предложений и рекомендаций, направленных на дальнейшее развитие фермерских хозяйств Узбекистана, особенно Кашкадарьинской области, в целях обеспечения того, чтобы часть населения наполняется работой и доходами, а рынок наполняется сельскохозяйственной продукцией за счет эффективного использования сельскохозяйственных земель.

В статье рассматриваются социально-экономическая сущность, организационно-экономические основы, теоретические основы диверсификации и эффективности производства, а также вопросы их развития с использованием зарубежного опыта. Также было отмечено, что диверсификация производства является важным фактором дальнейшего развития фермерских хозяйств в будущем, а также проанализированы исследования ряда зарубежных и отечественных экономистов относительно сущности и эффективности концепции диверсификации.

Ключевые слова: дехканские хозяйства, продовольственная безопасность, доходы дехканских хозяйств, диверсификация, служба поставки-сервиса, сельскохозяйственная продукция.

Annotation. Increasing the standard of living of the population by providing food, employment and the processing industry with agricultural raw materials is an important strategic goal of the economy. In the modern period of economic development, peasant farms, as the oldest organizational form of production, are of great importance in solving this strategic problem. Considering the relevance of the topic in the article, the development of proposals and recommendations aimed at the further development of farms in Uzbekistan, especially the Kashkadarya region, is of great scientific and practical importance, in order to ensure that part of the population is filled with work and income, and the market is filled with agricultural products through effective use of agricultural land.

The article discusses the socio-economic essence, organizational and economic foundations, theoretical foundations of diversification and production efficiency, as well as issues of their development using foreign experience. It was also noted that diversification of production is an important factor in the further development of farms in the future, and studies of a number of foreign and domestic economists regarding the essence and effectiveness of the concept of diversification were

analyzed.

Key words: dekhkan farms, food security, income of dekhkan farms, diversification, supply and service services, agricultural products.

Annotatsiya. Aholini oziq-ovqat mahsulotlari, bandligini va qayta ishlash sanoatini qishloq xo'jaligi xom ashyosi bilan kafolatli ta'minlash orqali ularning turmush darajasini oshirish iqtisodiyotning muhim strategik ahamiyatga ega vazifasi hisoblanadi. Iqtisodiyot rivojining hozirgi davrida ushbu strategik vazifani bajarishda dehqon xo'jaliklari ishlab chiqarishning eng qadimiy tashkiliy shakli sifatida muhim ahamiyatga ega bo'lib turibdi. Maqolada mavzuning dolzarbligini inobatga olgan holda, O'zbekistonda, xususan Qashqadaryo viloyatida tomorqa yerlardan samarali foydalanish hisobiga aholining bir qismini ish va daromad bilan, bozorni qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan to'lishini ta'minlash vazifalarini bajarishda dehqon xo'jaliklarini yanada rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlangan.

Maqolada dehqon xo'jaliklarining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati, tashkiliy-iqtisodiy asoslari, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash va samaradorligining nazariy asoslari hamda xorij tajribasidan foydalangan holda ularni rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan. Shuningdek, ishlab chiqarishni diversifikatsiyalash dehqon xo'jaliklarini istiqbolda yanada rivojlantirishning muhim omili ekanligi qayd etilib, diversifikatsiya tushunchasining mohiyati va samaradorligi borasida qator xorijiy va yurtimiz iqtisodchi olimlari tadqiqotlari tahlil qilingan

Kalit so'zlar: dehqon xo'jaliklari, aholini oziq-ovqat bilan ta'minlash, dehqon xo'jaliklari daromadi, diversifikatsiya, tomorqa-servis xizmati, qishloq xo'jaligi mahsulotlari.

ВВЕДЕНИЕ

Одним из важных вопросов является разработка продовольственных стратегий, направленных на увеличение мировых масштабов производства и защиту потребительского рынка. Так как, «... на сегодня в мире насчитывается более 840 миллионов человек, один из каждых девяти, и не более 30 процентов населения планеты страдают от проблемы недоедания». Таким образом, проблема продовольственной безопасности обостряется из-за ослабления разрыва между возможностями сельскохозяйственного производства для удовлетворения стандартов здоровья человека на душу населения.

Резкие изменения глобального климата, рост числа населения и повышение спроса на сельскохозяйственную продукцию привели к необходимости последовательных реформ в этой области. В результате потепления климата и загрязнения окружающей среды Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) заявила, что необходимо увеличить потребление фруктов и овощей ежедневно до 400-500 грамм, но, к сожалению, этот стандарт составляет около 150-200 грамм во всем мире. Согласно рекомендации

международных диетологов, по крайней мере 50 % человеческой пищи должны составлять фрукты и овощи [1].

В связи с высокой долей дехканских хозяйств в поддержании стабильности поставок продовольствия в нашей стране проводятся масштабные реформы для развития этих предприятий. Однако «существует ряд проблем и недостатков в надежной защите прав и законных интересов дехканских хозяйств и землевладельцев, внедрении рыночных механизмов в систему, устойчивом развитии сельскохозяйственного производства и эффективном использовании земли...». Поэтому приоритет был отдан «углублению структурных реформ и последовательному развитию сельскохозяйственного производства, дальнейшему укреплению продовольственной безопасности страны, расширению производства экологически чистых продуктов, значительному увеличению экспортного потенциала аграрного сектора». Реализация этих задач свидетельствует о необходимости развития сельскохозяйственного производства в дехканских хозяйствах.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Важными являются результаты произведений и научно-исследовательских работ по развитию малого бизнеса и семейного предпринимательства в сельском хозяйстве, развитию дехканских хозяйств в его структуре таких зарубежных ученых, как А.В.Чаянов, Г.И.Шмелев, А.И.Шапочников, С.А.Белозёров, Е.Будько, А.Бобок, В. Жеребин, А.Романов, И.Г.Копанев, Г.В.Чубуков, А.Расказов, З.И.Калугина, Т.П.Антонова, З.Темирова, П.Н.Сизова, Ю.С.Баладин, О.С.Белокрылова, А.Олейник, Г.А.Калиев, Л.Абалкин, Н.Утукин, С.Пирогов и других.

В области развития и повышения эффективности аграрной экономики в Узбекистане проводили исследования такие, ученые как А.Улмасов, Б.Б.Беркинов, А.М.Жураев, Б.Салимов, Р.Х.Хусанов, О.Зокиров, С.Гафуров, У.П.Умурзоков, Н.С.Хушматов, К.А.Чориев, С.Хашимов, О.Махмудов, Н.М.Нарзуллаев, Х.Р.Якубова, С.Н.Усмонов, Ю.Т.Додобаев, Р. Хакимов, М. Ч.Косимов, Р.Х.Эргашев, З.Ш.Шоходжаева, Б.Ф.Султанов, А.А.Абдусаматов, У.К.Ахмедов и другие.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье использованы такие методы, как системный подход, научная абстракция, анализ и синтез, индукция и дедукция, сопоставление, монографическое наблюдение, статистическая группировка, анкетирование.

АНАЛИЗЫ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

В условиях модернизации и диверсификации экономики аграрного сектора Республики Узбекистан в связи с тем, что устойчивое развитие сельского хозяйства, растущий спрос населения на продовольствие в будущем все сторонне связано с деятельностью дехканских хозяйств, землевладельцев, поскольку актуальной проблемой является разработка рекомендаций по повышению дохода дехканских хозяйств на основе дальнейшего развития их деятельности. Дехканское хозяйство – это независимый

хозяйственный субъект, который связан семьей – важным звеном общества и оказывает услуги для удовлетворения ее социально-экономических потребностей. Исходя из точки зрения, что дехканские хозяйства являются частью домашнего хозяйства и на их основе существует категория семья, по нашему мнению целесообразно изложить следующее определение: «Дехканское хозяйство является семейным хозяйством, специализирующимся на производстве сельскохозяйственной продукции, благодаря которому обеспечивается совместная работа членов семьи и удовлетворяется спрос населения на сельскохозяйственную продукцию» [1].

В настоящее время многие проблемы по перспективному развитию дехканских хозяйств, ждут своего решения. Одним из таких решений является диверсификация производства дехканских хозяйств. «Диверсификация» (лат. «diversificatio» - изменение, типология) – это расширение ассортимента выпускаемой продукции для достижения экономической эффективности и предотвращения банкротства в соответствии с рыночным спросом [5]. Термин диверсификация в зарубежной экономической литературе появилась в 50-60-х годах XX века. Впервые М.Горт, профессор Принстонского университета, изучал разнообразие в американской промышленности и проблемы, с которыми столкнулись [2].

По нашему мнению, целесообразно изложить определение следующим образом: «Диверсификация продукции – это тактика развития рынка в перспективе, она является инновационным способом предоставления продукции потребителям, и это служит для предоставления широкого спектра товаров и услуг для рынка». А также, мы изучили зарубежные эксперименты по развитию дехканских хозяйств и считаем, что целесообразно внедрить следующие передовые практики в экономику республики: обеспечить высокие закупочные цены на некоторые низкодоходные сельскохозяйственные продукты, производимые дехканскими хозяйствами, для поддержки внутреннего рынка (опыт Германии, Израиля, США) [3];

экономические стимулы для фермеров, которые эффективно используют сельскохозяйственные земли, улучшают свой мелиоративный статус и используют альтернативные источники энергии (Германия, США, Израиль); сохранение традиций сельскохозяйственных традиций, основанных на сельскохозяйственной специализации страны (опыт Германии, Израиля); улучшение отношений сотрудничества, основанных на принципах коллективного сотрудничества и позволяющих дехканским хозяйствам выступать в качестве членов нескольких ассоциаций и кооперативов (опыт Германии и Израиля); наличие права на получение патентов в дехканских хозяйствах, которые занимаются производством сельскохозяйственной продукции, но их производством (российский опыт) [4]; льготы по налоговым и кредитным отношениям (Россия, Германия, США); традиционные фермеры, традиционное обучение фермеров, включая мастер-классы, тематические клубы и области экспериментального сельского хозяйства на основе различных сельскохозяйственных ассоциаций (ЕС, США); разработка методологии «Лидер программного

обеспечения» (опыт США и ЕС) для улучшения качества жизни сельского населения и диверсификации сельского хозяйства в Министерстве сельского хозяйства с целью стимулирования и совершенствования деятельности основного кооператива в агропродовольственном комплексе семейных фермерских хозяйств [5].

В ходе исследования были проведены опросы 312 дехканских хозяйств в Кашкадарьинской области с целью изучения факторов, влияющих на развитие дехканских хозяйств. По результатам опросника, регион растет не только за счет производства продуктов питания, но и за счет производства нетрадиционных культур, особенно за счет производства лекарственных растений [6]. В частности, в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан № ПП-3617 от 20 марта 2018 года «О мерах по созданию в республике плантации ферулы, увеличению объема переработки её сырья и экспорта», в Кашкадарьинской области выделены 1000 га обрабатываемых земель для выращивания ферулы.

В качестве эксперимента в двух дехканских хозяйствах Дехканабадского района, участвовавших в опросе дали информацию о

Таблица 1

Показатели экономической эффективности дехканских хозяйств «В.Гозиев» и «Турсунмомо Хидоятова» Дехканабадского района (данные за 2022 г.) [1]

НАЗВАНИЕ ДЕХКАНСКОГО ХОЗЯЙСТВА	ВИД ПРОДУКЦИИ	ПОСЕВНАЯ ПЛОЩАД (ГА)	ВАЛОВОЙ УРОЖАЙ (КГ)	ЦЕНА (СУМ)	ДОХОД (ТЫСЯЧ.СУМ)
«В.Гозиев»	Пшеница	0,5	2800	1700	4760
	Ферула		40	370000	14800
	Разница:		10040		
«Т.Хидоятова»	Овощи	0,35	2350	1500	3525
	Ферула		36	482000	17352
	Разница:		13827		

том, что они сажают ферулу между посевами сельскохозяйственных культур, и реализуют их индусам по оптовым ценам. Помимо производства овощей в этих дехканских хозяйствах, также увеличивается доход от лекарственных растений (таблица 1).

Также в последние годы дехканское хозяйство «Уктам бобо Суяров» Гузарского района производит лекарственный арбуз «Абу Джахл» на 0,25 гектара и получает доход более чем в 5 раз чем производство фруктов (таблица 2). Анализ данных

респондентов показывает, что производство нескольких различных видов продукции в дехканских хозяйствах почти удвоило доход хозяйств. На высокий доход оказывает влияние не количество дехканских хозяйств, а большое количество производимой ими продукции [7].

В заключении, диверсификация продуктов приводит к росту доходов дехканских хозяйств, что можно рассматривать как влияние ассортимента продуктов на рост доходов домашних хозяйств. При разработке обследования SWOT-анализа в

Таблица 2

Показатели экономической эффективности дехканского хозяйства «Уктам бобо Суяров» Гузарского района Кашкадарьинской области
(показатели 2022 г.) [1]

ВИД ПРОДУКЦИИ	ПОСЕВНАЯ ПЛОЩАД (ГА)	ВАЛОВОЙ УРОЖАЙ (КГ)	ЦЕНА (ТЫСЯЧ. СУМ)	ДОХОД (ТЫСЯЧ. СУМ)
Фрукты (вишня, абрикос)	0,25	400	6,0	2400,0
Лекарственный арбуз "Абу Джахл"		520	25,0	13000,0
Общий доход:				15400

рамках опроса для развития дехканских хозяйств, работающих в регионе, устранения их проблем и повышения их эффективности, 312 крестьян формулируют свои собственные взгляды и опасения из существующих возможностей и ресурсов региона [8].

Для решения проблем целесообразно создать отдельную систему «службы поставки-сервиса», которая, по нашему мнению, занимается предоставлением необходимых ресурсов для дехканских хозяйств (рис. 1).

Служба «поставка-сервис» является предпринимательским субъектом, который получает доход от оказания содействия в деятельности дехканских хозяйств и землевладельцев приусадебных участков, занимается самофинансированием и оказанием услуг. Согласно ее уставу и задачам, уставные фонды должны включать все инвентари, которые способствуют эффективному функционированию дехканских хозяйств [1, 9, 10].

Ускоренное развитие нетрадиционного животноводства и земледелия в дехканских хозяйствах является, прежде всего, результатом целенаправленных мер, принятых в нашей стране для развития этого сектора. В частности, прогнозирован рост количества верблюдов в дехканских хозяйствах, специализирующихся на разведении верблюдов, к 2024 году составит 874 или 1,7 раза больше, чем в 2018 году, в 1,1 раза в коневодстве, в 3,6 раза у породистых коз и в 1,7 раза у породистых кроликов и 3,8 раза страусов.

Определено, что в перспективе посевные площади нетрадиционного лекарственного растения ферула (каврак) к 2024 году составит 3028,6 га, что будет в 2,6 раза больше, чем в 2018 году, в том числе расширятся в 1,6 раза больше посевные площади топинамбура, в 1,3 раза больше арбуза Абуджахл, анзурского лука в 1,2 раза и облепихи крушиновидной в 1,4 раза, у горького миндаля в 1,4 раза и шиповника в 1,2 раза. Также было определено, что в будущем повышается ценность

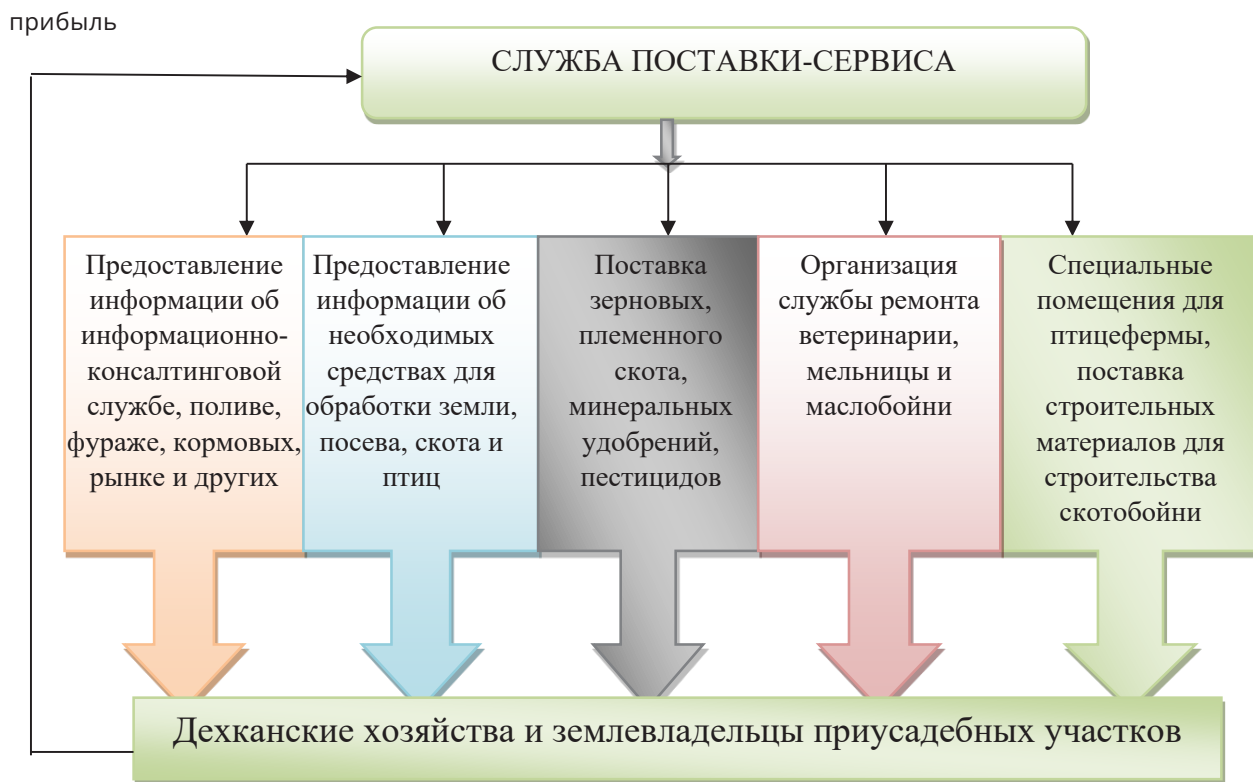

Рисунок 1. Типичная структура «Службы поставки-сервиса» для дехканских хозяйств [1]

продукции и увеличиваются новые рабочие места в животноводстве и растениеводстве [11]. В частности, прогнозировано, что объем производимой продукции по новым направлениям животноводства в 2024 году составит 18,2 млрд. сум, что в 1,3 раза больше, чем в 2018 году, тогда как количество новых рабочих мест увеличится в 2,1 раза, а также число лекарственных растений увеличится 6,8 раза в соответственно анализируемому периоду, а количество новых рабочих мест в 1,7 раза. Исходя из цифр, в перспективе в дехканских хозяйствах будет разработана научная база для принятия эффективных организационных и экономических решений для повышения эффективности производства [12].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

1. Дехканские хозяйства и землевладельцы работают на базе частных подсобных хозяйств и способствуют формированию частной собственности в сельской местности.

Дехканское хозяйство – это семейное хозяйство, специализирующийся на производство сельскохозяйственной продукции, который обеспечивает совместную работу членов семьи и удовлетворяет спрос на сельскохозяйственную продукцию.

2. Будущее развитие рынка, инновационный подход к предоставлению продуктов потребителям связан с диверсификацией продуктов. Диверсификация продукции обслуживает рынок широким ассортиментом товаров и услуг. В результате диверсификации в сельском хозяйстве может быть достигнут рост спроса на сельскохозяйственную продукцию, переработку, кооперативы и доходы сельскохозяйственных производителей.

3. Рекомендуется использовать некоторые из наиболее важных аспектов зарубежного опыта сельскохозяйственного производства для повышения производительности дехканских хозяйств в нашей стране, в том числе:

- обеспечить высокие закупочные цены на некоторые низкодоходные сельскохозяйственные продукты, производимые дехканскими

хозяйствами, для поддержки внутреннего рынка;
 - экономические стимулы для фермеров, которые эффективно используют сельскохозяйственные земли, улучшают свой мелиоративный статус и используют альтернативные источники энергии;
 - сохранение производственной традиции, основанной на сельскохозяйственной специализации страны (опыт Германии, США, Израиля, России) и т.д.

4. В дехканских хозяйствах их доход будет увеличен за счет внедрения нетрадиционных культур, в частности производства лекарственных растений с непродовольственными товарами. При анализе показателей экономической эффективности хозяйств «В.Гозиев» и «Турсунмомо Хидоятова» Дехканабадского района Кашкадарьинской области желательна, чтобы такая договоренность была достигнута с урожайностью пшеницы в 15,9 раза выше, чем у пшеницы и в 2,8 раза выше, чем у овощных культур.

5. Сегодня в дехканских хозяйствах отсутствует четко структурированная система закупок. Чтобы преодолеть эту проблему, необходимо обновить систему «Служба поставки-сервиса». Предоставление информационных и консультационных услуг фермерам, предоставление информации о возделывании земель, посевах, животноводстве и птицеводстве, поставке семян, племенного скота, минеральных удобрений, пестицидов, а также организации ветеринарной службы, ремонта мельниц и маслобойни [13].

Сведения об авторе / Author details / Muallif haqida

1. **Самиева, Гулноза Тохировна** – PhD, доцент кафедры «Инновационная экономика» Каршинского инженерно-экономического института / **Samieva, Gulnoza Tokhirovna** – PhD, Associate Professor of the Department of “Innovative Economics” of Karshi Engineering and Economic Institute / **Samiyeva, Gulnoza Toxirovna** – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti “Innovatsion iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti, PhD
 email: samiyevagulnoza@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0002-6420-9076>

Использованная литература:

- [1] Самиева Г.Т. Направления диверсификации производства в дехканских хозяйствах. 08.00.04

- Кандидацкая диссертация //Карши-2019. – 2019
- [2] Gort M. Diversification and integration in American industry. Princeton, Princeton University Press, 1962.
 - [3] Sayyora G., Nasimovna N., Tokhirovna A. Prospects of Innovative Development of the Agricultural Sector. – 2023.
 - [4] Toxirovna, Samieva Gulnoza. “Farmers-Food Sustainability Services.” *Academic Journal of Digital Economics and Stability* (2021): 899-904.
 - [5] Samiyeva, Gulnoza Tokhirovna. “The Main Tasks Of Farms And Dekhkan Farms In Ensuring Productive Security In Uzbekistan.” *Journal of Contemporary Issues in Business and Government* 2021 (2021).
 - [6] Файзиева Ш.Ш., Джалилова Н.М. Роль инноваций в развитии предпринимательской деятельности в сельском хозяйстве //Экономист. – 2020. – №. 1 (44). – С. 11-14.
 - [7] Khakimov, Rashid, and Samiyeva G. Toxirovna. “Agrarian Sector of the Republic of Uzbekistan in a Way of Development and Features of Enterprise Activity.” *International Journal on Orange Technologies*, vol. 2, no. 10, 11 Oct. 2020, pp. 53-57, doi:10.31149/ijot.v2i2.685.
 - [8] Tukhtabaev, J. S., Samiyeva, G. T., Tashnazarov, S. A., Taylakova, D. B., & Chuyanov, K. U. (2021). Econometrical Assessment of Factors Affecting Diversification of Production in Farms Ensuring Food Security. *International Journal of Modern Agriculture*, 10(1), 981-990.
 - [9] Toxirovna S. G. Dehkan Farm-Services To Sustain Food Supply //Academic Journal of Digital Economics and Stability. – 2021. – Т. 6. – С. 1-5.
 - [10] Shodmonovna F. S., Negmatovich Y. N. The role of livestock reform in the development of the country's economy //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 1080-1085.
 - [11] Tukhtabaev J. S. et al. Econometric Assessment of the Dynamics of Development of the Export Potential of Small Businesses and Private Entrepreneurship Subjects in the Conditions of the Digital Economy //Internet of Things, Smart Spaces, and Next Generation Networks and Systems: 22nd International Conference, NEW2AN 2022, Tashkent, Uzbekistan, December 15–16, 2022, Proceedings. – Cham: Springer Nature Switzerland, 2023. – С. 440-451.
 - [12] Nurimbetov Timur BASES OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL PRODUCTION // Бюллетень науки и практики. 2023. №5. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/bases-of-economic-efficiency-of-agricultural-production> (data obrasheniya: 16.07.2023).

Kichik biznes va xususiy
tadbirkorlik

Малый бизнес
и частное
предпринимательство

Small business and
private entrepreneurship

Hududlarda tadbirkorlik sohasini innovatsion rivojlanish istiqbollari

Tursunov, Imomnazar Egamberdievich¹, Naminova, Kermen Antonovna²

Перспективы инновационного развития сферы предпринимательства в регионах

Турсунов, Имомназар Эгамбердиевич¹, Наминова, Кермен Антоновна²

Prospects for innovative development of entrepreneurship in the regions

Tursunov, Imomnazar Egamberdievich¹, Naminova, Kermen Antonovna²

Received: February 12, 2024 Revised: February 15, 2024 Accepted: February 26, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda Rossiya va O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarning iqtisodiy nazariyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri kichik va o'rta biznesni yaratish va rivojlantirishdir. Maqolada raqamli va innovatsion iqtisodiyotning xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznesning raqobatbardoshligini oshirishdagi o'rni, mohiyati va ahamiyati yoritilgan. zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy jarayonlarning yangi majmuini, mintaqaviy iqtisodiyotlarni innovatsion rivojlantirishning tarmoq mexanizmlariga o'tishni boshqarish omillari va risklarini ko'rsatadi. Milliy iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaning barcha sohalarida raqamli texnologiyalarni jadal joriy etish barcha mamlakatlar uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotga o'tishning asosiy maqsadi milliy iqtisodiyotni maqbul darajada rivojlantirishdan iborat. Ularni fan va oliy ta'lim integratsiyasi hamda texnologik taraqqiyotning ichki va tashqi omillari bilan bog'liq holda rivojlantirish bo'yicha ham takliflar ilgari surildi. Maqolada kichik va o'rta biznesning rivojlanishi yangi chaqiriqlar va mintaqaviy makonda raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kontekstida o'rganiladi. KO'B va mintaqa iqtisodiyotining rivojlanishining o'zaro ta'siri va o'zaro ta'siri aniqlandi. Viloyatda kichik va o'rta biznesni rivojlantirish monitoringini olib borish zarurligi va ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsiyalar, tadbirkorlik, axborotlashtirish, kompyuter texnologiyalari, tarmoq mexanizmlari, raqamli iqtisodiyot, tavakkalchilik iqtisodiyoti, xususiy tadbirkorlik, kichik va o'rta biznes, raqobatbardoshlik, raqamli va innovatsion iqtisodiyot, innovatsiyalar, raqamli tadbirkorlik, raqamlashtirish, raqobat muhiti.

Аннотация. Одним из приоритетных направлений экономической теории реформы, проводимой в настоящее время в России и Узбекистане, является создание и развитие малого и среднего бизнеса. В статье освещена роль, сущность и значение цифровой и инновационной экономики в повышении конкурентоспособности частного предпринимательства, малого и среднего бизнеса. Показана новая совокупность экономических процессов в современной рыночной экономике, факторы и риски управления перехода к сетевым механизмам инновационного развития экономики регионов. Быстрое внедрение цифровых технологий в отрасли народного хозяйства и всей социальной сферы является приоритетом для всех стран. Основная цель перехода к цифровой экономике, это развитие народного хозяйства на оптимальном уровне. Также были выдвинуты предложения по их развитию в связи с интеграцией науки и высшего образования и внутренними и внешними факторами технологического

развития. В статье проводится исследование развития малого и среднего предпринимательства в условиях новых вызовов и формирования цифровой экономики в региональном пространстве. Раскрывается взаимосвязь и взаимовлияние развития субъектов МСП и региональной экономики. Обосновывается необходимость и важность наблюдения за развитием малого и среднего предпринимательства в регионе.

Ключевые слова: инновации, предпринимательства, информатизация, компьютерная техника, сетевые механизмы, цифровая экономика, экономика рисков, частное предпринимательство, малый и средний бизнес, конкурентоспособность, цифровая и инновационная экономика, инновации, цифровое предпринимательство, цифровизация, конкурентная среда.

Annotation. One of the priority areas of the economic reform currently underway in Russia and Uzbekistan is the establishment and development of small and medium-sized businesses. The article describes the role, essence and significance of the digital and innovative economy in increasing the competitiveness of private entrepreneurship, small and medium-sized businesses. Also, proposals were put forward for their development in connection with the integration of science and higher education and internal and external factors of technological development. The article shows a new set of economic processes in a modern market economy, factors and risks of managing the transition to network mechanisms for innovative development of the economy. The economy of risks is the economy of high-tech and knowledge-intensive industries, characterized by the highest degree of political, economic, technological, financial and environmental uncertainties and risks. The article studies the development of small and medium-sized businesses in the context of new challenges and the formation of a digital economy in the regional space. The relationship and mutual influence of the development of SMEs and the regional economy is revealed. The necessity and importance of monitoring the development of small and medium-sized businesses in the region is substantiated.

Key words: private entrepreneurship, small and medium business, competitiveness, digital and innovative economy, innovation, digital entrepreneurship, digitalization, competitive environment, innovations, entrepreneurship, informatization, computer technology, network mechanisms, digital economy, risk economics.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие малого и частного предпринимательства (МЧП) играет важнейшую роль в устойчивом развитии региональных систем. На государственном уровне важность «успешного предпринимательства» и значимость данного сектора экономики закреплены в национальных целях развития страны. Большинство исследователей данной проблематики справедливо утверждают, что развитие сектора МЧП тесно взаимосвязано и взаимообусловлено региональными условиями и особенностями[1]. Одним из приоритетных направлений экономической реформы, производимой в настоящее время в России и Узбекистане, является становление и развитие малого и среднего бизнеса. Общество все больше осознает, что малый бизнес представляет собой одно из ключевых условий формирования

рыночных механизмов и является составляющей частью современной рыночной системы. Бизнес является не только необходимым звеном в создании рыночной системы хозяйствования, но и наиболее существенным элементом в социальном преобразовании общества [2].

Технологии распределенных систем, глобальных, региональных и локальных сетей активно используются в различных областях науки, производства и бизнеса. Основная цель перехода к цифровой экономике, это развитие народного хозяйства на оптимальном уровне и обеспечение материального благополучия народа. Ускоренное внедрение цифровых технологий в отрасли народного хозяйства и все сферы социальной сферы является приоритетом для регионов и страны.

В Узбекистане реализуются комплексные меры по активному развитию цифровой экономики, широкому внедрению современных информационно-коммуникационных технологий

во все отрасли и сферы, в первую очередь, в государственное управление, бизнеса, образование, здравоохранение, промышленность, сельское хозяйство. По некоторым данным в настоящее время лидирующие в мировом рейтинге двадцати странах для этих целей направляется около 2 трлн долларов в год для развития цифровой экономики [3].

Экономисты прогнозируют, что к 2024 году четверть мирового валового внутреннего продукта будет приходиться на цифровую экономику. В связи с этим необходимость развития новой экономики станет еще более актуальной. По некоторым данным, в Англии, которая является одной из ведущих стран мира по уровню экономического развития, доля цифровой экономики в валовом внутреннем продукте составляла 12 процентов, тогда как в Узбекистане этот показатель в 2019 году составлял всего 2 процента. В нашей стране к 2024 году планируется увеличить этот показатель в 3 раза.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

В зарубежной литературе глубоко исследована и продолжает разрабатываться в научных исследованиях развитие малого и частного предпринимательства. Например, исследования И.Шумпетера, М. Портера, Д. Белла, Ф. Махлупа, Э. Гоффлера, П. Друкера, Д. Робинсона, Д. Бишопы, У. Стеджера и др. посвящены развитию не только малого и частного предпринимательства, но и инновационного предпринимательства, которое является на сегодняшний день актуальным. Эти авторы сформировали теоретические основы процессов, связанных с конкурентоспособностью и ее взаимосвязи с факторами инновационного развития экономики, его предшественниками были узбекские экономисты М.Шарифходжаев, Ш.Шадманов, Ф.Х.Назарова и др. Вопросы регулирования инновационной сферы и ее взаимодействия с государством и экономикой исследуются в работах российских ученых Л.Абалкина, В.Макарова, Г.Клейнера, Б. Милнера, С.Валентя, В.Логинова, М.Новитского, И.М.Бортник, Димкина А., В.Горегляда,

А.Баришевой, И. Пилипенко, Л.Краснова, А.К.Казансева, Д.А.Рубвалтера, Сидорова В.А., Ганчерёнок И.И., Горбачева Н.Н. и др.

МЕТОДОЛОГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ

Инновации используются малым бизнесом как один из возможных факторов успешной конкурентоспособности и устойчивого развития, при этом ставка делается на дифференциацию деятельности, а не на стратегию снижения издержек. Инновационный путь развития предусматривает осуществление непрерывного достижения прогрессивных сдвигов в экономическом развитии. Для достижения этого требуется коренная реформа распределения доходов и модернизация экономического порядка. Данная тенденция свидетельствует о неблагоприятном инвестиционном климате, отсутствии должного доверия к правительству. Проблема модернизации российской экономики кроется в низких темпах экономического роста, отсутствии масштабной политики частно-государственного партнерства, бедности населения, низком уровне оплаты труда, зависимости от внешних факторов.

В условиях глобализации в мире все больше возрастает значение научного обеспечения инновационного развития регионов, в том числе широкого использования результатов научных исследований в сферах экономики. В связи с этим особое внимание уделяется исследованиям направленным на применение уникальных методов и средств инновационного развития предпринимательства в региональных направлениях экономического развития, повышение производственного потенциала отдельных регионов и создание благоприятной конкурентной среды, осуществление глубоких структурных преобразований в экономике на основе инновационных подходов, комплексного развития регионов страны и конкурентоспособной продукции в региональной экономике [4].

Президент подписал указ «Об утверждении стратегии инновационного развития Республики Узбекистан на 2022–2026 годы». Одним из основных направлений стратегии является обеспечение

ускоренного социально-экономического роста регионов путем повышения инновационной активности малого предпринимательства. В процессе становления нового Узбекистана особое значение придается вопросам инновационного развития экономики регионов нашей страны.

В стратегии развития Нового Узбекистана поставлены задачи «освоения инновационных технологий производства, которые дешевле существующих аналогов до 50% и создают добавленную стоимость в 2-3 раза выше цены сырья в районах, преобразуемых в инновационные регионы» [5].

В этом процессе инновационное развитие Кашкадарьинской области имеет большое значение, и целесообразно его совершенствование с учетом специфики инновационного развития за счет эффективного использования результатов передовых научных исследований при обеспечении уровня научной базы регионального экономического развития. Инновационный потенциал нашего региона напрямую связан с уровнем развития экономики и определением условий, созданных для инновационной деятельности, а также качеством инвестиционной среды.

Обзор отечественной и зарубежной литературы, проведенный в исследовании, показывает, что в большинстве случаев категория «инновационный потенциал» трактуется как сумма системных ресурсов и способность эффективно их использовать для перспективного инновационного развития государства или региона.

В условиях усиления процессов глобализации и конкуренции в мире все большее значение приобретают территориальные аспекты инновационного развития страны. По результатам Глобального инновационного индекса 2021 года Южная Корея занимает первое место с 90,49 балла, Сингапур занимает второе место с 87,76 балла, а Швейцария занимает третье место с 87,6 балла. В мире углубляется процесс глобализации, с другой стороны, повышается уровень конкуренции на мировых рынках, что требует использования новых подходов в инновационном развитии

региональной экономики [6].

В мировой практике оценка уровня инновационного потенциала проводится по-разному:

- индекс науки и технологий, который рассматривается как составляющая интегрального показателя уровня конкурентоспособности страны;

- система оценки инновационной активности страны через показатели Европейской шкалы инноваций (EIS);

- система показателей оценки инновационной активности страны по методологии организаций экономического сотрудничества и развития;

- методология оценки знаний (KAM – the Knowledge Assessment Methodology);

- глобальный инновационный индекс (ГИИ);

- предложен метод рейтинговой оценки государств по уровню инновационного развития.

Анализ существующих методических подходов к оценке инновационного потенциала показал, что они часто используются для сравнительного анализа развития разных стран, количество разработок по оценке инновационного потенциала на мезоуровнях недостаточно. Кроме того, вышеуказанные методы оценки созданы развитыми странами, поэтому они направлены на оценку высокого инновационного потенциала и не учитывают факторы, характерные для развивающихся экономик.

Таким образом, анализ подходов к измерению инновационного потенциала показал, что единой методики оценки для всех стран и регионов не существует. Если говорить об оценке инновационного потенциала на уровне страны, то в зарубежной практике в настоящее время существует несколько методологических подходов к изменению инновационного потенциала регионов (табл. 1).

Таблица 1.

№	Название	Содержание
1	Научные центры, занимающиеся вопросами оценки инновационного потенциала	Совет по конкурентоспособности США (Council on Competitiveness)
		Институт стратегии и конкурентоспособности Гарвардского университета (США)
		Институт развития международного менеджмента (Institute of Management Development — IMD, Лозанна Швейцария)
2	Рейтинги инновационного развития страны	Европейское табло инноваций (EIS),
		Международный инновационный индекс
		Глобальный индекс конкурентоспособности (GCI)
		Глобальный инновационный индекс (GII)
3	Системы оценки инновационного потенциала региона в зарубежной практике в настоящее время	Методология ЕС для Европы — Regional Innovation Scoreboard
4	Методология создание индекса инновационных регионов	Предназначен для США - Portfolio innovation index
		Предназначен для стран-членов ЕС - Regional Innovation Scoreboard 2013
		Данная методика близка к рейтингу (European Innovation Scoreboard) инновационного развития европейских стран
5	Направления оценки индекса	инновационные факторы развития;
		деятельность компаний; результаты инновационной деятельности.

Таким образом, инновационный потенциал региона должен характеризоваться системой показателей, отражающих инновационное развитие регионов в одном комплексе и описывающих важнейшие условия и факторы развития инновационного потенциала регионов. Набор показателей для измерения различных

характеристик инновационного развития определяется исходя из конкретных целей и задач исследования, транзакционных издержек, затрачиваемых на достижение показателей, с учетом возможностей использования имеющейся в регионах информационно-статистической базы. Социально-экономическое состояние регионов и

его связь с развитием инновационных процессов исследуются развитие инновационных процессов и модернизации региональной экономики, развитие инновационной деятельности и ее влияние на повышение конкурентоспособности регионов, а также определены основания для разработки методических подходов к оценке инновационного потенциала регионов.

Важным становится использование системного подхода к формированию региональной инновационной политики в развитых странах мира, в частности, с учетом следующих современных тенденций развития мировой экономики:

- конкуренция за качественный человеческий капитал становится важнейшей чертой мирового инновационного развития, рост мобильности высококвалифицированных кадров;
 - роль цифровых технологий в процессе распространения знаний становится актуальной для дальнейшего роста инновационной деятельности, процессы распространения знаний вышли за пределы отдельных экономик и регионов;
- процесс глобализации вынуждает компании конкурировать со все более высокими технологиями и одновременно поощряет специализацию и локализацию инноваций в регионах.

АНАЛИЗЫ И ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ

Инновационной ориентированный бизнес, опирающийся на последние технологические достижения создает изделия с высокой долей добавленной стоимости, пользующееся высоким спросом потребителей, способен извлечь преимущества, из возможностей, которые предоставляет интернационализация хозяйственных связей. По доле экспорта наукоемкой продукции в мировых объемах торговли безусловным лидером являются Филиппины – 60,5 %, далее следуют Малайзия (52,3 %) и Сингапур (51,7 %), группа стран (Китай, Южная Корея, Франция, Израиль, Великобритания)

уверенно превышают 20 % рубеж. Замыкают тройку лидеров США (18,9 %), Япония (17,3 %), Германия (15,7 %). Россия завершает этот ряд с показателем 11,0 %. Доля Узбекистана составляет 1,2 % [7].

В соответствии с указом “Стратегия инновационного развития Республики Узбекистан на 2022-2026 годы” утверждены целевые показатели реализации стратегии и целевые показатели в разрезе регионов. В рамках целевых показателей: - количество субъектов инновационной деятельности будет доведено с 613 до 2 250; - количество субъектов инновационной инфраструктуры увеличится в 3 раза; - количество новых рабочих мест, создаваемых в результате инновационного предпринимательства, увеличится в 4 раза.

С 1 августа 2022 года решено внедрить единую систему цепочки «отрасль-регион-научная и высшая образовательная организация» при создании производства инновационных продуктов. А также, внедряется следующая система стимулирования создания «подрывных» инноваций:

- местным научным организациям и предприятиям предоставляется право прямого подписания договоров с государственными органами на инновационные товары;
- в хозяйственных обществах с государственной долей в уставном фонде 50 и более процентов за счет отчислений в размере до 10 процентов от прибыли до уплаты налога на прибыль на специальных счетах предприятий создаются Фонды поддержки инновационной деятельности. Стратегии и механизмы инновационного развития регионов Узбекистана тесно связаны, прежде всего, с эффективным использованием интеллектуальных и научно-технических ресурсов, созданных в нашей стране. Масштабные реформы, проводимые на современном этапе развития страны, указывают на необходимость совершенствования механизмов государственного управления в сфере науки и инноваций, повышения прозрачности при формировании государственных программ, связанных с научной деятельностью, ускорения

внедрения достижений науки и инновационных технологий в регионах и отраслях экономики [8]. В целях повышения позиций национальной научно-инновационной системы в социально-экономическом развитии, развития инновационной деятельности в регионах:

- разработка стратегий развития приоритетных направлений и секторов на основе научных достижений и инноваций на основе долгосрочных сценариев инновационного развития страны;
- повышение интеллектуального и

технологического потенциала регионов, формирование современной инфраструктуры для развития научной и инновационной деятельности.

Таблица 2.

Объем инновационной продукции, работ, услуг, произведенных по регионам.

Регионы	2020	2021	2023	Изменения	
				(+), (-)	(%)
Республика Узбекистан	18543331,0	28871465,3	26811437,5	18787809	3,3 раз
Республика Каракалпакия	3923446,9	129891,0	254893,7	70204,7	138
Андижан	3765611,6	10186048,9	3640457,4	1959136,9	2,2 раз
Бухара	76618,8	195151,8	244209,1	179073,4	3,7 раз
Джизак	187997,1	238736,0	568291,0	447667,4	4,7 раз
Кашкадарья	142251,4	93874,9	2644817,5	2533667,3	2,4 раз
Навои	284976,9	965042,4	660513,1	575115,1	7,7 раз
Наманган	234916,9	643885,0	843093,2	629425,1	3,9 раз
Самарканд	786736,7	329722,2	743668,1	42121,2	106
Сурхандарья	79840,3	297025,5	105804,2	73140,4	3,2 раз
Сырдарья	162742,3	561972,0	472702,7	350342	3,9 раз
Ташкент	1179511,2	2501418,0	2793716,0	1993349	3,5 раз
Фергана	412442,5	690858,2	636248,0	531310,3	6 раз
Хорезм	138640,7	204772,0	667179,1	586842,2	8,3 раз
г.Ташкент	7167597,6	11833067,4	12535844,2	8816413,8	3,3 раз

Исходя из этого, если обратить внимание на объем инновационной продукции, работ, услуг, произведенных собственными силами по регионам, то можно увидеть, что он увеличился в нашей республике за 2020-2023 годы в 3,3 раза (табл. 2).

Анализ показывает, что анализ затрат на технологические, маркетинговые и организационные инновации по источникам финансирования и регионам по областям показывает, что в период с 2020 по 2023 год мы можем наблюдать увеличение затрат на 119,4% (таблицу 2). В частности, данные расходы по Республике Каракалпакстан в 2020 году составили 3567838,7 млрд.сум, а к 2021 году увеличились на 1,5% до 3512475 млрд.сум. Анализируя показатели по регионам, наибольший показатель затрат был в Бухарской области (в 16,5 раза), Сырдарьинской области (в 10,1 раза), Наманганской области (в 7,3 раза), Сурхандарьинской области (192,6%) и Кашкадарьинской области (153,8%). Результаты анализа показывают, что даже во всех регионах мы можем наблюдать увеличение затрат на технологические, маркетинговые и организационные инновации по источникам финансирования и по регионам в период с 2018 по 2023 год.

Возрастающая роль инноваций в экономике определяется, во-первых, характером рыночных отношений, во-вторых, необходимостью проведения глубоких реформ в экономике страны для выхода на путь устойчивого роста. Именно сумма научного, кадрового, технического, финансово-экономического и информационно-коммуникационного потенциалов обеспечивает инновационную деятельность региональной экономики и определяет уровень ее развития.

По результатам опроса респондентов, самыми большими факторами, сдерживающими развитие инновационной деятельности, является нехватка финансовых ресурсов. В 2015 г. этот фактор отмечали 83,3 % респондентов, а к 2019 г. этот показатель снизился до 30,0 %. При этом за анализируемый период количество респондентов, указавших на нехватку квалифицированных кадров, уменьшилось с 22,2 % в 2015 г. до 10,0 % в

2017 г., причины отсутствия информации о новых технологиях и рынках сбыта в свою очередь уменьшились с 16,7 % до 10,0% и 22,2% с до 10,0%. Таким образом, целями данной системы показателей являются: анализ современного состояния инновационного потенциала регионов, тенденций его роста и специфических характеристик, выявление на этой основе основных проблем в его развитии, а также разработка рекомендаций по совершенствованию мероприятий, связанных с государственными и региональными инновациями политика.

■ ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Проблемы создания инновационной воспроизводственной среды в России хорошо известны: недостаточно высокий технико-технологический уровень производства, относительно высокий износ основного капитала, невысокий объем инвестиций на реновацию и обновление производства. Однако самым серьезным препятствием на пути построения цифровой экономики являются низкое качество инвестиций в инновации, что продуцирует воспроизводство устаревших технологий.

В Узбекистане инновационные разработки сосредоточены в основном в отраслях сельского хозяйства, строительства, здравоохранения, промышленности, образования. В рамках стратегии инновационного развития республики Узбекистан главной целью ставится развитие человеческого капитала, как основного фактора, определяющего уровень конкурентоспособности страны [9].

На наш взгляд для обеспечения инновационно-ориентированного развития предпринимательства регионов, необходимо решение следующих первоочередных задач:

- усиление роли частного сектора, способного увеличить экспорт за счет более эффективной конкуренции товаров и услуг. Такого рода предприятия малого бизнеса испытывают недостаток инициативы, столь важной в конкурентной борьбе на мировых рынках;
- улучшение параметров стабильности

макроэкономической среды регионов (в частности, снижение уровня инфляции);

- расширение доступа на основные экспортные рынки путем проведения переговоров с основными странами по снятию торговых, прежде всего нетарифных барьеров на экспортные товары Узбекистана;

- повышение конкурентоспособности экономики и модернизации производственных фондов использования передовых технологий и методов управления производством в передовых отраслях региона совместно с частным сектором;

- укрепление научно-технического потенциала, необходимого для дальнейшего расширения производства инвестиционных товаров и диверсификации продукции;

- стимулирование технологического перевооружения производства и внедрение инновационных технологий;

- создание единой системы непрерывной подготовки кадров для малых предприятий, способных быстро приспосабливаться к непрерывно изменяющейся конъюнктуре рынка. Таким образом, совершенствование национальной инновационной системы в Республике Узбекистан является ключевой задачей для обеспечения инновационно-ориентированного развития предпринимательства регионов [10].

По результатам проведенного в исследовании SWOT-анализа перспективными направлениями роста конкурентоспособности Кашкадарьинской области на основе установления приоритетов инновационного развития являются:

- реализация инновационного развития, в первую очередь, с налаживанием аналитической работы и мониторинга в организациях, входящих в состав инновационной экосистемы, регионального стратегического анализа и планирования, разработки долгосрочных прогнозов, апробации механизмов поддержки инноваций, специальной организации обучения требуются курсы и развитие инфраструктуры;

- методический инструментарий оценки уровня инновационного риска региона включает экономико-статистический и экспертный методы. Экспертные методы оценки уровня

инновационного риска используются в регионе без необходимой информации для проведения расчетов экономико-статистическими методами;

- цифровые технологии позволяют оптимизировать производственные процессы посредством снижения издержек и роста производительности, тем самым повышая эффективность и конкурентоспособность предпринимательства. Предпринимательство занимает в цифровой экономике центральное место, выступая одновременно источником новых цифровых технологий, субъектом их использования в интересах повышения эффективности хозяйственной деятельности, а также транслятором цифровых технологий в деловой и социальной среде [11].

В процессе реализации инновационных проектов региональной программы инновационного развития и участие местного органа управления могут обеспечить принятие стратегических решений, что, несомненно, является главным фактором успеха.

Сведения об авторе / Author details / Muallif haqida

1. **Турсунов, Имомназар Эгамбердиевич** - доцент кафедры "Бизнес и инновационный менеджмент", Каршинского инженерно-экономического института Карши, Узбекистан / **Tursunov, Imomnazar Egamberdievich** - Karshi Engineering and Economic Institute Professor of the department "Business and Innovation Management" Karshi, Uzbekistan / **Tursunov, Imomnazar Egamberdievich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, "Biznes va innovatsion menejment" kafedrasida dotsenti
<https://orcid.org/0000-0001-7888-8896>
2. **Наминова, Кермен Антоновна** - Калмыцкий государственный университет доцент кафедры менеджмента Элиста, Россия / **Naminova, Kermen Antonovna** - Kalmyk State University Associate professor of the department of management Elista, Russia / **Naminova, Kermen Antonovna** - Qolmiq davlat universiteti, "Menejment" kafedrasida dotsenti Elista, Rossiya
<https://orcid.org/>

Использованная литература

- [1] Турсунов И.Э. Региональные проблемы развития малого и частного предпринимательства (на материалах Кашкадарьинской области Республики Узбекистан): Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук.-Ташкент: Институт экономики АН РУз. 1999 г.
- [2] Сидоров В.А., Турсунов И.Э. Бизнес инноваций: проблема отчуждения труда. // "Инновацион технологиялар" / Илмий-техник журнал. Қарши, ҚарМИИ: 2020, № 1 (43). С.16-20.
- [3] Экономическая классификация стран мира/<http://www.ereport.ru/articles/mirecon/classif.htm>
- [4] Tursunov I., Kurbanov A. Innovative approaches to entrepreneurship. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 5 (17), Vol.2, Warsaw, Poland. June 2018.
- [5] Указ Президента Республики Узбекистан // «О Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы». Lex.uz.
- [6] Самые инновационные страны 2023 г. // URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-innovative-countries>.
- [7] Сидоров В.А., Турсунов И.Э., Шарипов Т.С. Экономика инноваций: проблема технологического прорыва. // "Иқтисодиёт ва сервис" / Илмий-техник журнал. Самарқанд, СамСИИ: 2020, № 4 (86). С.12-19.
- [8] Турсунов И.Э., Хамроев Г.С. Перспективы инновационного развития регионов Республики Узбекистан. "Мировая наука" научный журнал №2 (83) 2024. Москва, Россия.
- [9] Tursunov I. Developing innovative entrepreneurship on the base of the modernization of the economics. European Journal of Business and Economics, Praha, Czech Republic, Vol. 3 2011.
- [10] Турсунов И.Э. Развитие виртуального предпринимательства на основе цифровой экономики. // Economics, Москва: 2021, № 1 (48). С.14-19.
- [11] Ганчерёнок И.И., Горбачев Н.Н., Турсунов И.Э. Цифровая экономика: управление информационными ресурсами. / Учебное пособие для вузов. – Т.: ИД «Ворис», 2020. – 104 с.

Hududlarda klasterlarning sinergetik ta'siri asosida tadbirkorlikni rivojlantirish

Qurbonov, Alisher Boboqulovich

Развитие предпринимательства на основе синергического влияния кластеров в регионах

Курбанов, Алишер Бобокулович

Development of entrepreneurship based on the synergic influence of clusters in the regions

Kurbanov, Alisher Bobokulovich

Received: February 14, 2024 Revised: February 17, 2024 Accepted: March 10, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Maqolada klasterlarning iqtisodiyot fanida vujudga kelish evolyusiyasi hamda olimlarning uslubiyondashuvlari tahlil etilgan. Bizning davrimizdagi klasterlar to'loqining ko'tarilishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog'liqligi hamda buning sababi mahsulotlar murakkabligining keskin o'sishi ekanligi chuqur tahlil etilgan. Birinchi navbatda sanoat atrofida yakuniy mahsulotlarni yig'ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va butlovchi qismlarning soni va assortimenti ko'p marta oshishi natijasida barcha korxonalarining konsentratsiyasi bitta tom ostidagi ishlab chiqarish maydonchalari haqiqiy tanlov emasligi asoslandi. Klaster iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyat shakllanishini ta'minlash imkonini beradi. Jahon tajribasida klasterlarni shakllantirishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, 80-90-yillarda taklif qilingan klassik liberal yoki anglo-sakson yondashuvi M.Porterning o'zini o'zi tashkil etishiga asoslangan "Erkin bozor" mexanizmlari doirasida sodir bo'lishi. Ikkinchisi - "Qutblar" deb nomlangan zamonaviy Yevropa yondashuvi raqobatbardosh biznes hamda markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasidagi hamkorlikka asoslanishi tahlil etilgan. Shuningdek, klasterlarning sinergetik samarasi, trigger samarasini respublikamiz tadbirkorlik subektlarida qo'llash yo'nalishlari ko'rsatilgan. Klasterlarning hozirgi holati tahlil yetilib, xulosa va takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: klaster, sanoat klasterlari, mahalliy sanoat, tadbirkorlik, sinergetik samara, trigger samarasi, klasterlarning "Erkin bozor" va "qutblar" nazariyasi.

Аннотация. В статье анализируется эволюция кластеров в экономике и методологические подходы ученых. Глубоко проанализировано, что подъём волны кластеров в наше время связан главным образом с процессами фрагментации вертикально интегрированных компаний и причиной этого является резкое увеличение сложности продукции. Прежде всего, в результате многократного увеличения количества и номенклатуры промежуточных продуктов и комплектующих, используемых при сборке конечной продукции по отрасли, было обосновано, что концентрация всех предприятий под одной крышей не является реальным вариантом. Кластерная экономика позволяет создать среду творчества и обеспечить формирование инновационной деятельности. В мировом опыте существует два основных подхода к формированию кластеров. Во-первых, классический либеральный или англосаксонский подход, предложенный в 80-е и 90-е годы, осуществляется в рамках механизмов «свободного рынка», основанных на самоорганизации М.Портера. Второе – это анализ современного европейского подхода под названием «Поляки», основанного на конкурентном бизнесе и сотрудничестве центральной и местной

власти, а также показаны направления применения синергетического эффекта кластеров и триггерного эффекта в хозяйствующих субъектах нашей республики. Проанализировано современное состояние кластеров, представлены выводы и предложения.

Ключевые слова: кластер, промышленные кластеры, местная промышленность, предпринимательство, синергетический эффект, триггерный эффект, «Свободный рынок» кластеров и «полярная» теория.

Annotation. The article analyzes the evolution of clusters in the economy and the methodological approaches of scientists. It is deeply analyzed that the rise of the wave of clusters in our time is mainly associated with the processes of fragmentation of vertically integrated companies and the reason for this is the sharp increase in product complexity. First of all, as a result of the multiple increase in the number and range of intermediate products and components used in the assembly of final products in the industry, it was justified that the concentration of all enterprises under one roof is not a realistic option. The cluster economy makes it possible to create an environment of creativity and ensure the formation of innovative activities. In world experience, there are two main approaches to the formation of clusters. Firstly, the classical liberal or Anglo-Saxon approach, proposed in the 80s and 90s, is carried out within the framework of “free market” mechanisms based on the self-organization of M.Porter. The second is an analysis of the modern European approach called “Poles”, based on competitive business and cooperation between central and local authorities, and also shows the directions for applying the synergistic effect of clusters and the trigger effect in economic entities of our republic. The current state of clusters is analyzed, conclusions and proposals are presented.

Key words: cluster, industry clusters, local industry, entrepreneurship, synergistic effect, trigger effect, “Free market” of clusters and “polar” theory.

KIRISH

O'zbekistonda sanoatni innovatsion rivojlantirishning yangi yo'nalishi, raqobatda ustunlikni ta'minlash strategiyasi sifatida klasterlarni joriy qilish amaliyotiga e'tibor chuqurlashmoqda. Klasterlar ishlab chiqarish, sanoat va xizmat ko'rsatishni bir tarmoqqa to'plash, qo'shilgan qiymat zanjirini hosil qilishning samarali yo'nalishi sifatida raqobatbardosh mulkchilik shakllarining paydo bo'lishiga zamin yaratdi. Qisqa muddat mobaynida klaster usulida faoliyat yuritish o'zining ijobiy tomonlarini ko'rsatdi. Jumladan respublikamizda to'qimachilik sanoatida resurslarni tejaydigan texnika va texnologiyalarni joriy etildi. Yangi va zamonaviy korxonalar barpo etildi, yangi ish o'rinlari yaratildi, yuqori qo'shilgan qiymatga ega tayyor mahsulot ishlab chiqarish rivojlandi. Shu bois shakllanayotgan va rivojlanayotgan klasterlar faoliyatini barqarorlashtirish, mavjud muammolarni bartaraf etish dolzarb vazifalar sifatida qaralmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Klaster ma'lum bir hududda o'zaro bog'langan korxonalarning iqtisodiy aglomeratsiyasi obyekti

sifatida hunarmandchilik ishlab chiqarish davridan beri ma'lum. Uning fanda samarali usul sifatida talqin etilishi birinchilardan bo'lib, atoqli iqtisodchi olim A.Marshallning asarlarida paydo bo'ldi. Marshall [1] ularni “Mahalliy sanoat” deb atadi. Keyinchalik “Sanoat hududlari” nomi keng tarqaldi. Hozirda eng mashhur atama “klaster” esa ancha keyin paydo bo'ldi. Klaster alohida iqtisodiy tizim sifatida qaralishi mumkin [2]. Bu esa ham davlat sanoat siyosatining rivojlanishiga, ham butun iqtisodiyotga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3].

Bizning davrimizdagi klasterlar to'lqinining ko'tarilishi asosan vertikal integratsiyalashgan kompaniyalarning parchalanish jarayonlari bilan bog'liq. Buning sababi mahsulotlarning murakkabligining keskin o'sishi edi - birinchi navbatda mashinasozlikda. Yakuniy mahsulotlarni yig'ishda ishlatiladigan oraliq mahsulotlar va butlovchi qismlarning soni va assortimenti ko'p marta oshdi. Bunday sharoitlarda barcha korxonalarning konsentratsiyasi bitta tom ostidagi ishlab chiqarish maydonchalari haqiqiy tanlov bo'lishni to'xtatdi. Muqobil variant - mustaqil ishlab chiqaruvchilar o'rtasidagi o'zaro manfaatli hamkorlik, ya'ni klasterlar vujudga kela boshladi. Klaster yondashuvining asoschisi sifatida M.Porter klasterini “Geografik jihatdan qo'shni bo'lgan bir-biriga bog'langan kompaniyalar va ular bilan bog'liq

bo'lgan kompaniyalar guruhi" deb ta'riflaydi [4]. Bunday yondashuvlar tarmoqlararo va tarmoq ichida sinergetik ta'sirni ifodalaydi.

Sinergiya samarasi ichki va tashqi qarshiliklarni, yutuqlar yig'indisini birlashtirganda paydo bo'ladi. Jamoa harakatini natijasini yerishish uchun kompaniyalar tuzilmalarini tashkil etishda "Sinergiya" atamasi A.A.Bogdanov [5], I.Ansoff tomonidan qo'llanilgan [6]. Sinergiya deganda ikki yoki undan ortiq korxonalarining bir xil yo'nalishda birlashishi natijasida yuzaga keladigan strategik afzalliklar tushuniladi [7]. Klasterlashning sinergetik ta'siri tufayli quyidagi imkoniyatlar vujudga keladi:

- raqobatdan oldingi imkoniyatlar;
- innovatsiyalarning tarqalishi;
- vertikal integratsiya;
- texnologik transfer, hayotiy sikl uzaytirilishi, gorizontal differentsiatsiya.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

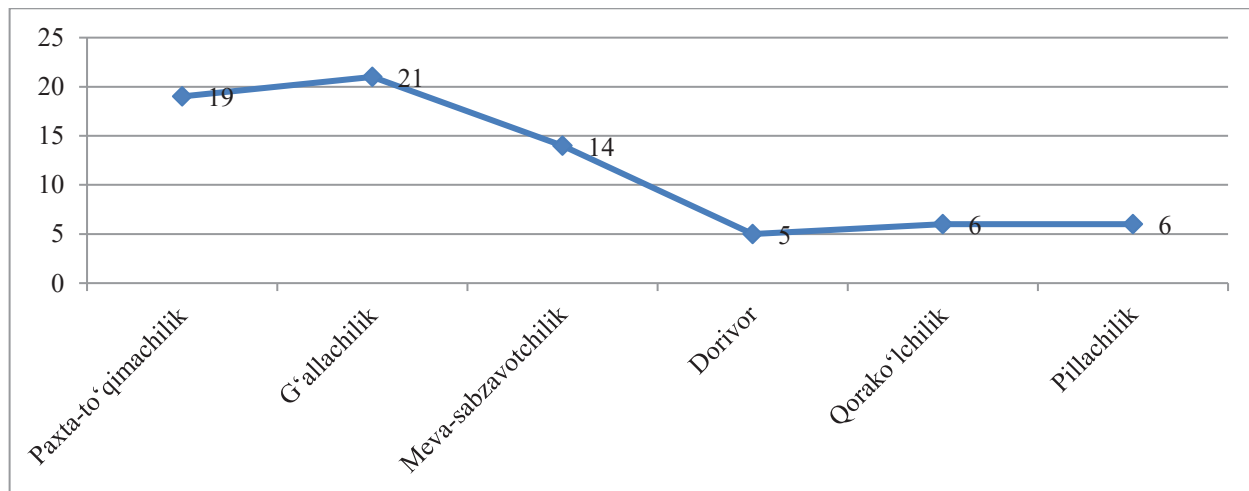
Ushbu tadqiqotni amalga oshirishda sanoat klasterlarining nazariy-uslubiy asoslari, klasterlar va unga birlashgan tadbirkorlik subyektlarining mahsulotlar bozori taraqqiyotidagi roli, unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish kabi yo'nalishlarda ilmiy tadqiqot ishini olib borgan bir qator olimlarning ishlari nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida ilmiy tadqiqotlarning dialektika nazariyasiga tayangan holda analiz va sintez, statistik tahlil usullaridan foydalanildi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Klasterlar tadbirkorlarning imkoniyatlarini birlashtirgan yagona tizim sifatida shakllandi. Shu bilan birga bir-biriga bog'liq turli xil faoliyat yurituvchi tadbirkorlarning o'rtacha xarajatlarini qisqartirdi. Tarmoqda mavjud bo'lmagan faoliyat turlarining hosil bo'lishiga imkon yaratdi. Bu esa bir yo'nalishdagi ishlab chiqarish boshqa faoliyat turlariga sinergetik ta'sir ko'rsatadi. Sinergetik ta'sir mahalliy harakatlar oddiy individual harakatlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Shu munosabat bilan integral tuzilmaning salohiyati individual tuzilma a'zolari potentsiallaridan yuqori bo'ladi. Hamkorlik va samarali foydalanish natijasida

uzoq muddatli istiqbolda barcha manfaatdor sheriklarning imkoniyatlari sinergetik effektga olib keladi. U yoki bu klasterni yaratish g'oyasi hududni batafsil o'rganish va tizimli yondashuvni talab qiladi. Kompaniyalar uchun unga kirish faqat bir-birining yonida joylashganligi emas, balki foydali bo'lishi lozim. Klasterlarni yaratishda ishlab chiqaruvchilarning manfaatlarini bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lmasligi kerakligini tushunish muhimligi infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatini yaratadi [8]. Klaster iqtisodiyoti ijodkorlik muhitini yaratish va innovatsion faoliyatni shakllantirishni ta'minlash imkonini beradi. Jahon tajribasida klasterlarni shakllantirishda ikkita asosiy yondashuv mavjud. Birinchisi, 80-90-yillarda taklif qilingan klassik liberal yoki anglo-sakson yondashuvidir. M.Porter aytganidek, xo'jalik subyektlarining o'zini-o'zi tashkil etishiga asoslangan "Erkin bozor" mexanizmlari doirasida sodir bo'ladi. Ikkinchisi - "Qutblar" deb nomlangan zamonaviy Yevropa yondashuvi raqobatbardosh biznes hamda markaziy va mahalliy hokimiyat organlari o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan.

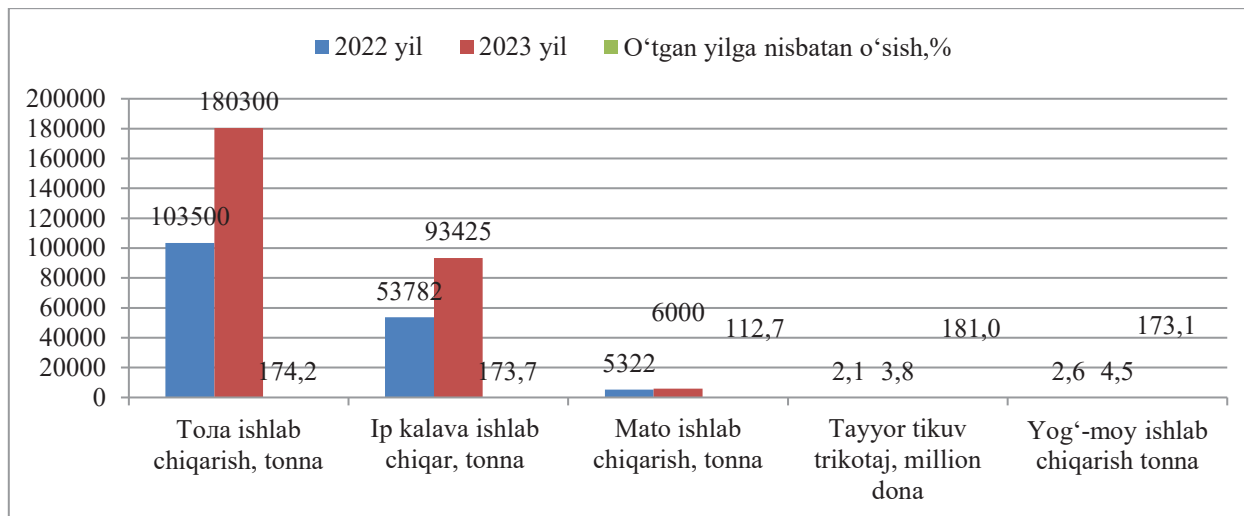
O'zbekiston Respublikasida klasterlarning vujudga kelishi davlat tomonidan agrar tarmoqda sanoat integratsiyasini qo'llab - quvvatlash orqali sodir bo'lmoqda. Bu esa xorijiy va mahalliy investorlarning erkin faoliyat ko'rsatishi uchun meyoriy - huquqiy hujjatlar asosida ta'minlandi. Agrar sohada qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashning ortda qolishi davlat aralashuvini taqozo qildi. Jumladan, agrar tarmoqda paxta - to'qimachilik, g'allachilik, meva - savzavotchilik, farmasevtika, qorako'lchilik, pillachilik klasterlari tashkil etildi.

1-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar soni, birlik.

Qashqadaryo viloyatida 2023 yilda 180300 tonna tola ishlab chiqarilgan bo'lib, 2022 yilga nisbatan 74,2 foizga o'sgan. Ip – kalava ishlab chiqarish 73,2 foizga, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish 81,0 foizga ortgan, yog'-moy ishlab chiqarish 73,1 foizga ortgan. Ammo mato ishlab chiqarish, tayyor tikuv - trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish darajasi

oshgan bilan, ishlab chiqarish hajmi kam (2-rasm). Shunday bo'lsa-da, ushbu ishlab chiqarish sohalari oldingi yillarda mavjud bo'lmagan. Klasterlarning sinergetik ta'sirida ushbu ishlab chiqarish yo'nalishlari sekin bo'lsa-da rivojlanmoqda.

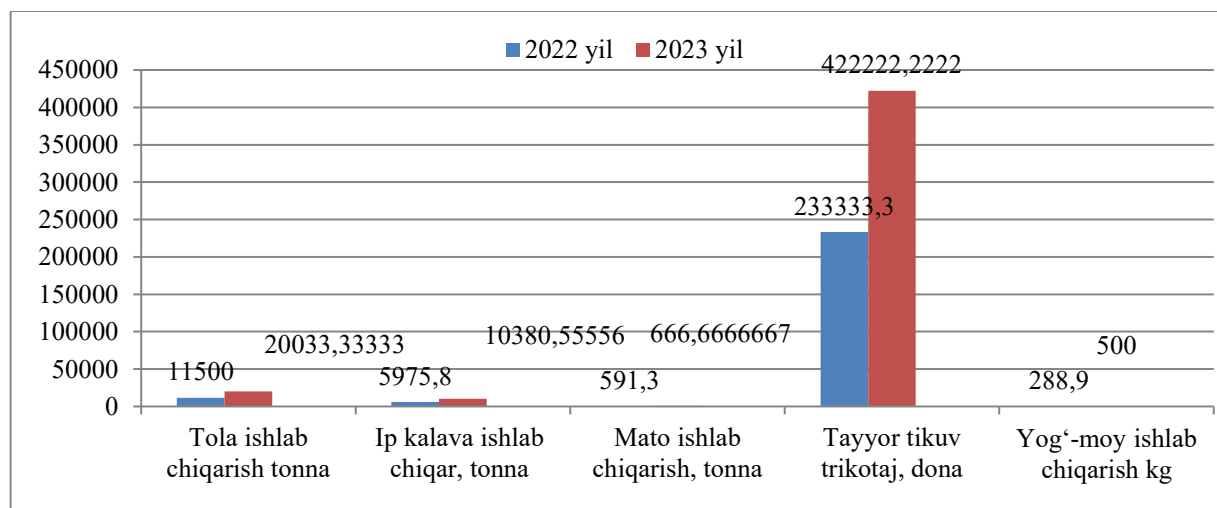

2-rasm. Qashqadaryo viloyatida klasterlar mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasi

Qashqadaryo viloyatida paxta – to'qimachilik klasterlarining soni 19 tani tashkil qilgan bo'lib, shundan, faqat 9 tasi ip-kalava, mato, tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqaradi. Bu O'zbekiston iqtisodiyotiga klasterlarning kirib kelishining dastlabki ko'rinishlari xolos. 2017 yildan buyon agrar sohada klasterlarni rivojlantirishning huquqiy asoslari yaratilgan. Ammo xorijiy va mahalliy investorlarning bu yo'nalishga kirib kelish sekin kechdi. 2021-2022

yillardan boshlab klasterlar qayta ishlash sohasini o'z o'rniga qo'yishni boshladi.

3-rasmda har bir klasterga to'g'ri keladigan agrosanoat mahsulotlari keltirilgan bo'lib, ip-kalava , yog'-moy ishlab chiqarishdagi ko'rsatkichlar juda pastligi ko'rinib turibdi.

3-rasm. Har bir klasterga to'g'ri keladigan agrosanoat mahsulotlari

O'zbekiston Respublikasida klaster iqtisodiyotiga tegishli bo'lgan uyushgan kompleks disassimilyatsiyadan ko'ra assimilyatsiya (ichkarida to'planish)ning ustunligi bilan tavsiflanadi, ya'ni faoliyatni to'plash, bu uning uchun noqulay sharoitlarda ayniqsa muhimdir. Disassimilyatsiyaning ustunligi faoliyatning yo'qolishiga va shunga mos ravishda tizimning tashqi ta'siriga qarshilikning pasayishiga olib keladi. Klaster iqtisodiyoti konjugatsiya hodisasini o'zida aks ettiradi. Konjugatsiya, ingression va disgression kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi. Konjugatsiya jarayoni yelementlarning bir xillik, o'xshashlik, harakatning bir yo'nalishliligi, bir-birini to'ldiruvchiligi va boshqalar tamoyillariga muvofiq bog'lanishi, shuningdek, ularning kombinatsiyasi natijasida "Zanjirli aloqa"ni tashkil yetishi bilan ta'minlanadi. Bu esa klaster iqtisodiyotiga to'liq mos keladi. Elementlar birikmasining paydo bo'lishi va o'zgarishi, xilma-xillikni keltirib chiqaradi hamda tashkiliy shakllarni o'zgartirib yangi tashkilot hosil qiladi [9].

Umuman olganda, klasterning paydo bo'lishi, kamdan-kam istisnolardan tashqari, kombinatsiya ta'siri ostida o'z-o'zidan sodir bo'lishi lozim. Tadbirkorlik tashabbusini ayrim omillarning asosiysi deb hisoblash mumkin. Bu esa klasterlarning shakllanishi uchun asos hisoblanadi [10]. Bir yoki ko'plab xo'jalik yurituvchi subyektlar tomonidan birgalikda foydalanish imkoniyati yoki zaruriyati bir nechta birlashtiruvchi omillariga bog'liq. Masalan: asosiy texnologiya, mahsulotlar marketingi ilgari surish kanallari, kadrlar

tayyorlash tizimi, yagona mahsulot sohasiga oid nou-xau yaratish tizimi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Klaster bir tomondan, trigger effektiga ko'ra tezda yangilash imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, bu jarayonda xaridorlar bozordan oldingi uzluksiz rivojlanishini eslashga majbur qiladi. Boshqa tomondan, klasterning barqarorligi tashqi va ichki salbiy buzilishlarga qarshi turish, mutanosib va barqaror holatni saqlash qobiliyati bilan belgilanadi. Aynan klaster iqtisodiyoti sizga biznes konsepsiyasini yangidan qurish, odatiy modellarni o'zgartirish, o'zingizni boshqacha joylashtirish va raqobatbardoshlikning yangi joylarini topish imkonini beradi. Klaster ichidagi raqobat tizimni optimallashtirishga va ma'lumotlar almashinuviga, mutaxassislar, texnologiyalar tizimni rivojlantirishga, moliyaviy resurslarni o'tkazish imkonini beradi. Klasterni rivojlantirish uchun eng zarur bo'lgan tarmoqlarga, zamonaviy iqtisodiyot global iqtisodiyot bilan tavsiflanadigan raqobat, o'zgarishlar, axborot va kommunikatsiyalarning yanada tezroq oqimi o'sib bormoqda. Bu esa biznesning murakkabligi va keng tarqalgan globallashuvni taqdim etadi. O'zgarishlar tezligi shunchalik yuqori bo'ladiki, biz uning mohiyatida innovatsion biznesning yangi davri tug'ilishi haqida gapirishimiz mumkin. Bu yangi iqtisodiy va biznes muhitida zamonaviy texnologik yutuqlar bilan tavsiflanadi. Bozorlarda tez o'zgaruvchan o'yin

qoidalari va moslashgan yangi xaridorning shakllanishi ham katta tezlikda o'zgaradi. Shunga ko'ra, ishlab chiqaruvchi talab muammolariga ham, atrofdagi bozor muhitidagi o'zgarishlarga ham moslashishadi.

Klasterni shakllantirish uchun quyidagi vositalar to'plamidan foydalanish lozim:

- tashkiliy va kommunikativ, jalb qiluvchi klasterni rivojlantirish va amalga oshirish mumkin bo'lgan kommunikativ muhitni rivojlantirish;

- yaratishni nazarda tutuvchi investitsiyalar jalb qilish, muhandislik yoki klasterni shakllantirish uchun zarur bo'lgan boshqa infratuzilmani shakllantirish;

- tashkiliy va huquqiy, meyoriy-huquqiy bazani ishlab chiqish va qo'llab-quvvatlash. Bu xodimlar, axborot, marketing va boshqa dasturlarni o'z ichiga oladi.

Har qanday klaster ma'lum bosqichlar ketma-ketligidan o'tadi. Ular barcha klasterlar uchun bir xil bo'lmasligi mumkin. Ularning rivojlanish sur'ati har xil bo'lishi mumkin. Biroq, klasterlarning rivojlanishida ba'zi xarakterli jihatlarni aniqlashga imkon beradigan ichki mantiq mavjud. Eng ko'p ishlatiladigan klaster bosqichlari quyidagilar bo'lishi lozim:

- strukturaviy - bosqichli, klaster strukturasi rivojlanishini dinamikada qayd etish, uning asosiy vazifasi klaster tuzilmasida uning rivojlanishi uchun paydo bo'lishi kerak bo'lgan yangi elementlarni aniqlashdan iborat;

- asosiy ishlab chiqarish va texnologik bosqichlarni belgilovchi ishlab chiqarish va texnologik ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlovchi klasterdagi jarayonlar va asosiy infratuzilma;

- muammoli, potensial klaster tuzilmasi va mavjud vaziyat o'rtasidagi tafovutlarni qayd etish yoki potensial klaster rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan tashqi muammolar.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Qurbonov, Alisher Boboqulovich** – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot kafedrası" professori v.b., i.f.n. / **Курбанов, Алишер Бобокулович** - Каршинский инженерно-экономический институт Исполняющий обязанности профессора кафедры «Инновационная экономика», к.э.н. / **Kurbanov, Alisher Bobokulovich** - Karshi Engineering and Economic Institute Acting Professor of the Department of Innovative Economics, Ph.D.

qurbonov7721@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-3208-5657>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Маршалл, А. Основы экономики / А. Маршалл. - М.: Издательство "Прогресс", 1993. - Т.3. - 351 с.
- [2] Бабкин А.В., Шамина Л.К. Анализ использования методических подходов в управлении экономическими системами // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Серия «Экономика». - 2008. № 1 (53). - стр. 18-22.
- [3] Бабкин А.В., Бахмутская А.В., Кудрявцева Т.И. Разработка эффективного механизма региональной промышленной политики // Экономический рост России. - 2013. - № 4 (61). - С. 204-2012
- [4] Портер, М. Конкуренция. Пер. с англ. // - М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. - 608 с.
- [5] Богданов, А.А. Тектология - всеобщая организационная наука. [Текст] - Т. I, II. - М.: Экономика, 1989.
- [6] Ансофф, И. Новая корпоративная стратегия [Текст] / И.Ансофф. - СПб.: Изд-во «Питер», 1999. - 416 с.
- [7] Синергетический подход в управлении [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.viktorova-ts.ru>
- [8] Савельева, Е. А. Создание промышленных кластеров и повышение конкурентоспособности Самарского региона /Е.А.Савельева // Вестник Самарского государственного аэрокосмического университета. - 2009. -№3 - С. 178-192.
- [9] Boboqulovich Q. A. THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN ADVANCED TRAINING OF SPECIALISTS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX //Gospodarka i Innowacje. - 2023. - S. 137-144.
- [10] Sayyora G., Nasimovna N., Tokhirovna A. Prospects of Innovative Development of the Agricultural Sector. - 2023.

Tadbirkorlikni rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalar roli

Mamatov, Abdurauf Olimjon o'g'li

Роль имитационных инноваций в развитии предпринимательства

Маматов, Абдурауф Олимджон угли

The role of imitation innovations in entrepreneurship development

Mamatov, Abdurauf Olimjon ugli

Received: March 12, 2024 Revised: March 15, 2024 Accepted: March 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston sharoitida kichik biznesda imitatsion innovatsiyalardan foydalanish shart-sharoitlari, xususiyatlari ko'rilgan. Shuningdek, imitatsion innovatsiyalarning ustun tomonlari yoritib berilgan. Hududlar iqtisodiy va ilmiy salohiyatining rivojlanish darajasi, aniqlangan integral indekslar yordamida tahlil qilingan hamda tadbirkorlikni hududlar bo'yicha innovatsion rivojlanish imkoniyatlari aniqlangan. Maqolada mustaqil innovatsiyani amalga oshirishda ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarni korxonaning o'zi amalga oshirishi hamda bu juda katta tavakkalchilikka bog'liq ekani va juda ko'p mablag' talab qilinishi aks ettirilgan. Odatda, yirik kompaniyalar mustaqil innovatsion faoliyat bilan shug'ullanadi. Tadqiqotchi tomonidan imitatsion innovatsiyalarda korxonaga to'g'ridan-to'g'ri ilg'or texnologiya va uskunalarni sotib olishi va ularni modernizatsiyalash hamda takomillashtirishga qaratilgan ishlarni olib borishi tadqiq etilgan. Imitatsion innovatsiyada olib boriladigan izlanishlar riskdan va qayta-qayta izlanishlardan, katta xarajatlardan xoli bo'ladi (yangi texnologiyani modernizatsiyalash, yangi texnologiyani ishlab chiqishga nisbatan arzon), bozorda o'z o'rnini topgan tovarlar va texnologiyalar imitatsiya qilinadi. Maqola tadbirkorlikni rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalarning o'рни va roliga bag'ishlangan hamda hududlar bo'yicha tahliliy jadvallar aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Kichik biznes, o'rta biznes, innovatsiya, imitatsion innovatsiya, mustaqil innovatsiya, indeks, integral indeks, texnologik innovatsiya, jarayonli innovatsiya, birgalikdagi innovatsiya, hududning iqtisodiy rivojlanganlik darajasi.

Аннотация. В данной статье описаны условия и особенности использования имитационных инноваций в малом бизнесе Узбекистана. Также выделены преимущества имитационных инноваций. С помощью определённых интегральных показателей проанализирован уровень развития экономического и научного потенциала регионов, определены возможности инновационного развития предпринимательства в регионах. В статье отражено, что при осуществлении самостоятельной инновации научно-исследовательские, опытно-конструкторские и технологические работы выполняются самим предприятием, а это очень рискованно и требует больших денежных затрат. Обычно крупные компании занимаются самостоятельной инновационной деятельностью. В статье исследовано, что при имитационных инновациях предприятие напрямую закупает передовые технологии и оборудование, и проводит работы, направленные на их модернизацию и усовершенствование. Исследования, проводимые в рамках имитационных инноваций, свободны от риска и повторных исследований, высоких затрат (модернизация новой технологии обходится дешевле по сравнению с разработкой новой технологии), имитируются товары и технологии, нашедшие свое место на рынке. Статья посвящена месту и роли имитационных инноваций в развитии предпринимательства, представлены аналитические таблицы по регионам.

Ключевые слова: малый бизнес, средний бизнес, инновации, имитационные инновации, независимые инновации, индекс, интегральный индекс, технологические инновации, процессные инновации, совместные инновации, уровень

экономического развития региона.

Annotation. This article describes the conditions and features of the use of imitation innovations in small businesses in Uzbekistan. The advantages of imitation innovations are also highlighted. Using certain integral indicators, the level of development of the economic and scientific potential of the regions was analyzed, and the possibilities for innovative development of entrepreneurship in the regions were identified. The article reflects that when carrying out independent innovation, research, development and technological work is carried out by the enterprise itself, and this is very risky and requires large financial costs. Typically, large companies engage in independent innovation activities. The researcher investigated that with imitation innovation, an enterprise directly purchases advanced technologies and equipment and carries out work aimed at their modernization and improvement. Research carried out within the framework of imitation innovations is free from risk and repeated research, high costs (upgrading a new technology is cheaper compared to developing a new technology), goods and technologies that have found their place in the market are imitated. The article is devoted to the place and role of imitation innovations in the development of entrepreneurship, analytical tables are presented by region.

Key words: small business, medium business, innovations, imitation innovations, independent innovations, index, integral index, technological innovations, process innovations, joint innovations, the level of economic development of the region.

KIRISH

Bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lgan innovatsiyalar tushunchasini va bu bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tadqiq qilish hamda shu asosda mamlakatimizda innovatsion rivojlanish jarayonini ilmiy asosda shakllantirish, informatsion texnologiyalarning ma'lumotlarni qayta ishlash natijasida butunlay yangi bilimlar hosil qilib, yangi ko'rinishdagi faoliyat turlarini yaratish, ayniqsa innovatsion tadbirkorlikni joriy etish talab etiladi. Bu esa mamlakat iqtisodiyoti, xususan moddiy va nomoddiy ishlab chiqarishning rivojlanishi, raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va iqtisodiy o'sishning asosiy manbasi bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi sharoitda mahsulotga talabning ortishi, raqobatning kuchayishi, bilimlar iqtisodiyotiga o'tish va kompaniyalar o'rtasida iqtisodiy o'zaro aloqalarning kengayishi tadbirkorlikning rivojlanishi innovatsion xarakterda bo'lishiga olib kelmoqda. Tadbirkorlikni innovatsion rivojlanishida uni qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma muhim o'rin tutadi [1] [2].

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, 79% sanoat korxonalarini ko'proq texnologik innovatsiyalarni joriy qilishga e'tibor beradi, tashkiliy innovatsiyalar 29%, marketing innovatsiyalarini joriy qilish 18% ni tashkil qiladi [5].

Kichik biznesning zaif tomonini ifodalovchi va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanishiga to'sqinlik

qiluvchi holatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- moliya resurslari yetishmasligi;
- innovatsiyalar katta xarajatlar bilan bog'liqligi;
- texnik bazaning past darajada ekanligi;
- kredit foizi yuqoriligi;
- malakali kadrlar yetishmasligi;
- riskning yuqoriligi va hokazo [9].

Mustaqil innovatsiyani amalga oshirishda ilmiy tadqiqot, tajriba-konstruktorlik va texnologik ishlarni korxonaning o'zi amalga oshiradi va bu juda katta risk bilan bog'liq va juda ko'p mablag' talab qiladi. Odatda, yirik kompaniyalar mustaqil innovatsion faoliyat bilan shug'ullanadi. Imitatsion innovatsiyalarda korxonalar to'g'ridan-to'g'ri ilg'or texnologiya va uskunalarini sotib oladi va ularni modernizatsiyalash hamda takomillashtirishga qaratilgan ishlarni olib boradi. Imitatsion innovatsiyada olib boriladigan izlanishlar riskdan va qayta-qayta izlanishlardan, katta xarajatlardan xoli bo'ladi (yangi texnologiyani modernizatsiyalash, yangi texnologiyani ishlab chiqishga nisbatan arzon), bozorda o'z o'rnini topgan tovarlar va texnologiyalar imitatsiya qilinadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Iqtisodiy munosabatlar tizimida innovatsiyaning o'rnini bo'yicha turlicha yondashuvlar mavjud. P.V.Rodionov [Rodionov P.V., 2012] fikricha: "Innovatsion iqtisodiyot

inson kapitalini ijodiy salohiyatiga asoslangan holda bozor ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni ishlab chiqish majmui. Bunday iqtisodiyotda raqobat ustunligi xarajatlarni qisqartirish, zamonaviy ilm-fan yutuqlariga asoslangan milliy iqtisodiyotning tovarlar va xizmatlar iste'mol xususiyatlari sifatini yaxshilash hisobiga ta'minlanadi". Ayupov R.X. va Boltaboeva G.R. [Ayupov R.X., Boltaboeva G.R., 2013]: "Innovatsiya – hayotga tadbiriq etilgan va tijoratda qimmatga ega bo'lgan go'ya bo'lib, u yangi talablarni yarata oladi, mavjud talablarni samaraliroq ravishda qondiradi va sarf-xarajatlar hamda amaliyotga tadbiriq natijalarining optimal nisbatida iqtisodiy, informatsion, ekologik, ijtimoiy yoki boshqacha turdagi samara keltiradi", - deb ta'kidlaydilar.

Rossiyalik olimlardan Bulanova YE.V., Somenkova N.S., Yagunova N.A. [1] Gumerova G.I., Shaymiyeva E.SH. [2] ishlarida Rossiya sharoitida sanoat komplekslari tarkibida innovatsion korxonalarini rivojlantirish masalalari, ularni innovatsion infratuzilma elementlari bilan ta'minlash kichik korxonalarda texnologik innovatsiyalarni rivojlantirishning strategik masalalari ko'rilgan. Xitoylik olimlarning [3] va [4] ishlarida xitoy xalq respublikasida tadbirkorlikni rivojlantirish masalalari, tajribasi va imitatsion innovatsiyalarning ustun tomonlari yoritilgan. O'zbekiston olimlarining ishlarida, xususan G.Fedyasheva va boshqalarning ishlarida mamlakatimizda innovatsion jarayonlarni rivojlantirish, innovatsiyalarni amaliyotga joriy qilish bilan bog'liq masalalar yoritilgan. Mazkur ishda hududlarning ishlab chiqarish va ilmiy salohiyatidan kelib chiqib tadbirkorlikni hududlar kesimida imitatsion innovatsion rivojlantirish masalalari o'rganilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuvi, analiz, sintez, induksiya va deduksiya, monografik kuzatuv, statistik tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Innovatsion iqtisodiyot mamlakat aholisining turmush darajasini oshirishga xizmat qiluvchi

ilm-fanni rivojlantirish, ilg'or texnologiyalardan samarali foydalanish, ilmiy tadqiqot natijalarini ishlab chiqishga joriy qilish, iste'molchiga yanada yaxshi mahsulot va xizmatlarni taqdim etish, yangi turdagi mahsulot (xizmat)lar ishlab chiqishni talab qiladi. Shu bilan birga, innovatsion iqtisodiyot cheklangan resurslardan samarali foydalanish, o'rinbosar mahsulot va xizmatlar ishlab chiqish, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish, doimo yangi maqsad va rejalar ishlab chiqish orqali mamlakat aholisining hayot darajasini oshishiga ta'sir ko'rsatadi. Ilm-fan va texnika yutuqlarini keng qo'llagan holda iqtisodiyot tarmoqlariga, ijtimoiy va boshqa sohalarga zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tezkor joriy etish mamlakatimiz jadal rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo'lida tez va sifatli ilgarihlashni ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion g'oyalar, ishlanmalar va texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi. Shu bilan birga, o'tkazilgan tahlil ishlab chiqarishni modernizatsiya, diversifikatsiya qilish, uning hajmini oshirish hamda ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar turlarini kengaytirish borasidagi ishlar lozim darajada olib borilmayotganini ko'rsatdi. Xususan, bu borada ko'plab ko'rsatkichlarning mavjud emasligi va ishlar samarali muvofiqlashtirilmagani sababli mamlakatimiz so'nggi yillarda nufuzli va obro'li xalqaro tuzilmalar tomonidan tuziladigan Global innovatsion indeks reytingida ishtirok etmayotgan edi.

2020 yilning 2 sentabr sanasida Global innovatsion indeks reytingining 2020 yil «Innovatsiyani kim moliyalashtiradi?» mavzusidagi 13-soni nashrdan chiqdi. Har yili 24 iyul sanasida chop etilishi an'anaga aylangan nashr pandemiya ta'siri ostida kechiktirilgani ma'lum qilingan edi. O'zbekiston 2020 yil 131 ta mamlakatlar ichida 93-o'rinni egallagan, bunda Shveysariya – 1, Shvetsiya – 2, AQSH – 3, Rossiya – 47, Qozog'iston – 77, Qirg'iziston – 94, Tojikiston – 109-o'rinni egallashgan edi.

Aytib o'tilganidek, O'zbekiston so'nggi marta 2015 yilda 122-o'rinni egallagan va oxirgi yillarda umuman GII ro'yxatidan joy olmagan edi. GII 2020 yil nashri 80 ta indikator tashkil topgan. Shundan,

58 ta indikator miqdoriy statistik ma'lumotlarni talab qiladi. 18 ta indikator turli indekslardan iborat va nihoyat 4 ta indikator Jahon iqtisodiy forumi tomonidan o'tkaziladigan so'rovnomalardan tashkil topadi. GII'da, shuningdek, «kirish» va «chiqish» indekslar to'plamlari mavjud. «Kirish» indekslarida innovatsiyalarni joriy etish uchun mavjud resurslar va sharoitlarning mavjudligi baholanadi. «Chiqish» indeksida esa innovatsiyalarning amalga oshirishdagi amaliy natijalar inobatga olinadi. «Kirish» indeksleri to'plamida O'zbekiston 81-o'rin, «chiqish» indikatorlar to'plamida esa 118-o'rinni egallagan. Solishtiradigan bo'lsak, 2015 yili «kirish» indekslar to'plamida 112-o'rin va «chiqish» indikatorlari ko'rsatkichida esa 127-o'rinni egallagan. «Kirish» indeks bo'yicha 31 pog'ona va «chiqish» indeksi bo'yicha – 9 pog'ona yuqorilagan. Bu degani, hozirda yurtimizda 5 yil avvalga nisbatan innovatsiyalarni joriy etish uchun resurslar ham ortgan, sharoitlar ham ijobiy tomonga o'zgargan [10]. 2015 yilga nisbatan umumiy reytingda 29 pog'onaga yuqorilash yomon ko'rsatkich emas. Ammo buni, baribir, biz kutgan ko'rsatkich ham deb ayta olmaymiz. Hozir «kirish» indeksi to'plamidagi indikatorlar bo'yicha statistik ma'lumotlarning barchasi so'nggi yillarga tegishli emasligi; 80 ta ko'rsatkichlardan 15 tasi bo'yicha statistik ma'lumotlarning mavjud emasligi bois 2020 yilda reytingda inobatga olinmagani; va eng asosiysi, «kirish» indeksidagi indikatorlarining natijalari «chiqish» indeksidagi indikatorlar to'plamida birinchi yilning o'zida aks etmasligi aniqlandi. Ya'ni «kirish» indeksi indikatorlaridagi o'zgarishlar «chiqish» indeksidagi indikatorlarda bir necha yillardan so'ng o'z natijasini bera boshlaydi. Bu 2–3 yil vaqtni talab qiladi. Masalan, yuqori texnologiyali ishlab chiqarish uchun sarf etilgan investitsion mablag'lar «kirish» indikatorlari to'plamida aynan shu yilda umumiy reytingga ta'sir qilgan bo'lsa-da, uning natijasi, ya'ni yuqori texnologiyali mahsulotni ishlab chiqarish va eksporti yillar davomida amalga oshiriladigan jarayondir. Umuman, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va uning natijasini olish qisqa muddatda amalga oshiriladigan jarayon emas. Buning uchun inson resurslari, ya'ni inson kapitalini rivojlantirish, moliyaviy xarajatlar, va albatta, vaqt o'ta muhim hisoblanadi. So'nggi yillardagi islohotlar va hozirda amalga oshirayotgan amaliy chora-tadbirlarimiz kelgusi yillarda GII'da yanada

aniqroq aks eta boradi.

2020-2022 yillar GII reytingidagi yana bir muhim jihat - innovatsiyalar bo'yicha rivojlangan davlatlar (Shveysariya, Shvetsiya va AQSH) yetakchilik qilayotgan va innovatsiyalarning rivojlanganlik darajasi yalpi ichki mahsulotga va uni innovatsion rivojlanishga yo'naltirilganligiga bog'liq ekanligi ko'rinsa-da, aslida innovatsion rivojlanish Osiyo davlatlariga ko'chgani yaqqol qayd etildi. Ayniqsa, Xitoyning yillar davomida ketma-ket 14-o'rinni egallashi, Singapur (8-o'rin) va Koreya (10-o'rin) davlatlarining yuqori o'ntalikka kirishi buning ochiq isbotidir. Shunisi qiziqki, 2020 yilgi GII reytingi ma'lumotlariga ko'ra, 25 davlat o'z iqtisodiy rivojlanishiga nisbatan juda yaxshi ko'rsatkichlarga erishgan, bu qatorda 8 ta Afrika mamlakatlari ham joy olgan.

O'zbekiston xususan, 2015 yilga nisbatan 2022 yilda infratuzilmaviy rivojlanishda 101-o'rindan 72-o'ringa ko'tarilgan. Bunda asosan Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shu jumladan Internet tarmog'idan foydalanish ko'rsatkichi bo'yicha aholining axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga ulanish imkoniyatlari ortganligini bilsak bo'ladi (36 o'ringa yuqorilagan). Shuningdek, elektron hukumat xizmatlari ko'rsatkichida 24-o'ringa yuqorilagan. Bu, albatta, so'nggi yillarda mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan islohotlarning dastlabki natijalaridir [10].

O'zbekistonning Global innovatsion indeksga qayta kiritilib baholanishi mamlakatning kelgusi rivojlanishi uchun va mamlakatdagi korxonalar raqobatbardoshligini oshirish, aholining turmush sifatini oshirishda juda katta ahamiyatga ega. GII ko'rsatkichlari iqtisodiyotning deyarli barcha jabhalarini qamrab olgan. Bu jabhalar bugungi kunda hammaning e'tiborida bo'lib turgan tibbiyot, ta'lim, institusional rivojlanish, qishloq xo'jaligi, sanoat, energetika, bank va moliya kabi deyarli barcha sohalarni o'z ichiga oladi. Ushbu iqtisodiyot tarmoqlarining xolis statistik ma'lumotlar bilan baholanishi va dunyo mamlakatlari iqtisodiyotlarining muntazam tarzda taqqoslab borilishi, mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishdagi asosiy yo'nalishlarni belgilab olishda, oddiyroq qilib aytganda, «shpargalka» bo'lib xizmat qilishi mumkin. Bu indeksni chuqur tahlil etilsa, butun dunyo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanishdagi tajribalarini

o'rganish mumkin.

O'zbekiston sharoitida tadbirkorlik korxonalarida imitatsion innovatsiyalardan samarali foydalanish hududlarning iqtisodiy va ilmiy salohiyatiga bog'liq. Hududlarning iqtisodiy rivojlanganlik darajasini ifodalovchi yalpi hududiy mahsulotni qaraymiz (1-jadvalda respublika bo'yicha YAIM olingan), eng ko'p YAHM Toshkent shahrida ishlab chiqarilgan, uning mamlakat YAIMdagi ulushi 14,6 %ga teng,

undan keyin Toshkent viloyati – 9,8 % va Samarqand – 7,3 %. Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax, Xorazm va Sirdaryo viloyatlarida bu ko'rsatkich juda past bo'lib, 3,7 %dan oshmaydi. Aholi jon boshiga YAHM indeksi Navoiy viloyatida 2,43, ya'ni aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi YAHM respublika ko'rsatkichidan 2,43 barobarga ko'p. Xuddi shunday Toshkent shahri – 1,92 va Toshkent viloyatida – 1,13. Bu ko'rsatkich respublikanikidan yuqori.

1-jadval

Hududlar kesimida YAHM (O'zbekiston Respublikasi bo'yicha YAIM), 2022

		YAHM (mlrd. so'm)	YAIMda hududlar ulushi (%da)	Aholi jon boshiga YAHM (ming.so'm)	Indeks
1.	O'zbekiston Respublikasi	511 838,1	100%	15 242,0	1,0
2.	Qoraqalpog'iston Respublikasi	18 735,7	3,7	9 944,1	0,65
	Viloyatlar				
3.	Andijon	32 897,2	6,4	10 621,6	0,70
4.	Buxoro	26 695,0	5,2	13 980,1	0,92
5.	Jizzax	15 211,9	3,0	11 126,3	0,73
6.	Qashqadaryo	36 470,1	7,1	11 233,3	0,74
7.	Navoiy	36 685,2	7,2	37 119,5	2,43
8.	Namangan	23 239,0	4,5	8 353,6	0,55
9.	Samarqand	37 593,9	7,3	9 793,9	0,64
10.	Surxondaryo	22 349,3	4,4	8 597,2	0,56
11.	Sirdaryo	10 477,7	2,0	12 500,3	0,82
12.	Toshkent viloyati	50 117,8	9,8	17 164,2	1,13
13.	Farg'ona	32 943,3	6,4	8 861,5	0,58
14.	Xorazm	19 136,5	3,7	10 337,4	0,68
15.	Toshkent shahri	74 527,6	14,6	29 331,2	1,92

GII alohida indikatorlaridagi egallagan o'rnimizdan kelib chiqib, iqtisodiy va ijtimoiy islohotlarning asosiy yo'nalishlarini belgilab olishimiz va jahon tajribasidan kelib chiqib, zaruriy choralarni ko'rishimiz zarur. Shuningdek, GII ko'rsatkichlari har bir iqtisodiyotning kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga imkon beradi.

O'zbekiston Respublikasi aholisining kundalik hayot tarzini yaxshilashga, ish bilan bandligini ta'minlashga, iste'mol mahsulotlari turlarini ko'paytirishga, umuman olgandayaxshixayotkechirishgaerishishdaiinnovatsion iqtisodiyotning roli kuchli ahamiyatga ega. Innovatsion iqtisodiyot rivojlangan sari mamlakatda o'zgarishlarga bo'lgan qiziqish ortadi, xo'jalik yurituvchi subektlar faoliyatida innovatsion ishlanmalar bilan ishlash ko'nikmalarishakllanadi,xar birshaxsinnovatsiong'oya yordamida tadbirkorlik bilan shug'ullanishga intiladi, xar bir tarmoq xalqaro darajadagi korxonalar bilan raqobatlasha olish darajasiga erishadi. Hozirgi vaqtda innovatsiya bozor ehtiyojlarini yaxshiroq qondirish, ishlab chiqarish xarajatlarini raqobatchilariga nisbatan pasaytirish hisobiga tadbirkorning oladigan foydasini ko'paytirishning asosiy vositasi bo'lib bormoqda [6].

Davlatning innovatsiyaga oid siyosatini amalga oshirish pirovardida eng avvalo, aholini hayot kechirish darajasi oshib bormoqda va shu bilan birga innovatsion faoliyat rag'batlantirilmogda. Mamlakatimizda iqtisodiyotning asosiy tarmoqlarni modernizatsiya qilish va texnik yangilash, jahon bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlaydigan zamonaviy innovatsion texnologiyalarini joriy qilish hamda innovatsion loyihalarni rag'batlantirish borasida ko'plab amaliy ishlar amalga oshirilmogda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining noyob ilmiy-texnik uskunalaridan jamoaviy foydalanish markazlarini tashkil etish, ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlariga sarflanadigan davlat xarajatlarini ko'paytirish, innovatsion faoliyatni moliyalashtirish bo'yicha maxsus institutlar (innovatsiya jamg'armalari, innovatsiya banklari, venchur jamg'armalari) tashkil etish, startap loyihalar uchun texnopark tashkil etish orqali mamlakatimizda dasturiy mahsulotlar ishlab chiqish tarmog'ini rivojlantirish kabi strategik yo'nalishlarga e'tibori bu boradagi ishlarga misol bo'la oladi. Innovatsiya joriy qilingan tashkilotlar soni, jami joriy qilingan innovatsiyalar ma'lumotlardan ko'rinadiki, 2020-2022

yillar davomida O'zbekistonda innovatsiyalar joriy qilgan tashkilotlar va innovatsiyalarning eng ko'p soni Toshkent shahrida, eng kam soni esa Qashqadaryo va Jizzax viloyatlarida to'g'ri kelgan. Innovatsiyalar sonini ko'payishi bevosita ilmiy tadqiqotlar va tadbirkorlik faoliyati kombinatsiyasi bilan o'zaro bog'liq ravishda sodir bo'ladi [9].

Yurtimizda eng ko'p sonli tadbirkorlik korxonalarini faoliyat ko'rsatayotgan tarmoqlardan biri bu yengil sanoatdir. Yengil sanoat tarmog'i raqobatbardoshligini oshirish, tarmoq korxonalarini zamonaviy texnika-texnologiyalar bilan ta'minlash, import mahsulotlar bilan sifat jihatdan raqobatlasha olish salohiyatiga erishish tarmoq-ning dolzarb masalalaridan sanaladi. Shu bilan birga, respublika to'qimachilik sanoatining jadal rivojlanishini ta'minlash, yuqori sifatli va raqobatbardosh tayyor mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, uni yirik xorijiy bozorlarga yanada ilgari surish, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev tomonidan 2017 yil 14 dekabrda PF-5285-sonli "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonida to'qimachilik sanoatining iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, mamlakatda ishlab chiqarilayotgan to'qimachilik mahsulotlarining, eng avvalo, yuqori qo'shilgan qiymatli raqobatbardosh to'qimachilik mahsulotlarini yuqori texnologik ishlab chiqarishga qayta yo'naltirish orqali hajmi va sifatini oshirish, to'qimachilik sanoatining boshqaruv tizimini ilg'or menejment texnologiyalari, tarmoq korxonalariga har tomonlama ko'maklashish va qo'llab-quvvatlashning, shu jumladan ularning rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi muammolarni hal etishda samarali shakllarini joriy etgan holda tubdan qayta ko'rib chiqish kabi amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar belgilangan [7].

To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoati bilan birga paxta tozalash, charm-attorlik, poyabzal, ko'nchilik, ipak ishlab chiqarish sanoat sohalari ham yengil sanoat tarmog'iga kiradi. Tarmoqda korxonalar sonini ko'pligi, iste'molchilar talabining o'zgaruvchanligi, davlatning olib borayotgan siyosati yengil sanoat tarmog'ida kuchli raqobatni vujudga kelishiga sababchi bo'ldi.

Innovatsiya korxonalarining tashkiliy tuzilmalaridagi turli bo'g'inlar faoliyatining o'zgarishiga ta'sir etadi [11]. Natijada hudud, mintaq, jahon miqyosidagi raqobatda ustunlik qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Shuningdek, raqobatbardoshlik yangi g'oyalarni tijoratlashtirish, yangi mahsulot va jarayonlarni ishlab chiqish, biznesni yangi usul orqali amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan axborot va ko'nikmalarning jamlanmasini nazarda tutadi. Raqobatbardoshlik innovatsiyalar va bilimlar zanjiri hisoblanadi. Bunda bilim innovatsiyani yoki innovatsiya bilimni talab etishi mumkin. Innovatsiya jarayon bo'lsa bilim retsept va qayta ishlanadigan ingrediyentlardan iborat. Shuning uchun bilim, innovatsiya va raqobatbardoshlik tushunchalari o'rtasidagi munosabatlar o'zaro bog'liq [12].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy munosabatlar subektlarining raqobatbardoshligini ta'minlashda innovatsiyani rivojlantirish kuchli ahamiyatga ega. Innovatsiya rivoji davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishga, zarur sharoit va muhit yaratilishiga, mamlakatda ilm-fan taraqqiyotiga bog'liq. Demak, raqobat – tinimsiz harakatga, innovatsiya bilan shug'ullanishga, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish evaziga yuqori samaradorlikka erishishga undovchi kuch.

Toshkent shahrida va Toshkent, Samarqand, Buxoro, Navoiy va Andijon hududlarida hududlarda texnopark, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlovchi fondlar va boshqa innovatsion infratuzilma elementlarini tashkil qilish kelajakda tadbirkorlikni imitatsion innovatsion rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Navoiy hududida sanoat tarmoqlari rivojlanganligini e'tiborga olsak, bu hududning ilmiy salohiyatini oshirish muhim strategik masala deb hisoblash mumkin.

O'zbekiston sharoitida tadbirkotlikda innovatsion faoliyatni rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalardan foydalanish samarali yo'l deb o'ylaymiz. O'rta darajada iqtisodiy rivojlangan Qoraqalpog'iston, Buxoro, Qashqadaryo va Farg'ona hududlarida ham yuqori iqtisodiy, sanoat va ma'lum darajada innovatsion salohiyatga ega tadbirkotlik subektlarini innovatsion rivojlantirishda imitatsion innovatsiyalardan foydalanish maqsadga muvofiq. Past iqtisodiy rivojlangan hududlarda, xususan Namangan, Jizzax Surxandaryo va Xorazm hududlarida tadbirkorlikni manzilli qo'llab-quvvatlash asosida ishlab chiqarish

salohiyatiga ko'ra, jamiyat uchun ustuvor bo'lgan sohalarda maxsus dasturlar asosida rivojlantirishni yaxshi yo'l deb hisoblashimiz mumkin.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Mamatov, Abdurauf Olimjon o'g'li** - Qarshi muhandislik -iqtisodiyot instituti "Iqtisodiyot" (tarmoqlar va sohalarda bo'yicha) mutaxassisligi magistranti / **Маматов, Абдурауф Олимджон угли** - Каршинский инженерно-экономический институт Магистрант специальности «Экономика» (по отраслям и сферам) / **Mamatov, Abdurauf Olimjon ugli** - Karshi Engineering and Economic Institute Master's student in Economics (by industry and sphere)

<https://orcid.org/0009-0009-5454-6248>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Буланова Е.В., Соменкова Н.С., Ягунова Н.А. Формирование стратегии развития малого инновационного предприятия промышленного комплекса. // Журнал «Вопросы инновационной экономики». Том 9. № 2. Апрель-июнь, 2029.
- [2] Гумерова Г.И., Шаймиева Э.Ш. Анализ управления технологическими инновациями на промышленных Российских предприятиях: источники финансирования, инновационная стратегия. // Актуальные проблемы экономики и права. 2012. № 4 (24). С. 143-150.
- [3] Инновационное предпринимательство в Китае. // Фундаментальные исследования, - №10 с.74-78 (электронный ресурс) <https://www.fundamentalresearch.ru/ru/article/view?id=42283>
- [4] Сюй Хуэйчжун. Анализ преимущества имитационной инновации. // Гуманитарные и социальные науки. 2012. № 7.
- [5] Титов. Б. Сектор малого и среднего предпринимательства: Россия и Мир. Институт экономики роста им. Столипина П.А. июль, 2018. Электрон ресурс, <http://stolypin.institute/novosti/sector-malogo-i-srednego-predprinimatelstva-rossiya-i>
- [6] Курбанов А. Б. Роль малого бизнеса в инновационной деятельности // Economics. – 2020. – №. 1 (44). – С. 8-10.
- [7] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2017 yil 14 dekabrda PF-5285-sonli "To'qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni
- [8] Родионов П.В. Дискретность развития инновационной экономики. Автореферат диссертации на соискание

ученой степени кандидата экономических наук. – М.: 2012. 25 с. 14-6.

[9] Boboqulovich Q. A. THE ROLE OF ENTREPRENEURSHIP IN ADVANCED TRAINING OF SPECIALISTS IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX //Gospodarka i Innowacje. – 2023. – S. 137-144.

[10] Курбанов А. Б., ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ Р. У. В. А. Экономика и сотсиум. 2023. № 4-1 (107) //URL: <https://cyberleninka.ru/article/n7rol-uslug-v-agrarnom-predprinimatelstve> (дата обращения: 24.10.2023).

[11] Sayyora G., Nasimovna N., Tokhirovna A. Prospects of Innovative Development of the Agricultural Sector. – 2023.

[12] Samiyeva G. T. THE MAIN SOCIO-ECONOMIC TASK-EMPLOYMENT OF THE POPULATION AND WAYS TO SOLVE UNEMPLOYMENT //” ONLINE-CONFERENCES” PLATFORM. – 2022. – С. 84-91.

Inson kapitali
iqtisodiyoti

Экономика
человеческого
капитала

Economics of
human capital

Agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanishning institusional asoslarini takomillashtirish

Amirqulov, Shuxrat Olimovich

Совершенствование институциональной базы эффективного использования человеческого капитала в сфере сельского хозяйства

Амиркулов, Шухрат Олимович

Improving the institutional framework for the effective use of human capital in the field of agriculture

Amirkulov, Shukhrat Olimovich

Received: March 12, 2024 Revised: March 15, 2024 Accepted: March 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Maqolada agrar sohada inson kapitalini shakllantirish va foydalanishdagi mavjud muammolar aniqlangan hamda ularning yechimini ta'minlash maqsadida institusional asoslarini takomillashtirish yo'nalishlari ko'rsatib o'tilgan. Maqola inson kapitaliga bag'ishlangan bo'lib, u jamiyat taraqqiyotining asosi, har qanday tovar yoki xizmat inson mehnatining mahsuli ekanini tadqiq etadi. Inson ishtirokisiz buyum (xizmat) yaratish imkonsizdir. Yaratilgan tovar yoki xizmat inson mehnatining mahsuli ekan, bu mehnatning ijtimoiy foydaliligi shaxs kamolotining natijasidir. Insonga investitsiya kiritish, uning ma'naviy-ma'rifiy qobiliyatlarini oshirish bu shunchaki jamiyat tashvishi emas, balki davlat siyosatining ustuvor yo'nalish hamdir.

Agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanish bu uzoq muddatli istiqbolda mamlakat oziq ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning eng muhim tarkibiy qismi sanaladi, shuningdek, davlat suverenitetini mustahkamlash, milliy ustuvorlikni amalga oshirish, qishloq aholisining hayot sifati darajasini kafolatlash omili hamdir. Mutaxassislar tayyorlashdagi asosiy talab, uning zamonaviy innovatsion ishlab chiqarish darajasiga mos kelishi hisoblanadi. Shu bilan birga, kadrlar tayyorlashning zamonaviy modeli, ishlab chiqarishga kerak bo'lmagan, iqtisodiyot va jamiyat oldida turgan vazifalarga hamda mehnat bozorida yuzaga keladigan o'zgarishlarga javob bera olmaydigan, kadrlar salohiyatining passiv adaptatsiyasiga yo'naltirilgan mutaxassislar tayyorlashga asoslangan. Natijada tarmoqda kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash uchun ajratilgan byudjet mablag'lari kutilgan samarani bermasligi ushbu maqolada bayon etilgan.

Kalit so'zlar: inson kapitali, agrar soha, mehnat, iqtisodiy faol aholi, bandlik, mehnat motivatsiyasi, shahar, qishloq hududlari.

Аннотация. В статье обозначены существующие проблемы формирования и использования человеческого капитала в аграрном секторе и обозначены направления совершенствования институциональных основ с целью их решений. Статья посвящена человеческому капиталу, который является основой развития общества, и рассматривает, что любой товар или услуга является продуктом человеческого труда. Невозможно создать продукт (услугу) без участия человека. Поскольку созданные товары или услуги являются продуктом человеческого труда, общественная полезность этого труда является результатом развития личности. Инвестирование в человека и

совершенствование его духовных и образовательных способностей является не только заботой общества, но и приоритетом государственной политики.

Эффективное использование человеческого капитала в аграрном секторе является одним из важных направлений обеспечения продовольственной безопасности страны в долгосрочной перспективе и считается важнейшей составляющей демографической и социально-экономической политики, а также укрепления государственного суверенитета, реализации национальной политики. Приоритеты сельского хозяйства также являются фактором, гарантирующим качество жизни населения. Основным требованием к подготовке специалистов является ее соответствие уровню современного инновационного производства. В то же время современная модель подготовки кадров основана на подготовке специалистов, которые не нужны производству, не могут отвечать задачам, стоящим перед экономикой и обществом, изменениям, происходящим на рынке труда, и ориентированы на пассивной адаптации кадрового потенциала. В результате в данной статье констатируется, что бюджетные средства, выделяемые на подготовку и переподготовку кадров в сети, не дают ожидаемых результатов.

Ключевые слова: человеческий капитал, аграрный сектор, труд, экономически активное население, занятость, трудовая мотивация, город, сельская местность.

Annotation. The article identifies existing problems in the formation and use of human capital in the agricultural sector and outlines directions for improving the institutional framework in order to solve them. The article is devoted to human capital, which is the basis for the development of society, and considers that any product or service is a product of human labor. It is impossible to create a product (service) without human participation. Since the goods or services created are the product of human labor, the social utility of that labor is the result of personal development. Investing in a person and improving his spiritual and educational abilities is not only a concern of society, but also a priority of state policy.

The effective use of human capital in the agricultural sector is one of the important areas of ensuring the country's food security in the long term and is considered a vital component of demographic and socio-economic policy, as well as strengthening state sovereignty and the implementation of national policy. Agriculture priorities are also a factor that guarantees the quality of life of the population. The main requirement for the training of specialists is its compliance with the level of modern innovative production. At the same time, the modern model of personnel training is based on the training of specialists who are not needed by production, cannot meet the challenges facing the economy and society, changes occurring in the labor market, and are focused on passive adaptation of human resources. As a result, this article states that budget funds allocated for training and retraining of personnel in the network do not give the expected results.

Key words: human capital, agricultural sector, labor, economically active population, employment, work motivation, city, rural area.

KIRISH

Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida tabiiy va iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, qo'shilgan qiymat zanjirini yaratish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ishlab chiqarishdagi daromadlar darajasi, ijtimoiy sohaga ajratmalar kabi qator muammolar inson kapitali bilan bog'liq bo'lib, agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanishning institutsional asoslarini yaratish dozarb vazifa sanaladi.

Fikrimizcha, inson kapitali jamiyat taraqqiyotining asosi bo'lib, har qanday tovar yoki xizmat inson mehnatining mahsulidir. Inson ishtirokisiz buyum (xizmat) yaratish imkonsizdir. Yaratilgan tovar yoki xizmat inson

mehnatining mahsuli ekan, bu mehnatning ijtimoiy foydaliligi shaxs kamolotining natijasidir. Shunday ekan insonga investitsiya kiritish, uning ma'naviy-ma'rifiy qobiliyatlarining oshirish bu shunchaki jamiyat tashvishi emas, balki davlat siyosatining ustuvor yo'nalish hamdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoyev "Rivojlangan mamlakatlarda ta'limning to'liq sikliga investitsiya kiritishga, ya'ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo'lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e'tibor beriladi. Chunki ana shu sarmoya jamiyatga 15-17 barobar miqdorda foyda keltiradi. Bizda esa bu ko'rsatkich atigi 4 barobarni tashkil etadi. Binobarin, inson kapitaliga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni

safarbar etishimiz shart” [1] deb takidlab o'tdi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Inson kapitali nazariyasining asoschilari T. Shuls [2], G.Bekker [3] va L. Turouning [4] fikricha, “kapital” alohida olingan bir shaxs yoki butun aholining jonli ishlab chiqarish kuchi bo'lib, u maxsus tovar sifatida bozorga olib chiqiladi va tadbirkorlar tomonidan sotib olinadi, shuningdek u bozor sharoitida ijtimoiy ishlab chiqarish doirasida qoladi.

Akademik Q.X.Abdurahmonov “inson kapitalining ahamiyati tabiiy resurslar, moddiy boylik va vositalarga qaraganda yuqoriroqdir, inson kapitali investitsiyalar natijasida shakllangan bilimlar, ko'nikmalar, malakalar zahirasidan iborat bo'lib, u shaxsning jismoniy, aqliy va psixologik sifatleri hamda qobiliyatlarini aks ettiradi” [5] deb qayd etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mavzuni tadqiq qilishda analiz va sintez, induksiya va deduksiya, mantiqiy fikrdash, ijtimoiy so'rovnomalar va ekspert baholash usullaridan foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanish bu uzoq muddatli istiqbolda mamlakat oziq ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, demografik va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning eng muhim tarkibiy qismi sanaladi, shuningdek, davlat suverenitetini mustahkamlash, milliy ustuvorlikni amalga oshirish, qishloq aholisining hayot sifati darajasini kafolatlash omili hamdir.

O'zbekiston agrar sohasida inson kapitalidan samarali foydalanishda salbiy ta'sir etuvchi omillar:

mamlakatdagi noqulay demografik vaziyat va qishloq joylaridagi inson kapitalining tarkibi (aholining qarishi, qishloq aholisining shahar aholisiga nisbatan umr davomiyligining qisqaligi, ma'lumot darajasining pastligi, aholining hududlar bo'yicha notekis taqsimlanishi, migratsiya jarayonlarining kuchayishi); qishloq joylarida rivojlangan ijtimoiy infratuzilmaning mavjud emasligi, qishloq aholisining ijtimoiy

imtiyozlardan foydalanish darajasining pastligi; qishloq aholisining turmush tarzi jozibadorligining va qishloq mehnati nufuzining pastligi; qishloq mehnat bozorida ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklifning nomutanosibligi;

ASMDa asosiy ishlab chiqarish fondlarining eskirganligi va, ularning texnik jihatdan qoniqarsiz holati; boshqa tarmoq va sohalarga qaraganda qishloq xo'jaligida investitsion mablag'lar va jozibadorlikning pastligi;

agrар soha xodimlarining talim va malaka darajasining nisbatan pastligi;

aholining qishloq joylarda tarqoq holda taqsimlanishi; qishloqda ishsizlik darajasining shu jumladan: ro'yxatdan o'tmagan ishsizlikning yuqoriligi;

mamlakat iqtisodiyotida tarmoqlararo nomutanosibliklarning mavjudligi;

agrар soha xodimlarining mehnat motivatsiyasining pastligi;

agrар ta'lim tizimi samaradorligining pastligi, uni zamonaviy ishlab chiqarish ehtiyojlaridan orqada qolayotganligi;

qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilarining o'z kapitalini rivojlantirishga qiziqishlarining yo'qligi, shuningdek, ularning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy infratuzilmasini rivojlantirish masalalariga e'tiborsizligi;

ASMDa kadrlar qo'nimsizligining yuqoriligi.

O'zbekiston mehnat resurslarining o'zgarish dinamikasini 1-jadval ma'lumotlari bilan tahlil qilganimizda, tahlilni o'z ichiga olgan 2000-2022 yillarda mamlakat jami mehnat resurslari soni 156,5 % ga, shundan shaharda esa 199,4 % ga, qishloq hududlarida esa 125,7 foizga, iqtisodiy faol esa shaharda 190,0 % ga, qishloqda 146,6 % ga, iqtisodiy nafaol aholi esa, 237,7 % ga, qishloqda esa 83,9 % ga o'zgarganligini kuzatishimiz mumkin. Ko'rsatkichlarning ko'rsatishicha, mehnat resurslarining oshishi asosan shahar hududlariga to'g'ri kelmoqda, qishloqda esa o'sish shaharga qaraganda ancha past ko'rsatkichni tashkil etmoqda. Birgina qishloq hududlarida iqtisodiy nafaol aholining kamayishi kuzatilmoqda.

Mehnat resurslaridan tarmoq va sohalarda foydalanish holati 1-rasm ma'lumotlari bilan tahlil qilinganda, 2010-2022 yillarda mamlakatimizda iqtisodiy faol aholi 12286,6 ming kishidan 15038,9 ming kishiga o'sish

yuz bergan, iqtisodiy faol aholining qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligidagi bandligi esa eng yuqori bandlik davri 2015 yilda 3601,7 ming kishini, eng past bandlik davri esa 2010 yilda 3118,1 ming kishini tashkil etgan. Ma'lumotlar qishloq xo'jaligida bandlik darajasining muttasil kamayib borish tendensiyasini ko'rsatmoqda.

Mamlakatda eng yuqori ishsizlik 2021 yilda 98,7 ming kishini tashkil etmoqda. Qishloq xo'jaligi korxonalarini rahbarlari o'rtasida o'tkazilgan so'rovnoma o'rta muddatli istiqbolda quyidagi ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarni aniqlashga imkon berdi:

qishloq xo'jaligidagi, shuningdek, unga aloqador

1-jadval.

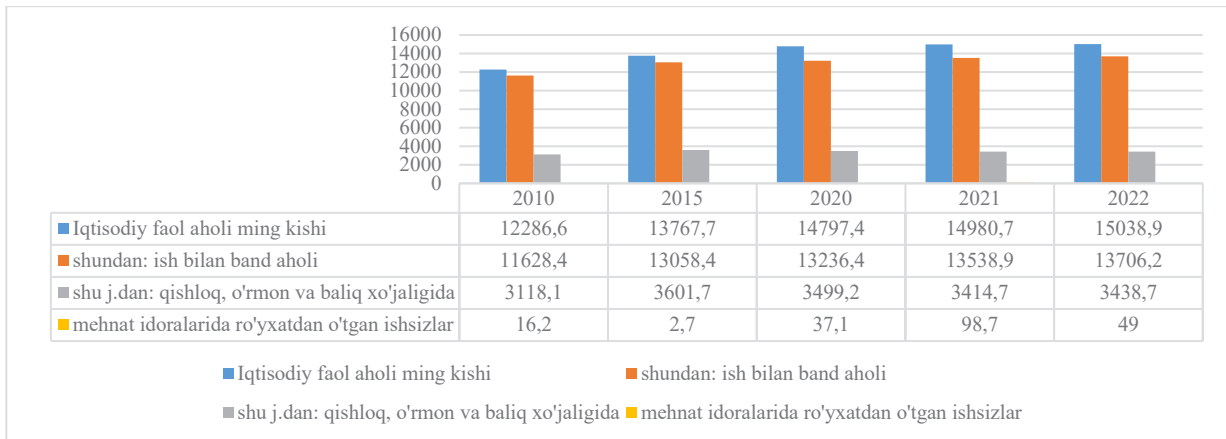
O'zbekiston mehnat resurslarining o'zgarish dinamikasi tahlili¹ (ming kishi)

Ko'rsatkichlar	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2022 yilda 2000 yilga nisb. % da
Jami mehnat resurslari	12469,0	14453,2					19517,5	156,5
shahar	5211,6	5667,6	9134,1	9768,4	10471,7		10394,1	199,4
jamiga nisbatan foizda	41,8	39,2	54,6	53,4	54,7	53,0	53,3	x
qishloq	7257,4	8785,6	7591,9	8507,7	8686,5	9082,3	9123,4	125,7
jamiga nisbatan foizda	58,2	60,8	45,4	46,6	45,3	47,0	46,7	x
iqtisodiy faol aholi	9018,4	10224,0						166,8
shahar	4181,3	4395,7		7442,8	8189,8	7979,3	7945,3	190,0
jamiga nisbatan foizda	46,4	43,0	55,7	54,1	55,3	53,3	52,8	x
qishloq	4837,1	5828,3		6324,9	6607,6	7001,4	7093,6	146,6
jamiga nisbatan foizda	53,6	57,0	44,3	45,9	44,7	46,7	47,2	x
iqtisodiy nafaol aholi	3450,6	4229,2				4354,2	4478,6	129,8
shahar	1030,3	1271,9	2293,3	2325,6	2281,9	2273,3	2448,8	237,7
jamiga nisbatan foizda	29,9	30,1	51,7	51,6	52,3	52,2	54,7	x
qishloq	2420,3	2957,3	2146,1	2182,8	2078,9		2029,8	83,9
jamiga nisbatan foizda	70,1	69,9	48,3	48,4	47,7	47,8	45,3	x

tarmoqlardagi ish o'rinlari jadal sur'atda qisqaradi; qishloq va shahar aholisi daromadlarining tabaqalanishi yuz beradi; qishloq joylarining ijtimoiy infratuzilmasi tanazzulga uchraydi; mahalliy qishloq xo'jaligi tovar ishlab chiqaruvchilari ichki xom ashyo va oziq-ovqat mahsulotlari

bozorlaridan chiqib ketishi yuz beradi; elektr energiyasi va neft mahsulotlari ichki bahosi jahon narxlariga moslashishi munosabati bilan tabiiy monopoliyalarning tariflari keskin oshishi kuzatiladi, buning natijasida mahalliy ishlab chiqaruvchilarning raqobatbardoshligi pasayadi va ichki bozorda qishloq xo'jaligi tovar mahsulotlari narxi ko'tariladi;

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqildi

1-rasm. O'zbekiston IFAsining qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligida bandlik holati tahlili'

islohotlar davrida qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarning qariyb 45 foizi sho'rlandi, shundan 19 foizi yuqori darajada sho'rlangan bo'lib bu jarayon davom etadi [6];

aholining, ayniqsa qishloq joylaridagi aholining turmush darajasining pasayishi kuzatiladi; mehnatga layoqatli aholining qishloqdan shaharga migratsiyasi kuchayishi yuz beradi.

Ba'zi turdagi mahsulotlarda importning saqlanib qolishi, mahalliy ishlab chiqarishni qisqarishiga sabab bo'lmoqda, bu esa korxonalarining tugatilishiga, ish o'rinlarining yo'qotilishiga va qishloq joylarida ishsizlik muammosining kuchayishiga olib keladi.

Mutaxassislar tayyorlashdagi asosiy talab, uning zamonaviy innovatsion ishlab chiqarish darajasiga mos kelishi hisoblanadi. Shu bilan birga, kadrlar tayyorlashning zamonaviy modeli, ishlab chiqarishga kerak bo'lmagan, iqtisodiyot va jamiyat oldida turgan vazifalarga hamda mehnat bozorida yuzaga keladigan o'zgarishlarga javob bera olmaydigan, kadrlar salohiyatining passiv adaptatsiyasiga yo'naltirilgan mutaxassislar tayyorlashga asoslangan. Natijada tarmoq uchun kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash uchun ajratilgan byudjet mablag'lari kutilgan samarani bermayпти.

Ushbu yondashuv quyidagi sabablarga ko'ra maqsadga muvofiq emas:

hozirgi "bilimlar iqtisodiyoti" sharoitida ishlatiladigan mashinalar, asbob uskuna va texnologiyalarning jadal o'zgarishi, mutlaqo yangi ishlab chiqarish jarayoni yuz bermoqda, ammo kadrlar tayyorlashning zamonaviy milliy agrar talim tizimi, ertangi kun

rivojlanish istiqbollarini hisobga olgan holda amalga oshirilmayпти;

fanlar bo'yicha o'quv dasturining shakli va mazmuni ishlab chiqarish vazifalariga mos kelmaydi, milliy ta'lim standartida e'lon qilingan "vakolatli yondashuv" faqat nomigagina bo'lib qolmoqda;

ASMdagi kadrlarni kasbga tayyorlash va qayta tayyorlash tizimi amalda o'z nufuzini yo'qotmoqda;

kadrlar tayyorlashning mavjud mexanizmi zamonaviy mehnat bozorining talablariga javob bermaydi va tarmoqni innovatsion rivojlantirish istiqbollarini hisobga olmaydi, shuning uchun ta'lim tizimi agrar sohani jadal rivojlantirish uchun sharoit yaratmaydi; ma'lum yillar boshlang'ich kasb-hunar ta'limi tizimiga yetarlicha etibor berilmadi, o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi tizimi ham hozirgi davr talabi darajasida emas; so'nggi o'n yilliklarda agrar sohada oliy ta'limning ishlab chiqarish va ilm-fan bilan integratsiyasi deyarli yo'qoldi;

professor-o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarlik darajasi ba'zi hollarda talabga javob bermaydi;

agrar sohada zamonaviy uskunalar va texnologiyalarni o'zlashtirishga qodir kadrlarning yetishmasligi keng ko'lamli innovatsion loyihalarni amalga oshirishda asosiy to'siq hisoblanadi;

mavjud kadrlar tuzilmasi, shuningdek, kadrlar salohiyatining sifati zamonaviy ishlab chiqarish talablariga javob bermaydi va innovatsion jarayonlarni barcha yo'nalishlarda tizimli ravishda joriy etishni ta'minlamaydi, faqat ayrim hududlarda va korxonalarda mahalliy o'zgarishlar yuz bermoqda xolos;

agrar soha mutaxassislarining qishloqqa kirib kelishiga

1 Muallif tomonidan ishlab chiqildi

ta'sir etuvchi mexanizmlarning mavjud emasligi, qishloqda ish haqi darajasi va ijtimoiy farovonlikning pastligi, tarmoqda kadrlar miqdorining kamayishiga olib keladi;

demografik jihatdan inson salohiyatining sifat va miqdoriy xususiyatlarining yomonlashishi, mehnat bozori va ta'lim xizmatlarining kasbiy tarkiblarida nomutanosibliklarning oshishi bilan kuchaymoqda; davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarining tuzilmaganligi, mutaxassislar tayyorlash jarayonida biznes tuzilmalarining ishtiroki taminlanmaganligi, bu davlat, agrobiznes vakillari va inson kapitali tashuvchilarining manfaatlarini to'liq uyg'unlashtirishni talab etadi.

Agrar sohada inson kapitalini samarali takror ishlab chiqarishdagi muhim institusional to'siq bu oliy ta'lim sohasini tijoratlashtirish bo'lib, bu qishloq joylaridan keladigan bitiruvchilarni oliy talim muassasalariga kirishiga jiddiy muammolar tug'diradi. Qishloq aholisi o'z bolalarini ko'pincha tayyorlov kurslariga yuborish, shuningdek individual repetitorlik uchun to'lovlarni to'lash imkoniyatiga ega emas, maxsus tayyorgarliksiz esa, Yagona Davlat (test) imtihonidan yuqori ball to'plash juda qiyin kechmoqda. Oqibatda, qishloqdagi iqtidorli yoshlarning nisbatan katta qismi oliy ma'lumot olish imkoniyatidan foydalana olmayapti.

Yuqoridagilarga asoslanib, agrar sohaning kadrlar salohiyatini transformatsiyalashda, tarmoqning innovatsion rivojlanish istiqbollarini hisobga olib amalga oshirish zarur. Yuzaga keladigan muammolarning ko'lami va xilma-xilligidan kelib chiqib, ASMDa uning natijalarini baholashning aniq maqsadi, vazifalari, prinsiplari va mezonlari shakllangan davlat kadrlar siyosatining yaxlit konsepsiyasini ishlab chiqishni talab qiladi.

Bundan tashqari, institusional muhit deganda biz, tashqi muhit omillari yig'indisi, yani xo'jalik yurituvchi subektlarning shakllanishiga o'zining faoliyat vositasi bilan ta'sir etuvchi ko'plab siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va boshqa institutlarni tushunamiz.

Agrar sohada inson kapitalini rivojlantirishdagi institusional muhit-bizning fikrimizcha, O'zbekistonning oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda hamda jahon bozorida global raqobatbardoshligini oshirishda inson kapitalini shakllantirish uchun qulay shart sharoitlarning yaratilishini va mamlakatning qishloq

hududlarini barqaror rivojlanishini ta'minlashi kerak. Shu munosabat bilan institusional muhitning vazifalari quyidagilardan iborat deb hisoblaymiz:

- 1) agrar sohada inson kapitalini rivojlantirishda qonuniylikni taminlash;
- 2) qishloq hududlari iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash;
- 3) qishloq joylarida (ijtimoiy, transport, innovatsion va boshqa) infratuzilmani rivojlantirish;
- 4) kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashning samarali tizimini yaratish;
- 5) agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanish uchun shart sharoitlar yaratish [8].

Jahon amaliyotida sinab ko'rilgan inson kapitali samaradorligini oshirishning samarali vositalaridan biri tashkilotning innovatsion faoliyatini (workplace innovation) davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash hisoblanadi. Ushbu qo'llab-quvvatlashning maqsadi mehnatni tashkil etish sohasidagi innovatsiyalarni rag'batlantirish, ish joylari sifatini yaxshilash, korxonalarining tashkiliy madaniyatini rivojlantirish va kadrlar malakasini oshirishdan iborat. Mamlakatimizda davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning ushbu turi hali keng tarqalmagan, ammo u tegishli fondlar, davlat va hududiy dasturlari mavjud bo'lgan G'arbiy Yevropada keng qo'llaniladi. Xususan, Belgiyada - mehnatni tashkil etish sohasidagi innovatsiyalarni qo'llab quvvatlash Fondi (Workplace Innovation Fund), Finlyandiyada - mehnatni tashkil etishni rivojlantirish dasturi TYKES (Finnish Workplace Development), Germaniyada "Mehnat sharoitlarini innovatsion rivojlantirish" davlat dasturi Konsepsiyasi (National Framework Concept), "Mehnatning innovatsion rivojlanishi - Mehnatning kelajagi" («Innovative Development of Work -The Future of Work») Shimoliy Reyn-Vestfaliyaning "Mehnat sharoitlariga yo'naltirilgan modernizatsiya" («Work-Oriented Modernization») hududiy yer dasturi; Italiyada - "Ishda sog'liq va xavfsizlik" («Health and Safety at Work») Emiliya - Romanya oblasti hududiy dasturi ishlab chiqilgan [7].

Bizning fikrimizcha, ushbu turdagi qo'llab-quvvatlashlarni O'zbekiston iqtisodiyotida qo'llash kerak, chunki ishlab chiqarish va mehnat sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan tashkiliy innovatsiyalar agrar sohadagi inson kapitalini innovatsion rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu turdagi qo'llab-quvvatlashlarni amalga oshiradigan korxonalar uchun aniq mezonlarni belgilash zarur. Mezonlarda korxonaning mavjudlik davri, mehnatni tashkil etishning yaxshilanishidagi potensial darajasi, loyihaning davomiyligi va uning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi, loyihada boshqa korxonalar va ta'lim muassasalarining ishtiroki hisobga olinishi kerak.

Agrar sohada inson kapitalini shakllantirish va ulardan samarali foydalanishni institusional qo'llab-quvvatlashning yana bir yo'nalishi mehnat munosabatlarini tartibga solishda kasaba uyushmalari, tadbirkorlik xodimlari assotsiatsiyasi, tarmoq assotsiatsiyasi, mehnat inspeksiyalari, shuningdek, davlat tomonidan tegishli ijtimoiy siyosatni amalga oshirishda jamoa shartnomalari institutlarining roli va ahamiyatini kuchaytirishdan iboratdir [10].

Tadqiqot davomida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mamlakat agrar mehnat bozorida hozirgi vaqtda mehnat munosabatlarini bir tomonlama tartibga solish tendensiyasi amal qiladi, bu mehnat munosabatlarini boshqarishda ish beruvchilar tomonidan ishchilar jamoasi vakillarining ishtirokini butunlay istisno qilishga urinishlarida namoyon bo'lmoqda. Shu bilan birga, kasaba uyushmalari tashkilotlarining roli va ahamiyati sezilarli darajada zaiflashdi.

Shu bilan birga, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyoti to'liq shakllangan mamlakatlarda, aksincha, mehnat munosabatlarini jamoaviy-shartnomaviy tartibga solish institutlari o'z hayotiyeligini yo'qotmagan. Bunga mehnat munosabatlarini tartibga soluvchi milliy institutlar va korxonalar darajasidagi tuzilmalar o'rtasidagi mustahkam aloqalar mavjudligi yordam bermoqda. Bundan tashqari, milliy darajada jamoa shartnoma munosabatlarining samarali shakllanishini nafaqat kasaba uyushmalari, balki ko'p jihatdan biznes vakillari ham ta'minlaydilar, ularning tushunishlaricha, korxonalar darajasida ishchilar bilan hamkorlik qilish samarali ishlab chiqarish strategiyasini amalga oshirishni ta'minlaydi [9].

Biznes strategiyasining ushbu mantig'ini davlat milliy darajada tegishli mehnat va bandlik siyosatini amalga oshirishda qo'llab-quvvatlashi maqsadga muvofiqdir. Qayd etish kerakki, O'zbekiston agrar sohasida davlat kadrlar siyosatining yaxlit konsepsiyasini

shakllantirmasdan turib, inson kapitalini shakllantirish bo'yicha samarali strategiyani ishlab chiqib bo'lmaydi. Konsepsiyada bugungi kunning ijtimoiy-iqtisodiy voqeligi va muammolariga mos keladigan aniq prinsiplar va mezonlarni o'z ichiga oladigan inson kapitalini shakllantirish borasidagi maqsadlar, vazifalar va davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari to'g'risidagi rasmiy tasdiqlangan qarashlar to'plami aks ettirilishi kerak.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Agrar sohada inson kapitalini shakllantirish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishi qishloq joylarida inson kapitalini shakllantirish va foydalanishni, mamlakat, hudud va alohida tovar ishlab chiqaruvchilarni oziq ovqat xavfsizligini hamda qishloq aholisining yuqori hayot darajasini taminlashga qaratilgan ilmiy asoslangan uzoq muddatli dasturlar paketini ishlab chiqish va amalga oshirishdan iborat bo'lishi kerak.

Taklif sifatida institusional muhitning vazifalari quyidagilardan iborat bo'lishini ta'minlash kerak:

Birinchi, agrar sohada inson kapitalini rivojlantirishda qonuniyligni taminlash;

Ikkinchi, qishloq hududlari iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta'minlash;

Uchinchi, qishloq joylarida (ijtimoiy, transport, innovatsion va boshqa) infratuzilmani rivojlantirish;

To'rtinchi, kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlashning samarali tizimini yaratish;

Beshinchi, agrar sohada inson kapitalidan samarali foydalanish uchun shart sharoitlar yaratish lozim.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Amirqulov, Shuxrat Olimovich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" - kafedrasida dotsenti v.b., i.f.f.d (PhD) / **Амиркулов, Шухрат Олимович** - Каршинский инженерно-экономический институт и.о. доцент кафедры «Инновационная экономика», PhD / **Amirkulov, Shukhrat Olimovich** - Karshi Engineering and Economic Institute acting Associate Professor of the Department "Innovative Economics", PhD

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.M.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. Xalq so'zi gazetasi, 24-yanvar 2020 yil
- [2] Schultz T. W. On the Economics of the Increases in the Value of Human Time over Time. In: R. C. O. Matthews (ed.). Economic Growth and Resources. N. Y. St. Martin's Press, 1980, v. 2, p. 107—129.
- [3] Беккер Г.С., Человеческий капитал (главы из книги) // США: экономика, политика, идеология. - 1993. №11.109-119. №12. С. 86-104.
- [4] Thurow L. Investment in Human Capital., Belmont, 1970. R.2
- [5] Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. -T.: Mehnat, 2009. - B.182
- [6] O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljalangan strategiyasi. Toshkent "O'zbekiston" 2019 yil 23-oktabr
- [7] Баринава В.А. Институциональные условия инновационного развития фирмы / В. А. Баринава. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2012. — 154 с.
- [8] Amirqulov S. Organik qishloq xo'jaligiga o'tish bosqichlarining tashkiliy jihatlari va iqtisodiy asoslari. – 2024.
- [9] Amirkulov S. O. ORGANIK QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI "TA'MINOT ZANJIRI" DA AGROLOGISTIKANING ROLI VA AHAMIYATI //THE INNOVATION ECONOMY. – 2023. – T. 1. – №. 04.
- [10] Khakimov R., Toxirovna S. G. Agrarian Sector of the Republic of Uzbekistan in a Way of Development and Features of Enterprise Activity //International Journal on Orange Technologies. – 2020. – T. 2. – №. 10. – S. 53-57.

Raqamli iqtisodiyotda inson kapitalini rivojlantirish masalalari

Mirzaev, Qulmamat Djanzakovich¹, Bobokulov, Sanjar Bahronkulovich²

Вопросы развития человеческого капитала в цифровой экономике

Мирзаев, Кулмамат Джанзакович¹, Бобокулов, Санжар Бахронкулович²

Issues of human capital development in the digital economy

Mirzaev, Kulmamat Dzhanzakovich¹, Bobokulov, Sanjar Bahronkulovich²

Received: March 12, 2024 Revised: March 15, 2024 Accepted: March 25, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada mualliflar raqamli iqtisodiyotda inson kapitalini shakllantirish, rivojlantirish va inson kamoloti indeksi bo'yicha tadqiqotlar tahlili keltirilgan. Shuningdek, raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini shakllantirishning mamlakatimizdagi holati hamda uni yuksaltirish bo'yicha izlanishlar olib borilgan bo'lib, ilmiy taklif va xulosalar berilgan. Bugungu kunda iqtisodiy rivojlantirishda inson bilimi, ko'nikmasi va malaka darajasi asosiy omilga aylanishi inson kapitaliga ustuvorlik bermoqda. Ayniqsa, jahonda rivojlangan davlatlarda inson kapitalining asosiy salmog'i oshmoqda. Ular investitsiyalarining asosiy ulushini ham bevosita inson kapitaliga yo'naltirmoqdalar. Bu esa jahonda raqamli iqtisodiyotda rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiy rivojlanishning sanoat rivojlanishi, sanoat rivojlanishidan keyingi bosqichlari, ayniqsa, innovatsion bosqichi inson kapitali ahamiyatini beqiyos oshirib yubordi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitali iqtisodiy rivojlanish va intensiv ishlab chiqarishning bosh omili sifatida alohida tadqiqot etiladi.

Inson kapitalining o'tgan ma'muriy tizimga asoslangan iqtisodiyotdan hozirgi raqamli iqtisodiyotgacha bo'lgan taraqqiyot bosqichida bir qator yondashuvlar shakllangan. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, yuqoridagi fikrlar maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, bulut texnologiyasi, inson kapitali, inson resurslari, inson kamoloti, inson taraqqiyoti, indeks, investitsiya, ta'lim, sog'liqni saqlash, milliy daromad, tahlil, komillik.

Аннотация. В данной статье авторы представляют анализ исследований формирования и развития человеческого капитала в условиях цифровой экономики и индекса зрелости человека. Также были проведены исследования состояния формирования человеческого капитала в нашей стране и его совершенствования в условиях цифровой экономики, даны научные предложения и выводы. Сегодня человеческий капитал становится основным фактором человеческих знаний, навыков и квалификации в экономическом развитии. Особенно в развитых странах мира увеличивается основной вес человеческого капитала. Они направляют основную долю своих инвестиций непосредственно в человеческий капитал. Это имеет большое значение в развитии цифровой экономики в мире. Промышленное развитие, постиндустриальные этапы экономического развития, особенно инновационный этап,

неизмеримо повысили значение человеческого капитала. В условиях цифровой экономики отдельно изучается человеческий капитал как основной фактор экономического развития и интенсивного производства.

На этапе развития человеческого капитала от экономики, основанной на прежней административной системе, к современной цифровой экономике сформировался ряд подходов. По результатам исследования изложенные идеи отражены в статье.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация, облачные технологии, человеческий капитал, человеческие ресурсы, человеческая зрелость, человеческое развитие, индекс, инвестиции, образование, здравоохранение, национальный доход, анализ, совершенство.

Annotation. In this article, the authors present an analysis of research into the formation and development of human capital in the digital economy and the human maturity index. Research was also conducted on the state of human capital formation in our country and its improvement in the digital economy, scientific proposals and conclusions were given. Today, human capital is becoming the main factor of human knowledge, skills and qualifications in economic development. Especially in the developed countries of the world, the bulk of human capital is increasing. They direct the bulk of their investments directly into human capital. This is of great importance in the development of the digital economy in the world.

Industrial development, post-industrial stages of economic development, especially the innovative stage, have immeasurably increased the importance of human capital. In the digital economy, human capital is studied separately as the main factor in economic development and intensive production.

At the stage of development of human capital from an economy based on the previous administrative system to a modern digital economy, a number of approaches have emerged. Based on the results of the study, the ideas presented are reflected in the article.

Keywords: digital economy, digitalization, cloud technologies, human capital, human resources, human maturity, human development, index, investment, education, healthcare, national income, analysis, excellence.

KIRISH

Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar mamlakat rivoji uchun o'zining muhim hissasini qo'shib, aholi turmush darajasi va farovonligining yuksalishiga xizmat qilmoqda. Ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning rivojlanishida asosiy lokomitivlardan biri sifatida raqamli iqtisodiyotni keltirib o'tish maqsadga muvofiqdir. Mamlakatimizda tarmoq va sohalarni raqamlashtirish faoliyatini tashkil etish, uni rivojlantirishga alohida shart-sharoitlar yaratilib, imtiyozli yordamlar berilmoqda. Aholiga raqamli xizmat ko'rsatish sohasi hozirgi vaqtda iqtisodiy jarayonlarning barcha jabhalariga tobora kuchliroq kirib bormoqda. Ammo, uning milliy iqtisodiyotdagi samaradorligi ko'p jihatdan yangicha ijtimoiy mehnat munosabatlari, ya'ni inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishga bog'liq bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "...iqtisodiyotning barcha sohasini raqamli texnologiyalar asosida yangilanishini ko'zda tutadigan "Raqamli iqtisodiyot milliy konsepsiyasi"ni ishlab chiqish va amaliyotga tadbiiq etish kerak" [1] deb

ta'kidlaganlari, mamlakatimiz iqtisodiyot tarmoqlarini bosqichma-bosqich raqamli texnologiyalar dasturiga o'tkazishni hamda 2030 yilga borib yalpi ichki mahsulotda uning ulushini kamida 30 foizga o'stirish kabi ustuvor maqsadlar qo'yilgani bugungi davrning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday vazifalarni amalga oshirish iqtisodiy islohotlarning ustuvor vazifalari qatoridan joy olib, inson kapitalini shakllantirish orqali xizmat ko'rsatish tizimini rivojlantirish, uni raqamli texnologiyalar asosida diversifikatsiyalashni taqozo etmoqda. Buning samarali yechimi sifatida inson kapitali indeksini takomillashtirish, undan samarali foydalanilgan holda innovatsion loyihalar, "nau-xau"lar, "startup" loyihalar, raqamli texnologiyalarni takomillashtirishda faol foydalanish bugungi davrning dolzarb muammolari biri bo'lib qolmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING SHARHI

Raqamli iqtisodiyotda inson kapitali masalalari mavzusida ko'plab xorijlik va respublikamiz olimlari tadqiqotlar olib borgan bo'lib, uning turi, shakli va

rivojlanish bosqichlariga alohida e'tibor berishgan. Xususan, bu borada mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev Oliy Majlisga yo'llagan Murojaatnomasida inson kapitali haqida "Binobarin, inson kapitaligiga e'tiborni kuchaytirishimiz, buning uchun barcha imkoniyatlarni safarbar etishimiz shart", - deb ta'kidlab o'tgan [2]. Xorijlik olimlardan G.Bekker fikricha, "inson kapitali" – bu tug'ma qobiliyatlar va olingan bilim, ko'nikma va motivatsiyalar to'plami bo'lib, ulardan (korxonada yoki jamiyatning shaxsi darajasida) to'g'ri foydalanish natijasida daromadni oshirishga erishiladi [3], - deb ta'kidlab o'tgan. Shuningdek, raqamlashtirish masalalari bo'yicha Fotis Kitsios, Mariya Kamariotu "Xizmat ko'rsatish sohasidagi innovatsiyalar jarayonini raqamlashtirish: foydalanish va tadqiqot sohalari" nomli ilmiy maqolasida innovatsion iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish sohasini raqamlashtirishning maqsadi, yangi turdagi xizmatlarni ishlab chiqish jarayonida raqamli dastur va texnologiyaning o'rni va xizmat ko'rsatishni amalga oshirishda menejerlarning raqamli texnologiyadan samarali foydalanish yo'llari, shuningdek, raqamli xizmat ko'rsatish sohasiga texnologik darajani yuksaltirishga investitsiyalarni jalb qilishda inson kapitalining ahamiyatini yoritishga qaratilgan tadqiqotlar olib borilgan [4].

Bu borada mamlakatimiz olimlaridan biri Q.H.Abduraxmanov "Inson kapitalining ahamiyati tabiiy resurslar, moddiy boylik va vositalarga qaraganda yuqoriroqdir" [5], - deb hisoblagan. Yana bir iqtisodchi olim J.N.Fayzullaev "Raqamli iqtisodiyot tushunchasining mohiyati bo'yicha ilmiy yondashuvlar tahlili" nomli ilmiy maqolasida "raqamli iqtisodiyot" tushunchasining shakllanishi, uning mazmun va mohiyati bo'yicha ilmiy yondashuvlar qiyosiy tahlil qilingan va guruhlangan. "Raqamli iqtisodiyot" tushunchasining iqtisodiy kategoriya sifatidagi mazmuni yoritilgan [6].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur muammoni tadqiqotning bir qator usullardan foydalanish asosida o'rganilgan, jumladan, asosan xorijiy tajribalarni monografik tahlillar natijalarini monografik tadqiqot, analiz va sintez, tizimli tahlil kabi iqtisodiy usullar asosida o'rganilib, rivojlangan

mamlakatlar tajribasini mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini raqamli texnologiyalar bilan diversifikatsiya qilish bo'yicha imkoniyatlarini ochib berishda ahamiyat kasb etgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Jahon global iqtisodiyoti tezlashuvi inson kapitaliga ahamiyati berishni, uni rivojlantirishni taqozo etadi. Bugungu kunda iqtisodiy rivojlantirishda inson bilimi, ko'nikmasi va malaka darajasi asosiy omilga aylanishi inson kapitaliga ustuvorlik bermoqda. Ayniqsa, jahonning rivojlangan davlatlarda inson kapitalining asosiy salmog'i oshmoqda. Ular investitsiyalarining asosiy ulushini ham bevosita inson kapitaliga yo'naltirmoqdalar. Bu esa jahonda raqamli iqtisodiyotda rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Iqtisodiy rivojlanishning sanoat rivojlanishi, sanoat rivojlanishidan keyingi bosqichlari, ayniqsa, innovatsion bosqichi inson kapitali ahamiyatini beqiyos oshirib yubordi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitali iqtisodiy rivojlanish intensiv ishlab chiqarishining bosh omili sifatida alohida tadqiqotni talab etadi.

Inson kapitalining o'tgan ma'muriy tizimga asoslangan iqtisodiyotdan hozirgi raqamli iqtisodiyotga bo'lgan taraqqiyot bosqichida bir qator yondashuvlar shakllangan. Inson kapitali konsepsiyasi XVII asrda paydo bo'lgan deb hisoblansa ham uning zamonaviy talqinlari T.Shuls va G.Bekker nomlari bilan bog'liq [7]. T.Shuls "daromad keltirishga qodir bo'lgan yoki odamlar tomonidan tovar va xizmatlar ishlab chiqarish uchun yaratilgan resurslar" hisoblangan kapitalni inson kapitali va ashyoviy kapitalga ajratish kerakligini ko'rsatgan. U birinchilardan bo'lib inson kapitali tushunchasiga ishlab chiqaruvchi omil sifatida qaragan. Olimning baholashicha, jamiyatda ishlab chiqarilayotgan jamlanma mahsulot umumiy hajmining to'rttdan uch qismi inson kapitalini to'plashga sarflanmoqda. Holbuki, XX asrdagi takror hosil qilishga doir ko'pchilik nazariyalarda bu ko'rsatkich to'rttdan bir qismni tashkil etadi, deb ko'rsatilar edi.

Soha mutaxassislari, G.Bekker inson kapitali tushunchasini birinchi bo'lib mikrodarajada qo'llay boshlagan. U korxonadagi inson kapitalini inson ko'nikmalari, bilim va mahoratining jamlanmasi deb

belgilagan. Bunda u xodimlarni maxsus o'qitish, ularda maxsus bilim va ko'nikmalar hosil qilishga alohida ahamiyat bergan. Amerikalik iqtisodchining hisoblashicha, xodimlarning maxsus tayyorgarligi firmaning raqobat ustuvorligini shakllantiradi. Bu bozorlarda mahsulotlarning ma'lum va mashhur bo'lishi, pirovard natijada firmaning nufuzi, nou-xausi va savdo belgisida o'z ifodasini topadi. Xodimlarni maxsus tayyorlashdan, eng avvalo, firma va kompaniyalarning o'zlari manfaatdor, shuning uchun ular buni o'zlari moliyalashtiradilar.

G.Bekker oliy ta'limdan olinadigan qo'shimcha daromadni quyidagi tarzda belgilagan: kollejni tugallaganlar ishlab topgan daromaddan o'rta ma'lumotga ega xodimlarniki ayriladi. Ta'limga chiqimlar ham ta'lim olish uchun bevosita xarajatlar, ham muqobil chiqimlar – o'qish davrida boy berilgan daromadlardir. Uning hisoblab chiqishicha, ta'limga investitsiyalar yiliga taxminan 12,0–14,0 % miqdorida foyda keltiradi [6].

Mazkur tadqiqotlarning amaliy ahamiyati shundan iboratki, G.Bekker inson kapitaliga investitsiyalar rentabelligining miqdorini aniqladi va uni AQShdagi ko'pgina firmalarning rentabelligi bilan taqqosladi. Xususiy ta'lim muassasalari sonining ko'payishi, qisqa muddatli seminarlar va maxsus kurslar tashkil etadigan konsalting firmalari faoliyatining kengayishi natijasida ta'lim faoliyatining xususiy sektordagi rentabellik darajasi tijorat faoliyatining boshqa turlari rentabelligi darajasidan 10,0–15,0 % ortiq ekanligini ko'rsatdi [8].

Respublikamiz olimlaridan inson kapitali to'g'risida quyidagi yirik soha mutaxassislari o'z fikrlarini bayon qilishgan. Jumladan, iqtisodiyot fanlari doktori, professor M.Q.Pardayevning fikriga ko'ra, "inson kapitali deganda hamma ishga qodir, bilimli mutaxassis tushuniladi. Bu esa o'z navbatida fan, texnika, texnologiya va inson omilini o'zida mujassamlashtiradi" [9], - deb hisoblaydi. Shu bilan birga inson kapitali va malakali inson shakllanishidagi o'rni to'g'risida iqtisodiyot fanlari doktori, akademik S.S.G'ulomov, akademik Q.X.Abduraxmonovlar ham ilmiy asoslangan o'z qarashlarini bayon qilib, ularning fikricha, inson kapitalining asosi ta'lim xizmatlarini rivojlantirishda, shuningdek, intellektual mulkni shakllantirishda ekanligini bayon qilishgan.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, "Inson kapitalining

ahamiyati tabiiy resurslar, moddiy boylik va vositalarga qaraganda yuqoriroqdir" [10]. Bu esa inson kapitali iqtisodiy o'sish va samaradorlikning asosiy omili ekanligini ifodalaydi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalining iqtisodiy kategoriyasi sifatidagi tushunchasi jahon axborot hamjamiyati va "bilimlar iqtisodiyoti" rivojlanishi bilan birgalikda muntazam ravishda kengayib bormoqda. Bu inson kapitalini rivojlantirishning ishlab chiqaruvchi omili sifatida samarali va oqilona amal etishini ta'minlaydi.

Raqamli iqtisodiyotga o'tish sharoitida butun dunyoda shuningdek, mamlakatimizda inson kamoloti indeksiga alohida e'tibor berilmoqda. Bu o'z navbatida yurtimizda erkin demokratik muhitning takomillashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy sohaning rivoji, aholi turmush farovonligining yuksalishida o'zining salmoqli hissasini qo'shishi bugungu kunda namoyon bo'lmoqda. Aslida, inson kamoloti indeksi haqida (Human Development Index) to'xtalar ekanmiz, bu indikator BMT Taraqqiyot Dasturi tomonidan 1990 yildan beri yuritib kelinmoqda hamda har yilning oxirida dunyo davlatlari tomonidan hisobot berilib tahlil qilib boriladi.

Jumladan, inson kamoloti indeksi 189 ta davlatlarning iqtisodiy va siyosiy o'sishi, inson kapitalining (uzoq umr, ta'lim, farovon hayot ko'rsatkichlari orqali) rivojlanishiga ta'sirini hamda jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini tahlil qiladi. Hozirda inson kamoloti indeksi odamlar uchun zarur bo'lgan uchta ko'rsatkich orqali hisoblanadi [11]. Bular:

1. Umr ko'rish davomiyligi indeksi;
2. Ta'lim indeksi;
3. Aholi jon boshiga YaMD indeksi¹

Inson kamoloti indeksining asosiy funksional vazifalaridan biri bo'lib inson kapitalini takomillashtirish hisoblanadi va bu tahlillar olib borishni nazarda tutadi. Inson kapitali hozirgi davrga kelib ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasida muhim ahamiyat kasb etganligi bois, dunyoda inson kamoloti indeksiga alohida e'tibor berilmoqda.

Inson kamoloti indeksi hozirgi davrda mamlakatimizda hamda butun dunyoda BMT tomonidan qabul qilingan normativlarga ko'ra uchta mezon bo'yicha o'lchanadi. Avvalo yakuniy indeks ko'rsatkichini aniqlash uchun har bir mezonning indeksi hisoblab chiqilishi kerak. Ko'rsatkichlarni 0 dan 1 (3 ta o'nlik aniqlik bilan

o'lchanadigan ma'lumot)gacha bo'lgan miqdorini indekslarga aylantirish uchun mezonlarning eng kam va eng ko'p miqdorlarini tahlil qilish talab etiladi.

Yakuniy indeks ko'rsatkichini hisoblab chiqish uchun o'rtacha geometrik miqdorlar usulidan foydalaniladi va shuning uchun eng ko'p miqdor har qanday ikki mamlakat yoki vaqt davrlari o'rtasidagi taqqoslash davomida nisbiy ko'rsatkichlar ta'sir ko'rsatmaydi.

Shuningdek, inson kamolati umr ko'rish davomiyligi indeksi quyidagi ko'rsatkich orqali aniqlanadi:

Bu yerda:

LE - (Life expectancy)–o'rtacha umr ko'rish davomiyligi (UNDESA ma'lumotlari asosida shakllantiriladi).

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, barcha yoshdagi aholining o'lim ko'rsatkichlari ko'rib chiqilayotgan yil bilan bir xil bo'ladi. Bunda taxmin qilish mumkin bo'lgan kelajakda o'rtacha umr ko'rish davomiyligi qiymati nazarda tutiladi.

Keyingi ko'rsatkich sifatida ta'lim indeksini ham ma'lum formulalar asosida aniqlab hisoblab boriladi.

Ta'lim indeksini aniqlashtirib olishimizda o'rtacha ta'lim davomiyligi, kutilayotgan ta'lim davomiyligi, aholining oliy ma'lumotli darajasi, ta'limga kiritiladigan investitsiya miqdorlari kabi ko'rsatkichlar orqali holatlar aniqlanib, inson kamolotini yuksaltirish uchun zaruriy vazifalar amalga oshirilib boriladi. Bu jarayon albatta aholining ijtimoiy, ilmiy ehtiyojlariga bo'lgan talabni qondirib kelajakda mamlakat rivojiga munosib hissa qo'shishi mumkin.

Inson kamolotining ta'lim indeksi quyidagi formula orqali aniqladi;

Bu yerda:

MYS (Mean years of schooling) – o'rtacha ta'lim davomiyligi (UNESCO ma'lumotlari asosida shakllantiriladi);

EYS (Expected years of schooling) – kutilayotgan ta'lim davomiyligi (UNESCO ma'lumotlari asosida shakllantiriladi);

Shuningdek, inson kamoloti indeksining uchinchi ko'rsatkichi aholi jon boshiga YaMD (Yalpi milliy

$$\text{Aholining umr ko'rish davomiyligi indeksi} = \frac{LE - 20}{85 - 20} \quad (1);$$

daromad)ning to'g'ri kelishi bo'yicha mezon quyidagi formula orqali aniqlanadi:

Bu yerda:

GNI pc (Gross National Income per capita) – YaMDning aholi jon boshiga nisbati, xarid qobiliyati pariteti bo'yicha AQSh dollarida. Ushbu paritet jahon amaliyotida "World Bank, International Monetary Fund, United Nations Statistics Division" ma'lumotlari asosida shakllantiriladi.

Xususan, minimal ko'rsatkichlar – indikator ko'rsatkichlarining boshlang'ich nuqtalarini misol

uchun, o'rtacha ta'lim davomiyligini 0 ga teng deb olinishi, bu rasmiy ta'limsiz mamlakatlarni ifodalaydi, maksimal ko'rsatkichlar – tegishli yillarga mo'ljallangan eng yuqori ko'rsatkichni misol uchun, o'rtacha ta'lim davomiyligini 15 ga teng deb olinishi, bu ko'rsatkichning maqsad qilingan eng yuqori qiymat bo'lishini anglatadi. Indeks ko'rsatkichi yuqorida keltirilgan formulalar asosida hisoblab chiqilgandan so'ng, mamlakatlarning reyting ko'rsatkichlari tuziladi hamda reytingga ko'ra mamlakatlarda inson rivojlanishining to'rtta darajaga ko'ra mamlakatlar guruhlariga ajratiladi (1-jadval). Hozirgi davrda mamlakatimizda amalga oshiriladigan

$$\text{Aholining ta'lim indeksi} = \frac{MYS - EYS}{2} \quad (2);$$

strategik rejalarning asosiy maqsadi bu yaqin davr ichida inson taraqqiyotining yuqori darajasi ko'rsatkichiga, keying 15 yil ichida esa inson taraqqiyotining eng yuqori darajasiga erishishdir.

Xususan "Inson kamoloti" hisoboti natijalariga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi yuqori inson kamoloti

darajasiga ega davlatlar qatoridan joy oldi hamda indeksda 0,720 ko'rsatkichi bilan 102-o'rinni egallab, avvalgi qayd etgan natijasiga nisbatan 4 pog'ona yuqoriga ko'tarilgan.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, ko'plab taraqqiy etgan mamlakatlar inson kapitalini shakllantirishda

$$\text{Aholi jon boshiga YaMD} = \frac{\text{Ln}(GN\text{Ipc}) - \text{Ln}(100)}{\text{Ln}(75000) - \text{Ln}(100)} \quad (3);$$

investitsiyalar kiritib kelinmoqda. Bu borada mamlakatimizda ham ilg'or maqsadlar belgilanib, bosqichma-bosqich hayotga tadbiiq etilmoqda. Xususan, Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan qabul qilingan "Taraqqiyot strategiyasi"ning to'rtinchi yo'nalishini "Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish" deb nomlangani hamda ushbu yo'nalish kesimida o'ttiz to'rtta maqsad belgilanganligi muhim ahamiyat kasb etishini bildirmoqda.

Jumladan, inson kamoloti indeksleri ichida ta'lim indeksini rivojlantirish, inson kapitalini shakllantirishda

muhim indikatorlardan biri bo'lib ta'lim darajasi, sifati, qamrovi, infratuzilmalarining zamonaviy holati hamda ta'limga kiritiladigan investitsiyalar kabi ko'rsatmalar asosida baholanib tahlil etiladi. Hozirgi vaqtda eng samara beruvchi investitsiya bu ta'limga kiritiladigan investitsiya ekanligi jahon tajribasidan namoyon bo'lmoqda. Bu borada AQSH dunyoda yetakchi mamlakatlar qatoridan o'rin egallagan (2-jadval).

Jadval ma'lumotlariga qaraydigan bo'lsak, dunyoda yetakchi o'rinlarda AQSH turibdi. AQSH uch yoshdan yigirma ikki yoshgacha bo'lgan davrda 231000

1-jadval.

Inson kamoloti indeksining reyting ko'rsatkichlari

Nº	Tasnifi	Darajasi
1	Inson taraqqiyotining eng yuqori darajasi	0,800-1,000
2	Inson taraqqiyotining yuqori darajasi	0,700-0,799
3	Inson rivojlanishining o'rtacha darajasi	0,550-0,699
4	Inson taraqqiyotining past darajasi	0,550 dan past

ming AQSH dollari ta'limga investitsiya kiritilar ekan, bu yigirma uch yoshdan, oltmish yoshgacha bo'lgan davrda mamlakatga 3100000 AQSH dollari miqdorida samara olib kelar ekan. Bundan keyingi ko'rsatkichlarda Germaniya, Janubiy Koreya, Singapur kabi mamlakatlarda ham ijobiy natijalarni ko'rishimiz mumkin. Bu borada mamlakatimiz natijalariga e'tibor beradigan bo'lsak, farzandlar ta'lim-tarbiyasi, ularni inson kapitali sifatida shakllanishida 19000 ming AQSH dollari sarflanib, kelajakda bu 78000 ming AQSH dollari

atrofida qaytib kelarkan. Hozirgi globallashuv davrida bu ko'rsatkich miqdoran kamligi hamda natijasi ham shunga muvofiqligini ko'rishimiz mumkin.

Davlatimiz tomonidan olib boriladigan islohotlar, qabul qilingan normalar, dasturlar miqdorini yil sayin oshib borishi yaqin kelajakda inson kapitaliga kiritiladigan investitsiya miqdorini ortishiga va buning natijasida qiymat miqdorining ham yuksalishini bashorat qilishimiz mumkin [12].

Shuningdek, inson kapitali rivojida davlatimiz

tomonidan imtiyozli kreditlar ajratish, iqtidorli yoshlarni qo'llab-quvvatlash maqsadida turli yo'nalishlarda grant dasturlarni joriy etish, mamlakatimiz yoshlarini milliy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash maqsadida faol loyihalarni amalga oshirish va ta'lim-tarbiya berish jarayonida yangi milliy qadriyatlarga mos keladigan usullarni amalga tadbiiq etish orqali yaqin davr ichida

davlatimiz inson kapitalini rivojlantirish mumkindir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini rivojlantirish uchun yaqin davrlar ichida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar tez sur'atlarda hayotga

2-jadval.

Ta'limga kiritiladigan investitsiyalar

Nº	Davlatlar	3-22 yoshgacha davrda ta'limga sarflanadigan kapital (dollar)	23-60 yoshgacha davrda yaratiladigan qiymatning miqdori (dollar)
1	AQSH	231000	3100000
2	Germaniya	156000	2465000
3	Janubiy Koreya	130000	2100000
4	Singapur	125000	2050000
5	O'zbekiston	19000	78000

tadbiiq etishni talab qilmoqda. Shuningdek, ishsiz fuqarolarni mintaqalararo bosqichma-bosqich kasb-hunarga o'qitish dasturini ishlab chiqish, maktabgacha nodavlat tashkilotlar sonini oshirish va ularda ta'lim berish metodikasini ishlab chiqish hamda vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, xususiy maktab ta'lim faoliyatini takomillashtirish va uning ta'lim xizmatlarini diversifikatsiya qilish, ta'lim berish jarayonida o'quvchilarga faqat dars mashg'ulotlarini "yod olish" emas, muammoli vaziyatni bartaraf etishga yo'naltirish ishlarini olib borishimiz darkor. Shuningdek, ta'lim tizimini nazorat qilish va kuzatish jarayonlarini to'laqonli raqamlashtirish, raqamli dasturiy ta'minot tuzuvchi subyektlar faoliyatini qo'llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanilgan holda inson kapitalini takomillashtirishda foydalanish zarurdir. Zero, hozirgi vaqtda eng katta muammomiz bu maktab, oliy ta'limdagi ta'lim-tarbiya berish jarayonlari asosan bizda ta'lim oluvchilar mashg'ulotlarning yod olishga mo'ljallanganligi, buning natijasida bo'lajak kadrlarga kelajakda kerakli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qila olmayotganligi bilan muammo bo'lib qolmoqda.

Yuqorida keltirilgan tashqivotlarning tez sur'atlarda amaliyotga joriy etilishi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi mamlakatimizni ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jabhalarda rivojlanishi, natijada yaqin davrlar ichida mamlakatimiz ham rivojlangan mamlakatlar qatoriga kirishi, raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitali eksportida jahon bozorlarida yetakchi davlatlar qatoriga kirishiga xizmat qiladi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Mirzaev, Qulmamat Djanzakovich** - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, Raqamli iqtisodiyot kafedrasini mudiri i.f.d., professor / **Мирзаев, Кулмаат Джанзакович** - Самаркандский институт экономики и сервиса, Заведующий кафедрой цифровой экономики, профессор / **Mirzaev, Kulmamat Dzhanzakovich** - Samarkand Institute of Economics and Service, Head of the Department of Digital Economy, Professor
 kulmamat.j.m@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0008-8558-2455>
2. **Boboqulov, Sanjar Baxronkulovich** - Samarqand iqtisodiyot va servis instituti PhD, dotsent v/b / **Бобокулов, Санжар Бахронкулович** - Самаркандский институт экономики и сервиса,

PhD, и.о.доцент / **Bobokulov, Sanjar Bahronkulovich**
 - Samarkand Institute of Economics and Service, PhD,
 acting associate professor
 ferdu_www@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-1882-1507>

texnologiyalar nashriyoti-matba uyi. 2021 yil. 118-b.
 [9] www.stat.uz O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika
 qo'mitasining veb sayti.
 [10] <https://old.mineconomy.uz>
 [11] [https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/
 social-protection-2](https://www.stat.uz/uz/rasmiy-statistika/social-protection-2)
 [12] [http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_
 technical_notes.pdf](http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf)

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev "2022—2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmoni. Toshkent sh., 2022 yil 28 yanvar, www.lex.uz
- [2] Sh.M.Mirziyoyev O'zbekiston Respublikasi Oliy majlisga Murojatnomasi. Xalq so'zi gazetasi. 28.12.2018
- [3] Теодор Уильям Шульц (ингл. Theodore William Schultz, 1902-1998) – америкалик иқтисодчи, “ривожланаётган мамлакатлардаги иқтисодий ривожланиш муаммолари тадқиқотлари учун” 1979 йилги Нобель мукофоти лауреати.
- [4] M.X.Saidova "O'zbekiston mehnat bozorida yoshlar ishsizligi: muammolar va ularning ayrim yechimlari" IQTISOD VA MOLIYA. UDK: 331.526 2019, 9(129)
- [5] Z.G.Shakarov "Yoshlarning ish bilan bandlik darajasini oshirish: muammo va imkoniyatlar" "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021 yil
- [6] Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти. Олий ўқув юртлари учун дарслик.–Т.: "Mehnat",2009.-б.
- [7] Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории. /Пер. с англ., сост., научн. ред., послеС. Капелнюшников Р.И. –М.: ГУ ВШЭ, 2003. – С. 121.
- [8] Abdurahmonov Q.X. Pardayev M.Q. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyotning nazariy va amaliy masalalari. Fan va

Buxgalteriya hisobi,
iqtisodiy tahlil va
audit

Бухгалтерский учет,
экономический
анализ и аудит

Accounting, economic
analysis and audit

Qashqadaryo viloyati sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishga ta'sir etuvchi omillar tahlili

Mirzayev, Zafar Abdalimovich

Анализ факторов, влияющих на экономический рост на промышленных предприятиях Кашкадарьинской области

Мирзаев, Зафар Абдалимович

Analysis of factors affecting economic growth in industrial enterprises of Kashakadarya region

Mirzayev, Zafar Abdalimovich

Received: March 14, 2024 Revised: March 17, 2024 Accepted: March 27, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada mintaqa sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning mohiyati va uning iqtisodiyotda tutgan o'рни hamda sanoat korxonalarining iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilingan. Shuningdek, sanoat korxonalarining samarali rivojlanishi uning zamonaviy tarmoqlarini diversifikatsiyalash hamda zamonaviy sanoat mahsulotlari hajmini ko'paytirish asosida jamiyatda mehnat salohiyatini oshirish uchun muayyan ijtimoiy va iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratish, aholi bandligini ta'minlash, yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish, aholini sanoat mahsulotlariga bo'lgan talabini shakllantirish, mehnat taqsimotini kengaytirish masalalari yoritilgan.

Hududlarda sanoat korxonalarining rivojlanishi bosqichidan avval iqtisodiy o'sishni ta'minlashda tabiiy va mehnat resurslariga, sanoat korxonalar rivojlanishi bosqichida moddiy resurslarga ustuvorlik berilgan bo'lsa, sanoat korxonalar rivojlanishidan keyingi hozirgi bosqichda intellektual va axborot resurslarining roli birinchi o'ringa chiqmoqda. Jahonning yetakchi mamlakatlari taraqqiyoti yangi – bilimlar, innovatsiyalar, global axborot tizimlari, yangi texnologiyalar venchur biznesi iqtisodiyotini shakllantirishga olib keldi. Ushbu ma'lumotlar tahlili maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy o'sish, sanoat korxonalar, YAİM, sanoat mahsulot, mexanizm, aholi bandligi, ijtimoiy va iqtisodiy muammolar

Аннотация. В данной статье анализируется сущность экономического роста промышленных предприятий региона и его роль в экономике, а также факторы, влияющие на экономическое развитие промышленных предприятий. Также эффективное развитие промышленного предприятия базируется на диверсификации его современных отраслей и увеличении объемов выпуска современной промышленной продукции, создании определенных

социально-экономических условий для повышения трудового потенциала в обществе, обеспечения занятости населения, увеличение объема валового внутреннего продукта, разделение населения на промышленные продукты, освещены вопросы формирования спроса на рабочую силу, расширения разделения труда.

До этапа развития промышленных предприятий в регионах приоритет в обеспечении экономического роста отдавался природным и трудовым ресурсам, а на этапе развития промышленных предприятий - материальным ресурсам, на современном этапе после развития промышленных предприятий, на первый план выходит роль интеллектуальных и информационных ресурсов. Развитие ведущих стран мира привело к формированию новой экономики знаний, инноваций, глобальных информационных систем, новых технологий, венчурного бизнеса. Анализ этих данных отражен в данной статье.

Ключевые слова: экономический рост, промышленные предприятия, объём промышленного производства, механизм, занятость населения, социально-экономические проблемы.

Annotation. This article analyzes the essence of economic growth of industrial enterprises in the region and its role in the economy, as well as factors influencing the economic development of industrial enterprises. Also, the effective development of an industrial enterprise is based on the diversification of its modern industries and increasing the volume of output of modern industrial products, creating certain socio-economic conditions to increase the labor potential in society, ensuring employment of the population, increasing the volume of gross domestic product, dividing the population into industrial products, issues are highlighted creating demand for labor, expanding the division of labor.

Before the stage of development of industrial enterprises in the regions, priority in ensuring economic growth was given to natural and labor resources, and at the stage of development of industrial enterprises - to material resources; at the present stage, after the development of industrial enterprises, the role of intellectual and information resources comes to the fore. The development of the leading countries of the world has led to the formation of a new economy of knowledge, innovation, global information systems, new technologies, and venture business. The analysis of these data is reflected in this article.

Key words: economic growth, industrial enterprises, GDP, industrial output, mechanism, population employment, social and economic problems.

KIRISH

Bugungi kunda mintaqada sanoat korxonalarini jadal rivojlantirish asosida iqtisodiy o'sish masalasiga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Hududlarda sanoat korxonalarini rivojlantirish orqali hududiy yalpi ichki mahsulot hajmini 1,5-2,0 baravarga oshirish zarurdir. Sanoat korxonalarini faoliyatini samarali rivojlantirish, korxonalar ishlab chiqarish faoliyati samaradorligini oshirish, mahsulot qiymatini yaratish zanjirini baholash orqali sanoatda iqtisodiy o'sishni ta'minlash kabi masalalarga oid ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Bu esa, dunyo bo'yicha sanoat korxonalarini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri ekanligidan dalolat beradi. O'zbekistonda sanoat mahsulotlarini ko'paytirish va sifatini oshirish orqali iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha keng qamrovli iqtisodiy islohotlar olib borilmoqda [1]. "Mahalliy sanoat mahsulotlarining

raqobatbardoshligini oshirish va ularni diversifikatsiya qilish, hududlarning mavjud tabiiy va iqtisodiy resurslaridan unumli foydalanish asosida sanoat mahsulotlarini rivojlantirishning strategiya va modellarini ishlab chiqish" [2] muhim vazifalardan hisoblanadi. Bularning ustuvor vazifa sifatida belgilanganligi sanoat korxonalarining iqtisodiy o'sishini ta'minlash muhimligini bildiradi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Sanoat korxonalarini iqtisodiyotining shakllanishi, resurslardan samarali foydalanish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlik masalalarining ilmiy asoslari xorijlik iqtisodchi olimlari tomonidan tizimli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, P.F.Druker [3], B.Z.Milner [4], Porter M. [5], F.Xersberg [6], G.Emerson [7] va boshqa

olimlarning ilmiy ishlari shular jumlasidan. Shuningdek, sanoatni rivojlantirish va uning iqtisodiy o'sishini ta'minlash hamda sanoat mahsulot qiymati zanjirini yaratish samaradorligini baholash bo'yicha MDH davlatlari olimlari: N.K.Vasileva [8], V.Paraxina [9], Y.V.Pilipuk [10], YE.Y.Shutilina [11], Yakushkov D.larning [12] ilmiy ishlari natijalari e'tiborga molik sanaladi.

Respublikamizda ham A.M.Kadirov [13], M.A.Mahkamova [14], B.T.Salimov [15] kabi iqtisodchi olimlar tomonidan sanoat korxonalarini faoliyatini samarali rivojlantirish, sanoat mahsulotlarining iqtisodiy o'sishini ta'minlashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan hamda e'tiborga molik ilmiy natijalarga erishilgan.

Ammo yuqorida keltirilgan olimlarning asarlarida sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ayrim jihatlari o'rganilgan. Shuningdek, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari kompleks tadqiqot sifatida qisman o'z aksini topgan. Hozirgi vaqtda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bilan bog'liq tadqiqotlar yetarli darajada emasligi ushbu mavzuda chuqur ilmiy-uslubiy izlanishlarni amalga oshirishni zarurat etadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mintaqa sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning mohiyati va ularning iqtisodiyotda tutgan o'rnini hamda xos bo'lgan asosiy xususiyatlarini asoslab berish, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirish masalalari, hozirgi vaqtda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish asosida uning iqtisodiy samaradorligini oshirishga doir tahlilida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, qiyosiy tahlil etish, jadval va grafiklar usullaridan foydalanildi va taklif va tavsiyalar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb masalalaridan sanaladi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Iqtisodiy o'sishni YAIMning real hajmi yoki milliy daromad o'sishi sur'atlari yoki bu ko'rsatkichlarning aholi jon boshiga hisoblaganda o'sishi sur'atlari bilan

o'lchanadigan, iqtisodiyotning muayyan davridagi rivojlanishi sifatida ifodalash mumkin. Bunda o'sish sur'ati birinchidan, mamlakat iqtisodiy salohiyati kengayishi sur'atlarini baholashda, ikkinchisi aholi farovonligi dinamikasini tahlil etishda yoki turli mamlakatlar va mintaqalarda turmush darajasini taqqoslashda qo'llaniladi. Hozirgi vaqtda iqtisodiy o'sishning yuqorida qayd etilgan ikkinchi usuliga ustunlik beriladi, ya'ni bunda milliy iqtisodiyotda real milliy daromad ko'payishi sur'atlari aholi o'sishi sur'atlaridan yuqori bo'lgan rivojlanish nazarda tutiladi.

Mintaqada sanoat korxonalarini rivojlanishi bosqichidan avval iqtisodiy o'sishni ta'minlashda tabiiy va mehnat resurslariga, sanoat korxonalar rivojlanishi bosqichida moddiy resurslarga ustuvorlik berilgan bo'lsa, sanoat korxonalarini rivojlanishidan keyingi hozirgi bosqichda intellektual va axborot resurslarining roli birinchi o'ringa chiqmoqda. Jahonning yetakchi mamlakatlari taraqqiyoti yangi – bilimlar, innovatsiyalar, global axborot tizimlari, yangi texnologiyalar venchur biznesi iqtisodiyotini shakllantirishga olib keldi.

Innovatsion iqtisodiyotning asosini hozirgi davr jamiyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning hal qiluvchi kuchi hisoblangan inson kapitali tashkil etadi. Ya'ni inson tafakkuri ishlab chiqarish tizimining shunchaki muayyan unsuri bo'lib qolmasdan, balki bevosita ishlab chiqaruvchi kuchga aylandi. Dastavval insonni rivojlantirish tushunchasining tarkibiy qismlari u qadar ko'p bo'lmasdan, tarbiya, ta'lim, bilim, salomatlikni qamrab olardi. Shu bilan birga uzoq vaqt davomida insonni rivojlantirishga iqtisodiy o'sish nazariyasi nuqtai nazaridan taraqqiy etishning ijtimoiy, ya'ni chiqimli omili sifatida qaralardi. Tarbiya, ta'limga investitsiyalar noishlab chiqarish xarajatlari hisoblanardi. XX asr ikkinchi yarmidan boshlab inson kapitali va ta'limga nisbatan munosabat asta-sekin tubdan o'zgarib boshladi.

Mintaqada sanoat korxonalarini iqtisodiy o'sishni ta'minlash jamiyatdagi umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning zaruriy sharti sifatida sanoat mahsulotlari ishlab chiqish jarayoni va uning tarmoq xususiyatlariga bevosita bog'liqdir.

Bizning fikrimizcha, mintaqada sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash tamoyillari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish qonuniyatlari ta'sirida muayyan

maqsad va vazifalarni amalga oshirish jarayonidagi ilmiy asoslangan qoidalarni aks ettiradi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash bir qator tamoyillarga asoslanishi kerakki, bunda iqtisodiy rivojlanish mexanizmlari iqtisodiy o'sish samaradorligini oshishi va aholi jon boshiga sohadagi yalpi mahsulotning aholi jon boshiga real o'sishi imkonini berishi zarur (1-jadval). 1-jadvalda keltirilgan tamoyillar sanoat korxonalarida resurslardan samarali

foydalanish va iqtisodiy samaradorlikka erishish bilan bog'liq qaysi vazifani hal etishga qaratilgan bo'lsa, ularni shu vazifaga ko'ra tasniflash maqsadga muvofiqdir.

1-jadval.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash tamoyillari¹

Tamoyillar	Mazmuni
Resurslarni adolatli taqsimlash	Resurslarni adolatli ravishda taqsimlash jamiyat barcha a'zolari uchun ne'matlarni tanlash imkoniyatlarini kengaytiradi, shuningdek turmush sifatini oshirish negizini yaratadi. Daromadlar va inson turmushi o'rtasidagi bog'liqlik soliq-byudjet va ijtimoiy siyosat choralarini qamrab oladigan davlat strategiyasi yordamida shakllantirilishi kerak.
Kognitivlik (intensiv rivojlanish)	Bu tamoyilning mazmuni iqtisodiy tizimga munosabatlar bo'yicha sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash nafaqat uning ustuvor tarmoqlari va yo'nalishlarini rivojlantirishga, balki bilim orttirish, inson kapitalini rivojlantirish, innovatsiyalarga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Innovation iqtisodiyot doimo rivojlanadi, takomillashadi, transformasiyalashadiki, buning natijasida iqtisodiyot ham miqdor jihatdan, ham sifat jihatdan barqaror rivojlanish tendensiyasiga ega bo'ladi.
Iqtisodiyot moslashuvchanligi	Mazkur tamoyil iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarga asoslangan holda rivojlanishning "moslashuvchan" usullarini joriy qilish zarurati, makroiqtisodiy holatlarning dinamik o'zgarishiga moslashuvchan munosabat bildirish, makro va mikro darajalarda moslashuvchan munosabatlarni shakllantirish, jamiyatda innovation xulq-atvor motivatsiyasini rag'batlantirish, innovation biznesni kengaytirish kabilarni ifodalaydi.
O'zaro muvofiqlik va integratsiya	Bu tamoyil mamlakatimiz iqtisodiyotini barqaror, jadal va mutanosib ravishda rivojlantirish, sanoat korxonalarining asosiy tarmoqlarini diversifikatsiya qilish va eksport salohiyatini o'stirishga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgartirishlarni chuqurlashtirish, tarmoqlar, komplekslar va sanoat korxonalarini modernizatsiyalash, sanoat mahsulotlar ishlab chiqarish jarayonlarini texnik va texnologik yangilash asosida ularning samaradorligi hamda raqobatbardoshligini yanada oshirish maqsadida barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashdan iborat.
Komplekslilik	Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash uning tarmoqlarini rivojlantirishning aniq, chuqur va har tomonlama puxta o'ylangan uzoq muddatli rejalarini ishlab chiqish, shu asosda asosiy tarmoqlarni diversifikatsiya qilishga yo'naltirilgan tarkibiy o'zgartirishlarni yanada chuqurlashtirishni nazarda tutadi.
Sanoat korxonalarida mehnat unumdorligini oshirish	Mazkur tamoyilga ko'ra, jahon bozorida doimiy xaridorgir bo'lgan, qo'shilgan qiymat ulushi yuqori raqobatdosh sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish, mehnat unumdorligini o'stirish, sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish xarajatlari va sanoat mahsulotlar ishlab chiqarish tannaxrini izchil pasaytirish, energiya va resurslarni tejaydigan zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish choralarini ishlab chiqish kerak.

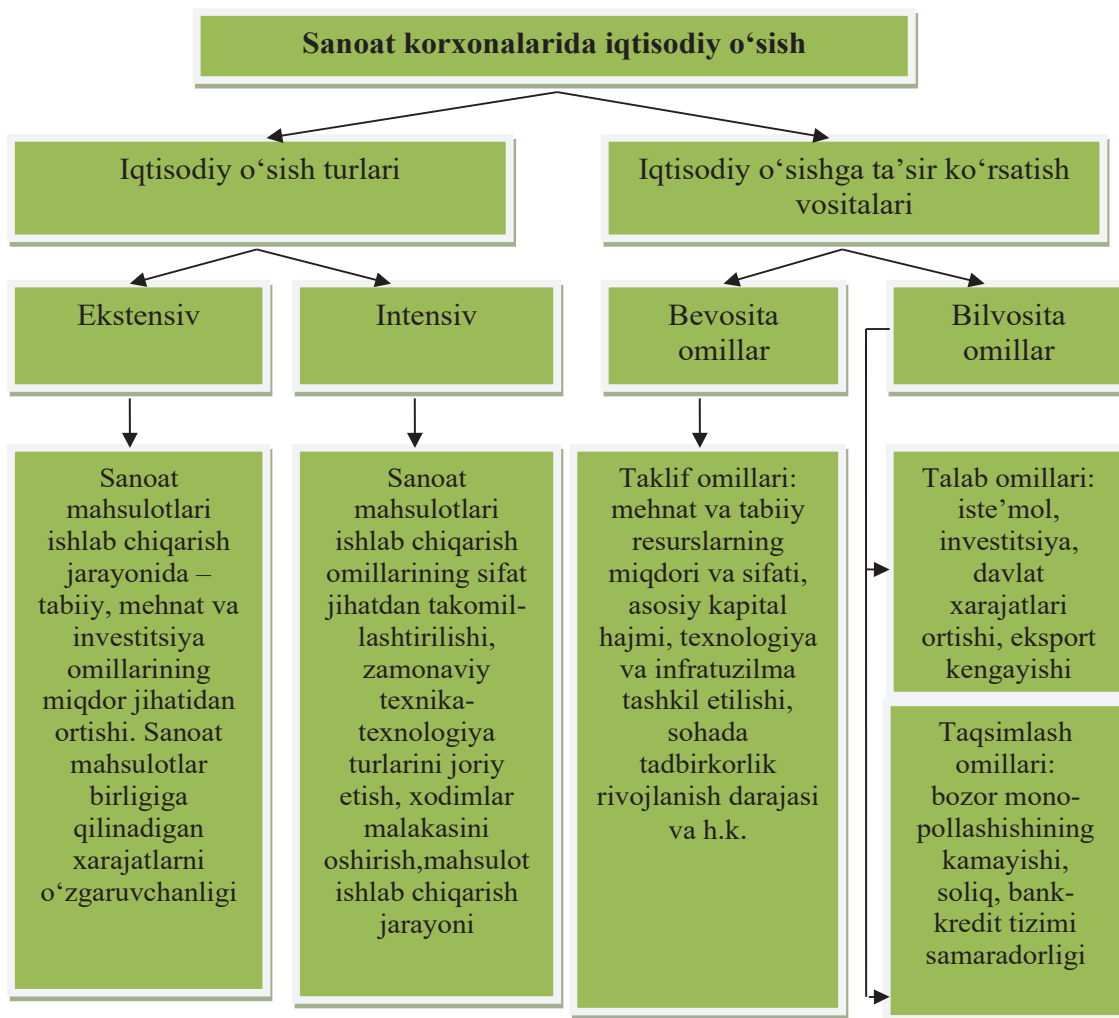
1 Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Bizning fikrimizcha, bu holat sanoat korxonalari rivojlanishining o'ziga xos jihatlari bilan izohlanadi:

1. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bugungi kunda axborot texnologiyalari moddiy ne'matlar ishlab chiqaradigan tarmoqlarda samaradorlikni oshishiga olib kelmoqda, ammo uni iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ta'siri masalalari alohida dolzarb hisoblanadi.
2. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, sanoat korxonalari turlari bo'yicha fan texnika taraqqiyoti (FTT) yutuqlarini mehnat jarayoniga joriy etish bir xilda qabul qilish xususiyatiga ega, bu esa o'z navbatida yuqori samaradorlikka o'z ta'sirini ko'rsatadi.
3. Sanoat korxonalari faoliyati unumdorligini o'sish darajasining turlichaligi sanoat mahsulotlari ishlab

chiqarish jarayonida FTT ta'sirining har xilligi, iste'molchilarni sanoat mahsulotlari iste'moliga jalb qilinish darajasiga bog'liqligi bilan asoslanadi.

Iqtisodiy o'sishga ko'plab omillar, jumladan, iqtisodiy tizimning tashkil etilishi, iqtisodiyotning tuzilishi, milliy daromadning taqsimlanishi, mamlakat rivojlanishining ijtimoiy holati va boshqalar ta'sir qiladi. Ta'kidlash kerakki, "iqtisodiy o'sish" tushunchasi "iqtisodiy rivojlanish" tushunchasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ularning mohiyati va mazmuni shu qadar chambarchas bog'liqki, iqtisodiy dinamikaga oid ayrim tadqiqotlarda ular sinonim sifatida ishlatiladi. Iqtisodiy o'sish ko'pgina omillariga bog'liqdir. Iqtisodiy o'sishga ta'sir ko'rsatish vositalari bo'yicha ular bevosita va bilvosita omillarga ajratiladi (1-rasm).

1-rasm. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish xususiyatlari va omillari¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Bevosita omillarga taklif omillari kiradi. Ular quyidagilardan iborat: mehnat resurslarining miqdori va sifati; tabiiy resurslarning miqdori va sifati; asosiy kapitalning hajmi; texnologiya va ishlab chiqarishning tashkil etilishi; jamiyatda tadbirkorlik qobiliyatini rivojlantirish darajasi.

Bilvosita omillarga quyidagi talab omillari kiradi: iste'mol, investitsiya va davlat xarajatlarining o'sishi; eksport hajmining ortishi.

Taqsimlash omillari esa quyidagilardan iboratdir: bozor monopollashishi darajasini kamaytirish; iqtisodiyotda soliq muhiti; kredit-bank tizimining samaradorligi; iqtisodiyotda sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish resurslarini qayta taqsimlash imkoniyatlari; daromadlarni taqsimlashning amaldagi tizimi.

Bu omillarning sanoat korxonalarining rivojlanishiga ta'sir darajasi iqtisodiy o'sish turini belgilaydi. Iqtisodiy o'sishning ikkita asosiy turi mavjuddir:

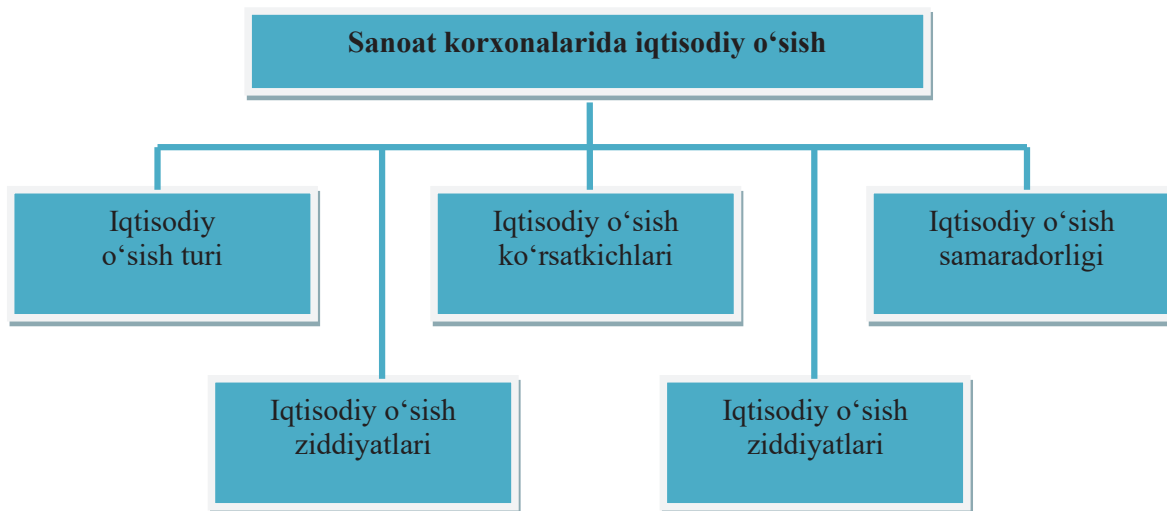
1. Ekstensiv – bunda iqtisodiy o'sish ishlab chiqarish (xizmat ko'rsatish) omillarining miqdor jihatdan ko'paytirilishi hisobiga ta'minlanadi. Ya'ni jamiyat tabiiy, mehnat va investitsiya resurslardan ko'proq

foydalanadi va shu hisobga sohada yalpi mahsulotning o'sishi ta'minlanadi.

2. Intensiv – bunda sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish sanoat mahsulotlari ishlab chiqish omillarini sifat jihatdan takomillashtirish va ulardan yaxshiroq foydalanish hisobiga amalga oshiriladi. Intensiv iqtisodiy o'sishda sohada yalpi mahsulot yangi texnika va texnologiyalarni joriy etish, ish kuchi malakasini oshirish, sanoat mahsulotlari ishlab chiqish jarayonlarini samaraliroq tashkil etish, resurslarni iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasida maqbulroq qayta taqsimlash va hokazolar hisobiga ko'paytiriladi.

Amaliyotda ekstensiv yoki intensiv iqtisodiy o'sishni "sof" holda uchratish qiyin. Bunda odatda qaysi (intensiv yoki ekstensiv) omillar ustuvorligiga qarab, ko'proq intensiv yoki ko'proq ekstensiv iqtisodiy o'sish farqlanadi.

Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishni ta'minlash quyidagi jihatlarini o'z ichiga oladi (2-rasm):

2-rasm. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning o'ziga xos jihatlar¹

1 Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

1. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish maqsadlari. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish maqsadining ikki darajasini keltirish mumkin: asosiy makroiqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zgarishi va aholi turmush darajasining o'zgarishi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish uzoq muddatli maqsadi amalga oshirilishining muhim sharti sifatida iqtisodiyotning barcha subyektlarining yaxlit tarzidagi rivojlanishi, ular har biri tomonidan ma'lum strategik maqsadlarga erishishning ta'minlanishi namoyon bo'ladi.

2. Iqtisodiy o'sish turi. Sanoat korxonalarida mavjud iqtisodiy resurslar, shuningdek ishlab chiqarish omillarining mutanosibligi va o'zaro harakati iqtisodiy o'sishning ekstensiv va intensiv turlarini belgilaydi.

3. Iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlari. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish jarayoni miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari orqali aniqlanadi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sishning miqdoriy ko'rsatkichlariga yalpi mahsulotning o'sish sur'ati, jon boshiga to'g'ri keluvchi sohada yaratilgan yalpi mahsulotning o'sish sur'ati, sanoat mahsulotlari hajmining o'sish sur'atlari, iqtisodiy samaradorlik (mehnat unumdorligi) ko'rsatkichlari va boshqalar.

4. Iqtisodiy o'sish samaradorligi. Sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish samaradorligini oshishiga va uning hajmini ijobiy o'zgarishiga asoslangan rivojlanish natijasida jamiyatning uzluksiz o'sib borayotgan ehtiyojlarining qondirilishini ta'minlaydi.

5. Iqtisodiy o'sish ziddiyatlari. Sanoat korxonalarida yalpi mahsulotning mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlarda o'sishi hali turmush darajasi va sifatining yaxshilanishiga olib kelavermaydi. Mamlakat makroiqtisodiy ko'rsatkichlari, shu jumladan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishda yalpi mahsulot hajmi va aholining jon boshiga o'rtacha daromadi ijtimoiy resurslarni taqsimlash yoki uning tarmoqlarini rivojlantirish darajasi bo'yicha tasniflashda asosiy mezon bo'la oladi.

6. Iqtisodiy o'sish omillari tizimi. Bizning fikrimizcha, sanoat korxonalarida iqtisodiy o'sish omillariga iqtisodiy o'sishning xususiyati, jihatlari, turlari va dinamikasini aniqlovchi sabab-oqibat hodisalari, zarur sharoitlar kiradi.

Sanoat korxonalarida yalpi mahsulot hajmi o'zgapishini uslubiy jihatdan o'rganishda unga ta'sir etuvchi asosiy omillarning bog'liqligini o'rganish muhimdir. Bunda sohada yalpi mahsulotni yaratishga ishtirok etuvchi

asosiy omillar sifatida mehnat va kapital asosiy o'ringa ega. Sanoat korxonalarida yalpi mahsulot hajmining barqaror o'sishini yanada jadallashtirish uchun quyidagi tadbirlarni amalga oshirish lozim:

- sanoat korxonalarining zamonaviy tarmoqlarini rivojlantirish va yalpi mahsulot hajmini tarkibiy o'zgartirish, ya'ni raqamlashtirish va diversifikasiyalash;
- sanoat korxonalarida xususiy mulk va xususiy tadbirkorlik faoliyatini yanada rivojlantirish;
- sohada bandlik darajasini oshirish va undan samarali foydalanish;

- yuqori texnologiyalarga asoslangan yangi sanoat mahsulotlari ishlab chiqishni rivojlantirish va kiritiladigan investitsiyalar samaradorligini oshirish;

- faoliyat sanoat korxonalarini innovatsion rivojlanishini ta'minlash va sanoat mahsulotlar ishlab chiqish jarayonlarining texnik va texnologik jihatdan yangilash;
- barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash bo'yicha resurs salohiyatini oshirish;

- sanoat korxonalarida mahsulot ishlab chiqish jarayonlarini raqamlashtirish va sun'iy intellektdan keng foydalanish.

Shunday qilib, "iqtisodiy o'sish" va "iqtisodiy rivojlanish" o'rtasidagi farq, birinchi navbatda, ularning mazmunidadir. Iqtisodiy o'sish umumiy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishi bilan bog'liq. Bu yerda asosiy belgilar, birinchi navbatda, umumiy va aholi jon boshiga yalpi ichki mahsulotning yillik o'sish sur'ati kabi miqdoriy ko'rsatkichlar kiritiladi.

Rivojlanish – bu samaradorlikni oshirish va ishlab chiqarish tannarxini pasaytirish, iqtisodiyotning institusional asoslarini yaratish va undagi tarkibiy o'zgarishlar bilan bog'liq turli xil muammolarni o'rganishni nazarda tutadigan keng qamrovli tushunchadir. Shu sababli, mamlakatning umumiy iqtisodiy rivojlanishini o'rganishda quyidagilarni inobatga olish kerak:

1. Innovatsion va iqtisodiy rivojlanish. Ma'lumki, iqtisodiy o'sishning asosiy omillari klassik ta'rifga ko'ra mehnat, yer, kapital va ilmiy-texnikaviy taraqqiyotdir. Mehnat, yer va kapital moddiy lashtirilgan shaklga ega, ilmiy-texnikaviy taraqqiyot esa ularning sifatini oshirishga xizmat qiladi, bu nafaqat ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga, balki ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot va xizmatlar sifati, xarajatlar miqdori, ishlab chiqarishning raqobatbardoshligi, o'z navbatida aholi farovonligi ham ta'sir qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, aholining zarur ta'lim darajasini, ilm-fanning rivojlanishini va axborot muhitining yuqori sifatini ta'minlay olmagan davlatlar tashqi savdo salbiy balansiga va tashqi moliyaviy va axborot markazlariga qaramlikka mahkum bo'ladi; ular intellektual salohiyatni jamlagan transmilliy korporatsiyalar va rivojlangan mamlakatlar uchun xom ashyo bazasi sifatida bo'lib qoladilar.

Bozor munosabatlari tizimida iqtisodiy o'sishga xo'jalik faoliyati institutlari, ularning bajarilishini ta'minlaydigan muassasalar va tashkilotlarning rivojlanish darajasi katta ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi vaqtda rivojlangan mamlakatlarda ularning iqtisodiy farovonligiga hissa qo'shadigan, tadbirkorlik, innovatsiyalar, jamg'armalar va investitsiyalar uchun ijobiy motivatsiya yaratadigan samarali institutlar tizimi mavjud.

Ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanish – bu sanoat korxonalarini rivojlantirish va takomillashtirishga qaratilgan jarayondir. Jahon banki hisobotida ta'kidlanishicha, rivojlanish maqsadi nafaqat daromadni oshirish orqali, balki hayot sifatini yaxshilashdir. Bunga sifatli ta'lim, ovqatlanish, sog'liqni saqlash, qashshoqlikni kamaytirish, sog'lom muhit, teng imkoniyatlar, shaxsiy erkinlikni oshirish va boy madaniy hayotni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, iqtisodiy o'sish iqtisodiy rivojlanishning ajralmas elementi sifatida qaraladi. Bu, bir tomondan, rivojlanishning siklik xususiyatini keltirib chiqaradi, ikkinchi tomondan, uning o'zi turg'unlik va tushkunlik davrlarida tayyorlangan o'zgarishlar natijasidir. Iqtisodiy rivojlanish esa, birinchi navbatda, iqtisodiyotning taraqqiyot qobiliyatini nazarda tutadi ishlab chiqarish strukturasi o'zgarishi, institusional muhitning o'zgarishi, demografik va innovatsion dinamik sifatida aniqlanadi. Boshqacha aytganda, iqtisodiy rivojlanish iqtisodiy o'sish omillarining sifat jihatidan o'zgarishini nazarda tutadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Mirzayev, Zafar Abdalimovich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti mustaqil izlanuvchisi / **Мирзаев, Зафар Абдалимович** - независимый исследователь Каршинского инженерно-экономического института / **Mirzayev, Zafar Abdalimovich** - independent

researcher of Karshi Engineering and Economic Institute
<https://orcid.org/0009-0006-8187-7024>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] <https://www.imf.org/ru/Blogs/Articles/2023/01/30/global-economy-to-slow-further-amid-signs-of-resilience-and-china-re-opening>
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 9 sentabrda «Respublika oziq-ovqat sanoatini jadal rivojlantirish hamda aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'laqonli ta'minlashga doir choratadbirlar to'g'risida»gi PQ-4821-son qarori.
- [3] Друкер П.Ф. Бизнес и инновации. – М.: Academia, 2009. – 221 с.;
- [4] Мильнер Б.З. Теория организации: Учебник. - 7-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2009. – 864 с.;
- [5] Портер М. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2010. – 592 с.;
- [6] Херцберг Ф., Моснер Б., Блох Сneiderман Б. Мотивация к работе. – М.: Вершина, 2007. – 240 с.;
- [7] Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности. – М.: URSS, 2019. – 224 с.;
- [8] Васильева Н.К., Мезина С.А., Вороникова А.М. Анализ финансового состояния предприятий пищевой промышленности //Вестник Академии знаний. – 2020. – №. 2 (37). – С. 105-110;
- [9] Парахина Л.В. Управление ресурсосберегающей деятельностью и оценка ее эффективности на предприятиях пищевой промышленности: автореферат дисс. к.э.н. 08.00.05. Орел 2013. – 24 с.;
- [10] Пилипук А.В. Конкурентоспособность предприятий пищевой промышленности Беларуси в условиях построения Евразийского экономического союза. – Минск: Институт системных исследований в АПК НАН Беларуси, 2018. – 237 с.;
- [11] Шутилина Е.Ю. Формирование инновационной политики предприятий: на примере предприятий пищевой промышленности: автореферат дисс. к.э.н. 08.00.05. Воронеж 2009, 24 с.;
- [12] Якушков Д.Ю. Анализ рынка пищевой промышленности и перспективы его развития // Экономика и бизнес: теория и практика. – 2018. - №6. – С. 216-218.
- [13] Кадыров А.М. Инновационный потенциал развития промышленных предприятий республики в условиях рынка. Научно-практическая конференция «Новое качество экономического роста: инновации, конкурентоспособность, инвестиции» – Т.: 23 апреля 2018 г.;
- [14] Махкамова М.А. Формирование организационно-экономического механизма управления

инновационной деятельностью на промышленных предприятиях Республики Узбекистан. Дисс. док. экон. наук. – Т.: 2004. – 291 с.;

- [15] Салимов Б.Т. Моделирование использования и развития производственного потенциала региона (на примере Сырдарьинской и Джизакской областей Республики Узбекистан): дисс д.э.н. - Т.: 1992;

Moliya, kredit va
investitsiya

Финансы, кредит
и инвестиции

Finance, credit and
investment

Mamlakat to'lov tizimlarini rivojlantirishda elektron to'lov vositalaridan foydalanish imkoniyatlari

Narmamatov Ixtiyar Baxtiyarovich

Возможности использования электронных платежных инструментов при развитии платежных систем страны

Нармаматов Ихтияр Бахтиярович

Possibilities of using electronic payment instruments in the development of country payment systems

Narmamatov Ikhtiyar Bakhtiyarovich

Received: February 13, 2024 Revised: February 17, 2024 Accepted: March 16, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: To'lovlar va to'lov tizimlari sohasida yagona axborot va huquqiy muhitni yaratish, Markaziy bank tomonidan to'lov xizmatlari bozorini, to'lov tizimlarining faoliyat yuritishini, to'lov tizimlari operatorlari va to'lov xizmatlari ko'rsatuvchilarning faoliyatini samarali tartibga solish, to'lov xizmatlarining ommabopligi va shaffofligini oshirish, shuningdek, elektron pullar sohasidagi munosabatlarni va elektron pullar tizimi ishtirokchilari faoliyatini takomillashtirish borasida bir qator amaliy ishlar amalga oshirilmogda. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, markaziy banklarning raqamli valyutalari davlat kriptovalyutalaridan tubdan farq qiladi.

Kriptovalyutalardan to'lov vositasi sifatida foydalanish ko'lamining kengayishi naqd pullarga bo'lgan talabni va tijorat banklarining Markaziy bankdagi "Nostro" vakillik hisobraqamlaridagi pul mablag'lariga bo'lgan talabni kamaytirishi mumkin. Ammo, kriptovalyutalar muomalasining xavfli jihati shundaki, ular muomalasi markaziy banklar va davlat tomonidan nazorat qilinmaydi. Bu esa, kriptovalyutalarning barqarorligiga nisbatan jiddiy salbiy ta'sirni yuzaga keltirishi mumkin.

Maqolada O'zbekiston Respublikasida zamonaviy to'lovlar va to'lov tizimlarini keng joriy etishni ta'minlash bilan bog'liq dolzarb muammolar belgilab berilgan va ularni hal etish bo'yicha ilmiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: to'lovlar, to'lov tizimlari, elektron pullar, axborot-kommunikasiya, kriptovalyuta, emitent likvidlilik.

Аннотация. Создание единой информационно-правовой среды в сфере платежей и платежных систем, эффективное регулирование рынка платежных услуг со стороны Центрального банка, функционирования платежных систем, деятельности операторов платежных систем и поставщиков платежных услуг, ряд проводятся практические работы по повышению популярности и прозрачности платежных услуг, а также совершенствованию отношений в сфере электронных денег и деятельности участников системы электронных денег. Здесь следует отметить, что цифровые валюты центральных банков принципиально отличаются от государственных криптовалют.

Расширение использования криптовалют в качестве платежного средства может снизить спрос на наличные деньги и спрос на средства на представительских счетах Нostro коммерческих банков в ЦБ. Однако опасный аспект обращения криптовалют заключается в том, что их обращение не контролируется центральными банками и государством. Это может оказать серьезное негативное влияние на стабильность криптовалют.

В статье определены актуальные проблемы, связанные с обеспечением широкого внедрения современных платежей и платежных систем в Республике Узбекистан, и разработаны научные предложения по их решению.

Ключевые слова: платежи, платежные системы, электронные деньги, информация и связь, криптовалюта, эмиссия ликвидности.

Annotation. Creation of a unified information and legal environment in the field of payments and payment systems, effective regulation of the payment services market by the Central Bank, the functioning of payment systems, the activities of payment system operators and payment service providers, a number of practical works are being carried out to increase the popularity and transparency of payment services, as well as improving relations in the field of electronic money and the activities of participants in the electronic money system. It should be noted here that central bank digital currencies are fundamentally different from government-owned cryptocurrencies.

The increased use of cryptocurrencies as a means of payment may reduce the demand for cash and the demand for funds in Nostro representative accounts of commercial banks with the Central Bank. However, the dangerous aspect of the circulation of cryptocurrencies is that their circulation is not controlled by central banks and the state. This could have a serious negative impact on the stability of cryptocurrencies.

The article identifies current problems associated with ensuring the widespread implementation of modern payments and payment systems in the Republic of Uzbekistan, and develops scientific proposals for solving them.

Key words: payments, payment systems, electronic money, information and communication, cryptocurrency, liquidity issue.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi "Milliy to'lov tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3945-sonli qaroriga asosan Milliy banklararo protsessing markazi 2018 yilning IV-choragida tashkil etildi va "Humo" to'lov tizimi 2019 yilning I-choragidan boshlab ishga tushirildi. Mazkur chakana to'lov tizimining ishga tushirilishi bank kartalariga asoslangan chakana to'lov xizmatlarini ko'rsatish sohasida raqobat muhitining shakllanishiga, iqtisodiyotda naqd pulsiz hisob-kitoblar ko'lamining sezilarli darajada oshishiga hamda bank kartalariga asoslangan chakana to'lov tizimlari faoliyati bilan bog'liq xatarlarning kamayishiga xizmat qiladi.

Markaziy bank huzurida xalqaro talablarga mos keladigan Ma'lumotlarni qayta ishlash markazini yaratish bo'yicha keng qamrovli tayyorgarlik ishlari olib borildi. To'lovlarning 24/7 rejimida o'tkazilishini ta'minlovchi yangi Tezkor to'lovlar tizimini joriy qilish yuzasidan pilot loyihasini amalga oshirish ishlari boshlandi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR

SHARHI

D.Kochergin va A.Yangirovaning fikrlariga ko'ra, "taqsimlangan reyestrlar" texnologiyalarini joriy qilish va ulardan keng ko'lamda foydalanish to'lov tizimlaridagi to'lov, kliring va o'zaro hisoblashish jarayonlarini tubdan o'zgartirishi mumkinki, buning natijasida ularning samaradorligi oshishi va hisob-kitob risklari pasayishi mumkin. Markaziy banklarning raqamli valyutalarini muomalaga chiqarilishi markaziy banklar faoliyatida taqsimlangan reyestrlar texnologiyalarini qo'llashning nisbatan muhim yo'nalishi hisoblanadi" [1].

V.Usoskinning xulosasiga ko'ra, to'lov mexanizmi bozor iqtisodiyotining tayanch tuzilmalaridan biri bo'lib, xo'jalik tizimida "buyumlar ayirboshlashga" vositachilik qiladi qiladi va iqtisodiy institutlarning faoliyat ko'rsatish samaradorligi uning aniq va uzluksiz ishlashiga bog'liqdir [2].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning tizimli yondashuvi analiz, sintez, induksiya va deduksiya,

monografik kuzatuv, statistik tahlil, abstrakt-mantiqiy fikrlash va istiqbolli prognozlash usullaridan keng foydalanilgan.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston Respublikasida tezkor to'lovlar tizimi 2020 yilning I-choragida ishga tushirilgan bo'lib, unga barcha tijorat banklarining ulanishi ta'minlandi. Buning natijasida masofadan xizmat ko'rsatish tizimlaridan foydalanuvchi korxonalar va tashkilotlar ham xuddi aholi kabi o'z to'lovlarini tunu kun real vaqt rejimida, ya'ni tijorat banklari filial va shahobchalari ish vaqtidan tashqari va dam olish kunlari ham amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Kriptovalyutalardan to'lov vositasi sifatida foydalanish ko'lamining kengayishi naqd pullarga bo'lgan talabni va tijorat banklarining Markaziy bankdagi "Nostro" vakillik hisob-raqamlaridagi pul mablag'lariga bo'lgan talabni kamaytirishi mumkin. Ammo, kriptovalyutalar muomalasining xavfli jihati shundaki, ular muomalasi markaziy banklar va davlat tomonidan nazorat qilinmaydi. Bu esa, kriptovalyutalarning barqarorligiga nisbatan jiddiy salbiy ta'sirni yuzaga keltirishi mumkin. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, markaziy banklarning raqamli valyutalari davlat kriptovalyutalaridan tubdan farq qiladi. Masalan, iqtisodiy ahvoli og'ir bo'lgan ayrim mamlakatlarda, masalan, Venesuela va Eron davlat kriptovalyutalari mavjud. Markaziy banklarning raqamli valyutalari bilan davlat kriptovalyutalari o'rtasidagi jiddiy farqlar quyidagilardan iborat:

– Markaziy bankning raqamli valyutalarini muomalaga chiqarish to'g'risidagi qaror Markaziy bankning boshqaruvchilar kengashi tomonidan qabul qilinadi, davlat kriptovalyutalarini muomalaga chiqarish to'g'risidagi qaror esa, siyosiy rahbariyat tomonidan qabul qilinadi;

Stend-bay akkreditivning boshqa hujjatlashtirilgan akkreditivlardan farq qiluvchi asosiy jihati shundaki, stend-bay akkreditivida akkreditivni ochgan bank mijozning to'lov majburiyati yuzasidan faqat mijoz to'lovga noqobil bo'lib qolganagina javobgar hisoblanadi. Shu jihatdan olganda, stend-bay akkreditivi bank kafolatini o'rnini bosa oladi [3].

XX asrning 70-yillaridan boshlab lokal harbiy konfliktlar, siyosiy beqarorlikning kuchayishi dunyoning ko'plab

mamlakatlarida siyosiy riskning chuqurlashishiga olib keldi. Bu esa, ushbu mamlakatlarning tijorat banklari tomonidan ochilgan hujjatlashtirilgan akkreditivlarni eksportyorlarning banklari tomonidan tan olinmasligiga olib keldi. Natijada, xalqaro to'lov amaliyotida ochilgan akkreditivni uchinchi mamlakat banki tomonidan tasdiqlash zaruriyati yuzaga keldi va hujjatlashtirilgan akkreditivlarning yangi shakli – tasdiqlanadigan akkreditivlar paydo bo'ldi. Tasdiqlanadigan akkreditivlar siyosiy riskdan qochish imkonini beradi.

Qizil hoshiyali akkreditivda akkreditiv summasining bir qismi avans tariqasida importyor tomonidan eksportyorga o'tkazib beriladi. Bu esa, eksportyor faoliyatidagi aylanma mablag'larni to'ldirish muammosini hal qilish imkonini beradi. Bu esa, O'zbekiston amaliyoti uchun muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki, respublikamiz iqtisodiyotida to'lovsizlik muammosi mavjud.

Hozirgi davrda xalqaro amaliyotda qizil hoshiyali akkreditivlarning quyidagi ikki turidan foydalanilmoqda:

- ta'minlanmagan yoki sof shartli qizil hoshiyali akkreditiv;

- ta'minlangan yoki hujjatlashtirilgan shartli qizil hoshiyali akkreditiv.

Ta'minlanmagan qizil hoshiyali akkreditivda avans summasi benefitsiarning arizasiga asosan beriladi.

Ta'minlangan qizil hoshiyali akkreditivda avans summasi omborxonalar tilxati taqdim qilinganda beriladi va bunda benefitsiar konosament va boshqa tovar hujjatlarini taqdim etish majburiyatini oladi [4].

Shu sababli, elektron vositalarning egalarini haqqoniyligini aniqlash jarayonlari takomillashtirilishi kerak.

Hozirgi davrda raqamli moliyaviy aktivlar bozori Yevropa va AQShda hamda Osiyoning bir qator mamlakatlarida mavjud.

Hozircha ushbu bozorlarda faqat raqamli qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilinmayapti. Masalan, Germaniyada raqamli obligasiyalar, Xitoyda davlat banklarining obligasiyalari, Rossiyada kompaniyalarning raqamli aksiyalari [5].

2011 yilda kriptovalyutalar tarkibiga laytkoin qo'shildi (inglizcha Litecoin), 2013 yilda praimkoin (inglizcha. Primecoin).

Hozirgi kunda 1750 ta kriptovalyuta to'g'risida ma'lumotlar mavjud [6].

Ammo, hozirga qadar faqat bitta davlatda (Salvador) kriptovalyutalar rasman davlat tomonidan tan olindi.

Raqamli moliyaviy aktivlarni sotib olish va sotish operatsiyalari raqamli moliyaviy aktivlarni ayirboshlash operatori orqali amalga oshiriladi. Raqamli moliyaviy aktivlar muomalasining dolzarb masalalaridan biri bo'lib, ularning xavfsizligini ta'minlash masalasi hisoblanadi [7].

Bitkoin blokcheyni AQSH Standartlar va texnologiyalar milliy instituti tomonidan chiqarilgan va axborotni qayta ishlash federal standart sifatida qabul qilingan SHA-256 shifrlash standartida ishlaydi. Blok yechimini topish uchun zarur bo'lgan ko'p martalik matematik hisob-kitoblarni takrorlash murakkabligi hisoblash qurilmasidan masalani yechishni talab qiladi.

Foydalanuvchilarning ma'lumotlarini himoya qilishning ishonchli usullaridan biri bo'lib, xavfsizlikning apparatli modullaridan (HSM) foydalanish hisoblanadi. Ushbu modellarning jismoniy va logik arxitekturasi foydalanuvchining ma'lumotlarini shifrlash kalitlarini tashqi xavflardan va insayderlik xavflaridan himoya qilishni ta'minlaydi. Bu yerda insayderlik xavflari deganda mazkur servislarning egalari va administratorlari bilan bog'liq bo'lgan risklar tushuniladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xorijlik iqtisodchi olimlarning milliy to'lov tizimlarining barqarorligini ta'minlashda kredit pullaridan to'lovlarni amalga oshirida foydalanish va tartibga solish, yagona axborot hududi imkoniyatlari doirasida bozor ishtirokchilarining xarajatlarini optimallashtirish, pullarning iqtisodiyotda pul kapitali sifatida harakatlanish operatsiyalarini amalga oshirishda kapitallar bozorini nazorat qilishga alohida e'tibor qaratish xususidagi qarashlarini O'zbekiston amaliyoti uchun amaliy ahamiyati shundaki, birinchidan, respublikamiz amaliyotida kredit pullarining muhim turi bo'lgan tijorat veksellari mavjud emas; ikkinchidan, moliya bozori ishtirokchilarining xarajatlari inflyatsiya va devalvasiya ta'sirida oshib bormoqda; uchinchidan, banknotalar bo'lgan talab hozirga qadar yuqorilgicha

qolmoqda.

Iqtisodchi olimlarning eskou hisobraqamlarini naqd pulsiz hisob-kitoblarning yangi, istiqbolli instrumenti ekanligi xususidagi xulosasi amaliy ahamiyat kasb etadi. Ammo, ular eskrou hisobraqamidagi pul mablag'lari to'lovchining xo'jalik aylanmasidan chiqib qoladimi yoki chiqib qolmaydimi, degan masalaga oydinlik kiritishmagan [8].

Iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotda amalga oshiriladigan to'lovlarning uzluksizligini ta'minlashda tijorat banklarining vakillik hisobraqamlari orqali amalga oshiriladigan to'lovlarning uzluksizligini ta'minlash prinsipini muhim ahamiyat kasb etishi xususidagi xulosasi o'rinli. Biroq, tijorat banklarining "Nostro" vakillik hisobraqamida yuzaga keladigan vaqtinchalik pul mablag'lari yetishmovchiligi muammosini faqat Markaziy bankning kunlik va overdraft kreditlari hisobidan emas, balki vakil banklar tomonidan ajratiladigan kreditlash limitlari ham muhim rol o'ynaydi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Narmamatov Ixtiyar Baxtiyarovich** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti, PhD / **Нармаматов Ихтияр Бакhtiярoвич** - Каршинский инженерно-экономический институт Доцент кафедры «Инновационная экономика», PhD / **Narmamatov Ikhtiyar Bakhtiyarovich** - Karshi Engineering and Economic Institute Associate Professor, Department of Innovative Economics, PhD

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] Кочергин Д.А., Янгирова А.И. Центробанковские цифровые валюты: ключевые характеристики и направления влияния на денежно-кредитную и платежную систему//Финансы: теория и практика. – Москва, 2019. – №4. – С. 81.
- [2] Усоскин В.М. Современный коммерческий банк: Управление и операции. – М.: ЛЕНАНД, 2019. – С. 139.
- [3] Central Banks and Distributed Ledger Technology: How are Central Banks Exploring Blockchain Today? World Economic Forum's White Paper. 2019. – R. 5.
- [4] Дудин С. А. Платежные системы: базовые категории, классификация, направления развития//Вестник НГУЭУ, 2012. – № 3. – С. 230-236
- [5] Шеремят А., Сайфуллин Р. Методика

финансового анализа предприятия. – Москва: ЮНИ-ГЛОБ, 2010. – С. 115.

[6] Zaynalov.R, Normamatov I.B. Journal is organized by INNOVATIVE SCIENCE PUBLISHING (Germany), Ballindamm 39 20095 Hamburg, Germany Vol. 1 No. 8 (2022): Web of Scholars : Multidimensional Research Journal . December 15, 2022

[7] O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2019 yildagi faoliyati to'g'risida hisobot (B. 58-59) // www.cbu.uz.

[8] Pul-kredit siyosati//www.cbu.uz.

Xizmatlar sohasi

Сфера услуг

Service sector

Mintaqada uy-joy kommunal soha siyosatining yo'nalishlari

Yuldosheva Shahribonu Anvar qizi

Направления жилищно-коммунальной политики в регионе

Юлдошева Шахрибону Анвар кизи

Directions of housing and communal policy in the region

Yuldosheva Shahribonu Anvar kizi

Received: February 10, 2024 Revised: February 13, 2024 Accepted: February 21, 2024 Published Online: April 01, 2024

Annotatsiya: Ushbu maqolada uy-joy siyosati, uy-joy kommunal xo'jaliklarining faoliyati, xizmatlar turlari, kommunal xo'jaliklarning samaradorligini oshirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar hamda ularning asosiy yo'nalishlari to'g'risidagi fikrlar bayon etilgan. Jahonda uy-joy ta'minoti sohasidagi tajribalar negizida uy-joy xo'jaliklarini tubdan modernizatsiyalash, uy-joy xo'jaliklarida servis xizmatlarini samarali tashkil etish, uni rivojlantirish, boshqarishni takomillashtirish, uy-joy xo'jaliklarida sifatli servis xizmati ko'rsatishni ta'minlashning iqtisodiy samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni jadallashtirish kabi yo'nalishlardagi ilmiy muammolarni tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Respublika aholisining sifatli uy-joy kommunal xizmatlari bilan qamrab olinganlik darajasi past bo'lganligi sababli uni tubdan yaxshilash, uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish sohasida barcha tashkilotlarning o'zaro hamkorligi uyg'unlashmaganligi, texnologik zanjirning tashkil etilmaganligi va uy-joy fondidan foydalanish tizimini yanada takomillashtirish zarurati ushbu masalaning dolzarbligini belgilaydi. Yangi O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tub islohotlar natijasida uy-joy kommunal servis xizmati sohasini rivojlantirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish vazirligining tashkil etilishi sohaning yuqori samaradorlikka erishishiga xizmat qiladi. Shuningdek, mamlakatimizda sohaga doir amalga oshirilayotgan ijobiy ishlar to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: uy-joy siyosati, kommunal xo'jaliklar, xizmat ko'rsatish, samaradorlik, islohotlar, ijtimoiy xizmat, servis xizmatlari, raqamli iqtisodiyot, yangi massivlar, qurilish, arxitektura, sifat, samaradorlik, qishloq, shahar, ta'minot, resurslar.

Аннотация. В данной статье описывается жилищная политика, деятельность жилищно-коммунальных предприятий, виды услуг, проводимые реформы для повышения эффективности коммунальных предприятий и их основные направления. На основе мирового опыта в сфере жилищного обеспечения, коренной модернизации жилищного хозяйства, эффективной организации сервисного обслуживания в сфере ЖКХ, его развития, совершенствования управления, предоставления качественного сервиса в сфере ЖКХ важно исследование научных проблем, в таких областях, как ускорение научных исследований по повышению экономической эффективности. В связи с низким уровнем охвата населения республики качественными жилищно-коммунальными услугами его необходимо коренным образом улучшить, не гармонизировано взаимное сотрудничество всех организаций в сфере жилищно-коммунального хозяйства, не организована технологическая цепочка и использования жилищного

фонда необходимость дальнейшего совершенствования системы определяет актуальность данного вопроса. В результате коренных реформ, реализуемых в экономике нового Узбекистана, создание Министерства жилищно-коммунального хозяйства Республики Узбекистан в целях развития сферы жилищно-коммунального хозяйства служит достижению высокой эффективности отрасли. Также представлена информация о положительной работе, проводимой в этой сфере в нашей стране.

Ключевые слова: жилищная политика, коммунальное хозяйство, предоставление услуг, эффективность, реформы, социальное обслуживание, сервисные услуги, цифровая экономика, новые массивы, строительство, архитектура, качество, эффективность, село, город, снабжение, ресурсы.

Annotation: This article describes housing policy, the activities of housing and utility companies, types of services, ongoing reforms to improve the efficiency of utility companies and their main directions. Based on experience in the field of housing provision in the world, radical modernization of residential complexes, effective organization of service in residential complexes, its development, improvement of management, provision of quality services in residential complexes, scientific challenges in areas such as accelerating research to improve the cost-effectiveness of supply. Due to the low level of coverage of the population of the republic with high-quality housing and communal services, it needs to be radically improved, the mutual cooperation of all organizations in the housing and communal services sector is not harmonized, the technological chain and use of the housing stock is not organized, the need for further improvement of the system determines the relevance of this issue. As a result of fundamental reforms being implemented in the economy of the new Uzbekistan, the creation of the Ministry of Housing and Communal Services of the Republic of Uzbekistan in order to develop the housing and communal services sector serves to achieve high efficiency of the industry. Information is also provided about the positive work being done in this area in our country.

Keywords: housing policy, public utilities, service provision, efficiency, reforms, social services, services, digital economy, new areas, construction, architecture, quality, efficiency, village, city, supply, resources.

KIRISH

Tarixdan bizga ma'lumki, XI-XVII asrlar O'rta Osiyo hududida suv manbalarining taqchilligi va tabiiy iqlim sharoitining quruq va issiqligi, suv resurslaridan oqilona foydalanish, tabiiy yog'ingarchilik davrlarida suv zaxiralarini katta miqdorda to'plash va uzoq muddatga saqlab turishga mo'ljallangan muhandislik inshootlari yaratilishiga olib kelgan. Qadimiy Buyuk ipak yo'li xaritasi bo'ylab olib borilgan ilmiy tadqiqot ishlarida ushbu tarixiy yo'lning aynan Markaziy Osiyo cho'llari bo'ylab o'tgan qismida Sardoba deb nomlangan, savdo karvonlarini ichimlik suvi bilan ta'minlashga xizmat qiluvchi inshootlarining barpo etilganligi aniqlangan. Hozirgi kungacha saqlanib qolgan sardobalarni ilmiy tadqiq etish natijalari ularda aynan bahorgi yog'ingarchiliklar mavsumi tugagunga qadar, keyingi kuzgi yomg'irlar mavsumigacha yetarli suv miqdorining yig'ilishi, quyosh nuri va ifloslanishdan himoyalash, yuqumli kasallik va zararli bakteriyalar tarqalishining oldini olish imkoniyatlarining mujassamligi bu inshootlar qurilishi o'ta mukammal

ekanligidan va ilmiy asoslanganligidan dalolat beradi. Markaziy Osiyo hududida tarixiy manbalarda qurib ishga tushirilgan muddatlari oldingi ming yillikgacha bo'lgan davrni o'z ichiga oluvchi, o'nlab muhandislik inshootlari mavjud bo'lib, ularning barchasi uzoq o'tmishda O'rta Osiyo hududidagi qadimiy shaharlar va doimiy (o'troq) aholi yashash manzillarida uy-joy xo'jaligi va dehqonchilikda suv ta'minoti inshootlari barpo etilganligidan va uy-joy-kommunal xo'jaligi sohasining yaratilishida aynan O'rta Osiyoda asos solinganligidan dalolat beradi. Bugungi innovatsion iqtisodiyot rivojlanayotgan sharoitda O'zbekistonda uy-joy siyosatiga alohida e'tibor qaratilishi dolzarb vazifa hisoblanadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston Respublikasining Uy-joy Kodeksi [1] O'zbekiston Respublikasida uy-joy siyosati hamda barcha huquqiy jihatlarini tartibga solishga xizmat qiladi. Uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari Uy-joy Kodeksidan hamda boshqa qonun hujjatlaridan iborat.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 16 fevraldagi "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida [2] belgilanganidek, "Bugungi kunda uy-joy qurilishi va iqtisodiyotning mazkur soha bilan bog'liq tarmoqlarini rivojlantirish moliya tizimini shakllantirish va barqaror rivojlantirishning eng muhim bo'g'inlaridan biri hamda banklar aktivlari va ishonchli resurs bazasining mustahkam manbai bo'lib qolmoqda. Aksariyat davlatlarning tarixiy tajribasi shundan dalolat beradiki, uy-joy qurilishi va infratuzilma sohasini taraqqiyotning ustuvor yo'nalishi sifatida belgilash milliy iqtisodiyotni qayta tiklashning hal qiluvchi vositasi bo'lib xizmat qiladi" [2].

Uy-joy siyosati hamda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, xizmatlar turlari va samaradorligi masalalari mamlakatimiz va xorij iqtisodchi olimlari tomonidan atroflicha o'rganilgan. Xususan, mamlakatimiz olimlaridan V.U.Yodgorov va D.Y.Butunovlarning "Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi" nomli darsligida [8] uy-joy kommunal xo'jaliklarining nazariy asoslari yoritilib, tizimni takomillashtirishning yo'nalishlarini ochib berilgan. E.S.Fayziyevning tadqiqot ishlarida jumladan, "Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rne" [10] nomli risolasida uy-joy kommunal xo'jaliklarida mulkchilik huquqlari, xizmat ko'rsatish turlari, sifat va samaradorlikni oshirishning asosiy omillari ko'rsatib o'tilgan. A.S.Sadikov o'zining "Uy-joy kommunal xo'jaligida resurslardan foydalanish samaradorligi" [7] nomli o'quv qo'llanmasida har bir resursning xizmat ko'rsatish jarayonidagi ahamiyati, ulardan foydalanish yo'llari va xususiyatlari to'g'risidagi fikrlarini bildirgan. M.Q.Pardayev va J.I.Isroilovlar tomonidan O'zbekistonda uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyati, sohadagi islohotlarning ahamiyati, servis xizmat ko'rsatishni yaxshilash va uning samaradorligini oshirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan. Shuningdek, xorijlik olimlar K.R.Makkonnell, S.L.Bryu, A.Marshall, L.Demideva, Y.P.Sviridenko, V.N.Solovevalar tomonidan bajarilgan ilmiy-tadqiqotlar natijasida ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar uy-joy kommunal xo'jaliklari faoliyatini takomillashtirish, xizmat ko'rsatish turlarini yaxshilash hamda ushbu soha samaradorligini oshirishda muhim nazariy va uslubiy qo'llanma sifatida xizmat qilmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, induksiya va deduksiya usullaridan foydalanilgan. Ushbu tadqiqot ma'lumotlari rasmiy manbalardan olinib, taniqli iqtisodchi olimlarning iqtisodiyotni rivojlantirishda innovatsiyalarning roli bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlarini qiyosiy tahlil qilish, xorij tajribalarini umumlashtirish va mamlakatimizda erishilayotgan yutuqlar bo'yicha olingan natijalarga tayangan holda innovatsion tadbirkorlikni o'rganishga erishildi.

ASOSIY TAHLIL VA NATIJALAR

Uy-joy kommunal xo'jaligi – bu murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim bo'lib, u aholi hayotiy ehtiyojlarini qondiradi. Uy-joy kommunal xo'jaligi sohasida iqtisodiyotning turli tarmoqlariga tegishli bo'lgan korxonalar va tashkilotlar tomonidan aholi turmushida gaz, suv, issiqlik energiyasi kabi zarur bo'lgan resurslar yetkazib berilishi bilan birga ularda katta miqdordagi mehnatga layoqatli aholini ish o'rinlari bilan ta'minlaydi.

Uy-joy kommunal xo'jaligi tizimi aholi turar joylari, ma'muriy va ishlab chiqarish binolari, noishlab chiqarish va ijtimoiy sohada foydalanilayotgan binolar, inshootlar, hududlar va uzatuvchi magistrallarga xizmat ko'rsatuvchi, foydalanishni tashkil etuvchi, qurilish-ta'mirlash, transport, energiya ishlab chiqaruvchi va boshqa turli tovar va xizmatlarni amalga oshiruvchi korxonalardan tashkil topgan, keng qamrovli faoliyatining pirovard natijasi inson hayot faoliyatini tashkil etuvchi, shahar infratuzilmasini rivojlantiruvchi va ekologik muhitni yaxshilashga xizmat qiluvchi soha hisoblanadi.

Uy-joy kommunal xo'jaligi tizimining o'ziga xos xususiyati uning ko'p tarmoqliligi va turli-tuman xizmatlardan tashkil topganligidadir. Ko'p soha va tarmoqlardan tashkil topgan uy-joy kommunal xo'jaligi tizimi o'z navbatida, turli tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy asosdagi ishlab chiqarish va noishlab chiqarish sohasi korxonalar va tashkilotlariga xizmat ko'rsatadi. Uy-joy kommunal xo'jaligi aholini farovon hayot kechirishi uchun shart-sharoitlarni yaratish bilan bog'liq ekan, albatta aholi yashaydigan shahar va qishloqlarda turli

xildagi kommunal xizmatlarga ehtiyoj mavjud bo'ladi. Doimiy yashash joylarida aholi sonining ko'payib borishi o'z navbatida kommunal xizmatlarga ehtiyojning ortib borishiga olib keladi. Masalan, hozirgi kunda chekka hududlarda joylashgan kichik qishloqda faqat elektr energiyasi ta'minoti tashkil etilgan, qishloq joylari va aholi yashash markazlarida (posyolkalar) elektr energiyasi, gaz va ichimlik suvi ta'minoti tizimi faoliyat ko'rsatsa, shaharlarda esa kommunal xizmatlarning turli-tuman shakllari mavjud. Kommunal xo'jalik tizimi va kommunal xizmatlarning tashkil etilish darajasi aholiga farovon yashash uchun yaratilgan shart-sharoitni ko'rsatadi. Aholi sonining ko'payib borishi ma'lum hudud chegaralarining kengayib borishiga, kommunal xizmatlar tizimining takomillashib borishiga va vaqt o'tishi bilan qishloq joylarining aholi yashash markazlariga, aholi yashash markazlarini esa shaharlarga aylanishiga olib keladi.

Shahar bu yirik aholi yashovchi ma'muriy hudud bo'lib, u ishlab chiqarish, savdo va madaniyat markazi hisoblanadi. Shahar kommunal xo'jalik tizimi nafaqat aholining farovon yashashi uchun shart-sharoit yaratuvchi, balki barcha turdagi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish korxonalari, ijtimoiy soha va ma'muriy boshqaruv tizimi korxonalar va tashkilotlariga turli kommunal xizmatlar ko'rsatuvchi korxonalar majmuasidan tashkil topadi. Yuridik mavqega ega

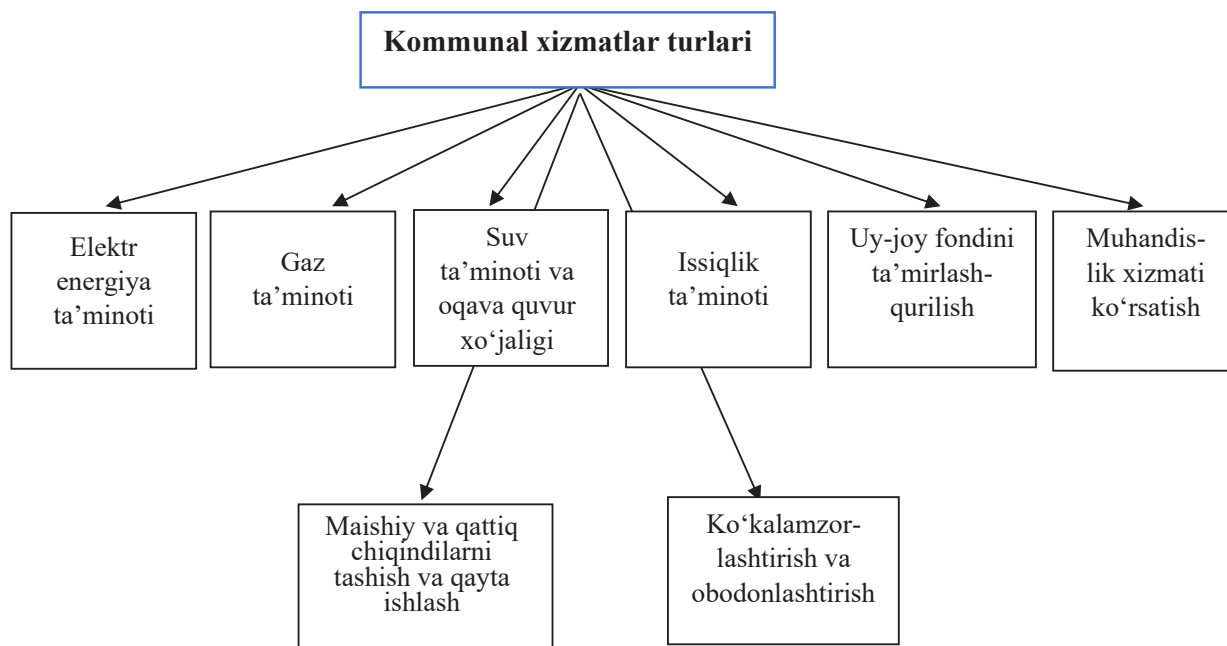
bo'lgan har qanday korxonalar o'z faoliyatida kommunal xizmatlarning u yoki bu turlaridan foydalanadi.

Uy-joy kommunal xo'jaligi tizimi tarkibiga kiruvchi korxonalar va tashkilotlar, ko'rsatadigan xizmat turlaridan kelib chiqib, asosan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- uy-joy majmuasiga xizmat ko'rsatish va uy-joy fondini ta'mirlash-qurilish tashkilotlari;
- issiqlik energiyasi ta'minoti xo'jaligi;
- gaz ta'minoti xo'jaligi;
- elektr energetika ta'minoti va ko'chalarni yoritish xo'jaligi;
- suv ta'minoti va oqova-quvur xo'jaligi;
- muhandislik tizimlari va inshootlari (lift, havoni shamollatish - sovitish va boshqalar)ga xizmat ko'rsatish korxonalari.

Uy-joy kommunal xo'jaligi shahar xo'jaligining asosiy qismini tashkil etib, shahar xo'jaligi infratuzilmasida uy-joy kommunal xo'jaligi bilan bevosita bog'liq bo'lgan va kommunal xo'jaligi tizimining ajralmas qismi hisoblanuvchi sohalarga quyidagilar kiradi:

- yo'l xo'jaligi va shahar aholi tashish transporti;
- aloqa xizmati va muhandislik kommunikatsiyalari, xabar beruvchi va yong'in xavfsizligini ta'minlovchi xizmatlar;
- ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish;
- sanitariya-gigiyena va ekologik himoyani

1-rasm. Asosiy kommunal xizmatlar turlari

ta'minlash hamda nazorat qilish xizmatlari;

- istirohat bog'lari, hiyobonlar, cho'milish havzalari va basseynlari;
- haykallar va tarixiy obidalarni saqlash;
- mehmonxona xo'jaligi;
- hammomxona va kir yuvish xo'jaligi;
- ijtimoiy soha va maishiy xizmat ko'rsatish korxonalari.

Aholiga bevosita shartnoma asosida ko'rsatilayotgan xizmat turlari tarkibidan kelib chiqib kommunal xo'jaligi tizimi tashkilotlari asosan 8 guruhga bo'linadi (1-rasm).

Ishlab chiqarish kuchlari, turar joy hududlari va transport tizimlarining joylashishi kommunal xo'jaligi korxonalarining tashkil etilishi va samarali faoliyat ko'rsatishga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli har bir shaharda o'ziga xos kommunal xo'jaligi tizimi shakllanadi. Amaliyotda kommunal-xo'jaligi tizimi faoliyati mahalliy hokimiyat tomonidan koordinatsiya qilinadi.

Mamlakatimizda davlatning uy-joy siyosati O'zbekiston Respublikasining Uy-joy Kodeksida aks ettirilgan bo'lib, u 1998 yil 24 dekabrda 713-I-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni bilan qabul qilingan va 1999 yil 1 apreldan amalga kiritilgan.

O'zbekiston Respublikasining Uy-joy kodeksi 11 ta bo'lim va 141 ta moddadan iborat. O'zbekiston Respublikasida uy-joy siyosati uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari asosida tartibga solinadi. Uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari Uy-joy kodeksidan hamda boshqa qonun hujjatlaridan iborat. Ayrim uy-joy munosabatlari uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlarida tartibga solinmagan bo'lsa, ularni respublikamizda yerga oid qonun hujjatlari hamda arxitektura va shaharsozlik sohasidagi qonun hujjatlarining ana shu munosabatlarni tartibga solishga taalluqli qismi qo'llanadi. Uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlari fuqarolar, yuridik shaxslar, davlat boshqaruv organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlarining quyidagi masalalar bo'yicha munosabatlarini tartibga soladi [1]:

- turar joylarga mulk huquqi, egalik qilish va foydalanish huquqining yuzaga kelishi, amalga oshirilishi, o'zgarishi hamda bekor bo'lishi;
- uy-joy fondini hisobga olish;
- uy-joy fondini saqlash, qarash va ta'mirlashni ta'minlash;

- fuqarolarning uy-joy huquqlariga rioya etilishi va uy-joy fondidan maqsadli foydalanish ustidan nazorat qilish.

Uylarni qurish, turar joylarni qayta qurish va o'zgartirish, muhandislik qurilmalaridan foydalanish, kommunal xizmatlar bilan ta'minlash bilan bog'liq munosabatlar Uy-joy Kodeksi va boshqa qonun hujjatlari bilan tartibga solinadi. Agar qonunda yoki O'zbekiston Respublikasining xalqaro shartnomasida boshqacha tartib belgilangan bo'lmasa, uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlarining qoidalari chet el fuqarolari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar, chet el yuridik shaxslari ishtirokidagi uy-joy munosabatlariga nisbatan qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining uy-joy munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:

- uy-joy fondidan foydalanish va uning asralishini ta'minlash sohasidagi davlat siyosatini yuritadi, uy-joy sohasini rivojlantirishning davlat kompleks dasturlarini qabul qiladi.
- uy-joy xo'jaligi va kommunal xizmat ko'rsatish bo'yicha davlat boshqaruv organlari faoliyatiga rahbarlik qiladi.
- turar joylarni taqsimlash hamda arenda, ijara shartnomalari bo'yicha fuqarolarga berish, shuningdek ularni almashtirish hamda sotish tartibini ishlab chiqadi va tasdiqlaydi.
- uy-joy va kommunal xizmatlar uchun haq to'lash tizimini tartibga soladi.
- kompensatsiya, kredit hamda ssudalar berish tartibi va shartlarini tartibga soladi.
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.
- mahalliy davlat hokimiyati organlarining uy-joy munosabatlarini tartibga solish sohasidagi vakolatlariga quyidagilar kiradi:
 - uy-joy to'g'risidagi qonun hujjatlarining ijrosini ta'minlash;
 - uy-joy fondini va kommunal obyektlarni boshqarishni tashkil etish;
 - o'z tasarrufidagi hududda kommunal xizmatlarga oid tarif siyosatini belgilangan tartibda shakllantirish;
 - uy-joy fondini hisobga olish;
 - davlat uy-joy fondidagi turar joylarni

taqsimlash va fuqarolarga ijara shartnomasi shartlari asosida berish;

- davlat uy-joy fondidagi turar joylarni ulardan belgilangan maqsadda foydalanish uchun yuridik shaxslarga arenda shartnomasi shartlari asosida
- uy-joy fondidan foydalanilishi va uning asralishi, aholiga ko'rsatiladigan kommunal xizmatlar sifati ustidan nazoratni ta'minlash;
- aholining ijtimoiy jihatdan himoyalanmagan va kam ta'minlangan toifalari orasidan uy-joy sharoitlarini yaxshilashga muhtoj bo'lgan fuqarolarni hisobga olish hamda ularni aniq maqsadli kommunal uy-joy fondidan uy-joy bilan ta'minlash;
- fuqarolarning ijtimoiy jihatdan himoyalanmagan va kam ta'minlangan toifalari uchun uy-joy qurish; uy-joy quruvchilarga uy-joy qurish uchun, shuningdek xususiy uy-joy mulkdorlarining shirkatlariga doimiy foydalanishga belgilangan tartibda yer uchastkalari berish;
- uy-joy fondiga xizmat ko'rsatuvchi kommunal xizmat ko'rsatish, ijtimoiy va transport infratuzilmasi obektlarining lozim darajada saqlanishi hamda rivojlantirilishini ta'minlash;
- davlat uy-joy fondining turar joylarini bronlashtirish va almashtirish;
- qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshirish.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari uy-joy munosabatlarini tartibga solish sohasida:

- fuqarolarga uy-joy fondidan foydalanishda hamda uning saqlanishini ta'minlashda ko'maklashadi;
- qurish va uy yon atrofini saqlash qoidalarga rioya etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi;
- fuqarolarning maishiy-uy-joy sharoitlarini yaxshilash to'g'risida tegishli organlarga takliflar kiritadi va qonun hujjatlariga muvofiq boshqa vakolatlarni amalga oshiradi.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek: "Ehtiyojmand oilalarni uy-joy bilan ta'minlash bo'yicha olib borayotgan ishlarimiz ko'lami yanada kengaytiriladi. Bunda 27 mingta yoki bu yilga nisbatan 2,5 barobar ko'p oilaning ipoteka krediti bo'yicha dastlabki badallarini to'lash va kredit foizlarini subsidiyalash uchun 2,4 trillion so'm yo'naltiriladi." [6] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28

yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida 3-ustuvor yo'nalishning maqsadlarida ko'rsatilishicha: "O'zbekiston energetika tizimining qo'shni davlatlar energetika tizimlari bilan barqaror ishlashini ta'minlash zarur. Sanoat tarmoqlarida yo'qotishlarni kamaytirish va resurslarni ishlatish samaradorligini oshirish; uy-joy-kommunal xo'jaligi, ijtimoiy soha obyektlari va boshqa sohalarda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish va energiya samaradorligini oshirish; elektromobillar ishlab chiqarish va ulardan foydalanish bo'yicha choralarni ko'rish; iqtisodiyot tarmoqlarining havoga chiqaradigan zararli gazlar hajmini bir birlik yalpi ichki mahsulot hisobida 10 foizga qisqartirish" [5] belgilangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa o'rnida ta'kidlash mumkinki, innovatsion iqtisodiyot sharoitida O'zbekistonda uy-joy siyosatining asosiy mazmunini hamda uy-joy kommunal xo'jaligini rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish lozim:

- uy-joy kommunal xo'jaliklarida boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish va tartibga solishning zamonaviy mexanizmlarini qo'llash;
 - uy-joy kommunal xo'jaliklarida mavjud imkoniyatlardan maksimal darajada foydalangan holda texnik-texnologik yangilash ishlarini olib borish;
 - uy-joy kommunal xo'jaliklari bilan o'zini-o'zi boshqarish organi hisoblangan mahallaning o'zaro uzviy aloqalarini yo'lga qo'yish;
 - uy-joy kommunal xo'jaliklarida isrofgarchilikka yo'l qo'ymasdan, qat'iy tejamkorlik asosida faoliyatni yo'lga qo'yish;
 - aholida o'ziga xos kommunal madaniyatni shakllantirish;
 - qishloqlarda qurilayotgan uy-joylarni kommunal tizimining mukammal variantini ishlab chiqish.
- am muhim rol o'ynaydi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. **Yuldosheva Shahribonu Anvar qizi** - Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti "Innovatsion iqtisodiyot" kafedrasida dotsent vazifasini bajaruvchi, PhD / **Юлдошева Шахрибону Анвар кизи** - и.о.доцент

кафедры «Инновационная экономика» Каршинского инженерно-экономического института, PhD / **Yuldosheva Shahribonu Anvar kizi** - Acting Associate Professor of the Department of "Innovative Economics" of the Karshi Engineering and Economic Institute, (PhD)
yuldoshevashahribonu@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0009-4380-8142>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining "Uy-joy Kodeksi", 1998 yil 24 dekabrda 713-I-sonli O'zbekiston Respublikasi Qonuni.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy qurilishi va uy-joy bozorini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni. Xalq so'zi, 2005 yil 16 fevral.
- [3] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2009 yil 29 yanvardagi PP-1051-sonlari "Uy-joy fondini rekonstruksiya qilish, ta'mirlash va foydalanishga tayyor holda topshirish bo'yicha pudrat ishlarini rivojlantirishni rag'batlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni.
- [4] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Uy-joy mulkdorlari shirkatlarining faoliyatini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-3038 sonli Farmoni Xalq so'zi, 2002 yil 26 fevral.
- [5] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022—2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni.
- [6] Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Oliy Majlisga Murojaatnomasi, Xalq so'zi, 29.12.2020 yil
- [7] Садиков А.С. Эффективное использование ресурсов в жилищно-коммунальном хозяйстве. Учебное пособие. М.,1996.
- [8] Yodgorov V.U., Butunov D.Y. Uy-joy kommunal xo'jaligi iqtisodiyoti va boshqaruvi: Darslik. -T.: Toshkent arxitektura qurilish instituti. 2010. - 449 bet
- [9] Ergashev R.X., Yuldosheva Sh.A. Uy-joy kommunal xo'jaliklarini rivojlantirish yo'nalishlari. – Monografiya. Toshkent 2017, 121 bet
- [10] Fayziyev E.S. Servis sohasining iqtisodiyotdagi o'rni. Risola. T.: "Fan va texnologiya", 2007. – 16 b.
- [11] FAYZIYEVA SHIRIN SHODMONOVNA, YULDASHEVA SHAHRIBONU ANVAR QIZI. Impact of affordable housing construction and housing and communal services on the welfare of the population by typical Projects. Journal of Contemporary Issues in Business and Government Vol. 27, No. 2, 2021 <https://cibg.org.au/P-ISSN: 2204-1990; E-ISSN: 1323-6903 DOI: 12.47750/cibg.2021.27.02.421>
- [12]. Yuldasheva Shahribonu Anvar qizi. THE ROLE OF SERVICES IN HOUSING AND UTILITIES AND THEIR OPPORTUNITIES TO INCREASE EFFICIENCY. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal <https://saarj.com>. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492

March 2024
Volume 2
Number 1

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL